

Jože Sorn

Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918

Ta razprava je neposredno nadaljevanje večjega prispevka, ki ga je objavil Zgodovinski časopis, XVIII, Ljubljana 1964, na straneh 7—74 z naslovom »Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja«, in manjšega članka z naslovom »Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema«, ki je izšel v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, IV, Ljubljana 1963, na straneh 79—93. V obeh tekstih sem obdelal premogovništvo in njegove rudarje v času fevdalnega družbenega sistema v Avstriji.

Monografijo nadaljujem z opisom iste teme v času kapitalističnega družbenega sistema v habsburški monarhiji. Tudi ta razprava je građena po isti metodi: lastništvu, proizvodnji, udeležbi tujega kapitala in podobnim problemom so namenjena posebna poglavja, delavstvu in njegovemu položaju pa spet posebna poglavja; faktografsko potezo opiša sem obdržal, kajti tekst je koncipiran le kot osnova za sintezo industrializacije slovenskega ozemlja in s tem le kot del naše gospodarske zgodovine; elementov krajevnozgodovinskega značaja nisem izločil, ker so ti — prvič — tudi del zgodovinskega dogajanja, ki ga ne smemo prezreti, in ker se — drugič — tako nazorneje pokaže, kateri bazeni so bili področje velekapitala, kaj pa je bilo prepuščeno skromnejšemu kapitalu (in posledično: kje se je delavsko gibanje najprej in najmočneje zasedrilo in kje je ostalo na repu dogajanja).

Dinamika napredka neagrarnih gospodarskih panog je bila po letu 1848 z uveljavitvijo novega družbenega sistema močnejša kot prej. V prav kratkem času se je akumulirani kapital sprostil in se izoblikoval v gospodarski liberalizem, takrat edini možni ekonomski in družbeni sistem. Nekdanji grosistični kapital so pričele spodrivati banke, pospešeno so se gradile železnice s parnimi stroji kot vodilnimi potrošniki premoga, množičnemu ustanavljanju delniških družb z najraznovrstnejšimi cilji je sledila skupina zelo močnih specializiranih delniških družb, na primer tudi premogovniških družb, ki so dobile v svoje roke velike komplekse premogovih ležišč, osnovne surovine industrije in železniškega ter pomorskega prometa.

¹ Francoski kapital, ki je imel pozneje velik vpliv na avstrijsko gospodarsko življenje, je imel na primer že v letu 1839 prek 800 delniških družb, od tega 11 bančnih, 20 za gradnjo kanalov, 21 železniških, 92 fabriških in manufakturnih, 14 železarskih, 44

V pričujoči razpravi o našem premogovništvu raziščem torej najprej vprašanje kapitala, se pravi, nastanek in delovanje vseh tistih družb in posameznikov, ki so investirali svoj kapital v eksploatacijo premoga in s tem ustvarili rudnike, ki so njim služili kot vir dobička, potrošnikom kot vir oskrbe z moderno surovino, delavcem kot vir zaslužka in aglomeracije delovne sile sploh.

Vprašanje tržišča ne obravnavam posebej in podrobno, ker bi to ne pripeljalo nikamor; domala vsaka tovarna je uporabljala že premog, skoraj vsa gospodinjstva razen kmečkih so kurila s premogom, železniške proge pa so se daljšale iz desetletja v desetletje. Potrošnja premoga zajamem sintetično v obliki razpredelnice o proizvodnji premoga. Ker se je potrošil ves proizvedeni premog, je diagram proizvodnje hkrati tudi diagram potrošnje.

Problemom delavskega razreda oziroma rudarjev kot njegovega sestavnega dela so namenjena na koncu razprave posebna poglavja. Kot sta bila železo in premog po eni strani glavna stebra kapitalizma, tako sta postala oba elementa po drugi strani glavna stebra socialne demokracije. Vendar mi je metoda dela narekovala obdelavo le tistih problemov naših rudarjev, ki so bili v neposredni zvezi z delom v podjetju, v premogovniku. Rudarjevo javno življenje zunaj podjetja — na primer v političnih, strokovnih, prosvetnih organizacijah in raznih družtvih — torej ne sodi v okvir te razprave. Čestokrat je prav težko ali celo nemogoče ločiti dogodke v podjetju od dogajanj zunaj njega, vendar je le treba nekje potegniti črto in razmejiti obe vrsti delavčevega življenja, delo v podjetju in dejavnost v organizaciji.

* * *

Ni treba posebej naglasiti, da je ta razprava obdelala samo enega izmed več problemov zgodovine premogovništva. Neobdelana je tehnična stran opremljenosti rudnikov, dalje na primer graditev rudniških bolnic in ambulant, pa stanovanjskih »kasarn« in tako dalje, da ne omenjam določanja cen premoga in računanja rudarskih mezd. Veliko bolj gre za proizvodnjo premoga, za število zaposlenih rudarjev, za angažma kapitala raznih provenienc, za razrast raznih premogovniških družb. V zvezi s tem, pa tudi sicer naj opozorim na tri naša dela, ki imajo vsako po svoje mnogo dobrih podrobnosti: 1. Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Od početka do 1918, Trbovlje 1958. — 2. Ivan Češmiga, Rudarstvo LR Slovenije, Ljubljana 1959. — 3. Igor Vrišer, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana 1963.

UVOD

RUDARSKI REDI IN RUDARSKE OBLASTI

Najprej naj se na kratko orišeta rudarska zakonodaja in rudarskoppravna administracija ter pojasnijo nekateri rudarskotehnični pojmi, da se bomo laže orientirali v rudarstvu v splošnem, ker ima ta veja gospodarstva neke specifičnosti, ki jih druge gospodarske panoge ne poznajo (n. pr. industrija, trgovina, promet, gozdarstvo). Te specifičnosti so v tem, da je treba rudo ali rudnino kopati pod

premogovniških, 42 za pomorski promet, 110 časnih, itd. Nominalna vrednost vseh 1,610.000 delnic je znašala 1.500.000.000 frankov (Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbeblatt ..., Grätz, I. Jgg 1839, str. 132). — Avstrija je komaj leta 1870 imela 35 delniških družb, leta 1875 pa 557 takih družb.

zemeljskim površjem, kar je zvezano z večjo življenjsko nevarnostjo in splošnim tveganjem, in priti do rude ali rudnine s pomočjo tehnično dobro izpeljanih rovo in jaškov. Najtežji del rudarskega dela se je torej opravljal pod zemljo v okviru umetno postavljenih opazev in ob umetni razsvetljavi v vedno prisotni nevarnosti vdora vode, zemeljskih plasti ali plinov in podobno. Zaradi teh in drugih posebnosti se je že sorazmerno zgodaj v srednjem veku kodificirala posebna rudarska zakonodaja. Do sredine 19. stoletja in še nekaj čez je veljalo v habsburški monarhiji vsega skupaj šestero rudarskih zakonodaj. Svoje posebno rudarsko pravo so imele: 1. Habsburške dedne dežele, 2. Salzburg, 3. Dalmacija, 4. Ogrske dežele, Sedmograško, Galicija in Bukovina, 5. Lombardsko-beneška kraljevina, 6. Dežele češke krone.

Rudarski red (Bergordnung), ki je veljal v naših krajih tudi še za prvih sto let kopanja premoga, to je za čas 1755—1854, se je kodificiral sredi 16. stoletja. S 1. majem 1553 je pričel veljati za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Tirolsko tako imenovani Ferdinandov rudarski red.^{1a} Ta je veljal vse do 23. maja 1854, ko so uveljavili moderni rudarski red, ki so ga sem pa tja imenovali tudi Franc Jožefov rudarski red.² Po njem se niso ravnali samo v starem cesarstvu do leta 1918, pač pa je prenekatera njegova določba veljala tudi še v kraljevini Jugoslaviji prav do njenega propada. Socialistična Jugoslavija je uvedla v prakso povsem nove elemente.³

Stari avstrijski rudarski red je določal, da so rude v svojih ležiščih znotraj državnih meja državno premoženje in da je le vladarju pridržana pravica, iskati in kopati te rude. Ta najvišja oziroma izključna pravica se je imenovala regal. V praksi je seveda vladar v svojem imenu ali v imenu države eksploatiral le manjše število ležišč; večji del ležišč so podelili privatnikom (posameznikom ali združbam). Rudarsko podelitveno pravo in sodstvo nad rudarskimi entitetami je izvajal vladar prek rudarskih sodišč (za privatnike). Rudarska sodišča so bila torej tista deželnoknežja oblastva, ki so imela nadzor nad rudarskim regalom in so kontrolirala rudnike, imela so oblast, v vladarjevem imenu podeljevati rudarske lastnine ali entitete, skrbela so za to, da niso bile prizadete pravice uživalcev rudarskih lastnin, izvajala so sodstvo nad rudarstvom in podobno. Dejavnost rudarskih sodišč je bila torej dvojna: 1. ta sodišča so bila kompetentna v rudarsko-komornih ali politično-montanističnih zadevah; 2. bila so kompetentna v. justičnih zadevah. V prvi funkciji so bila podrejena dvonni komori za novčarstvo in rudarstvo kot vrhovni rudarskopodelitveni oblasti, v drugi pa apelacijskim sodiščem v provincah, v katerih so delovala.⁴

^{1a} Iz obilice literature naj se citira: Max Joseph Gritzner, *Commentar der Ferdinandschen Bergordnung vom Jahre 1553 nebst den dieselbe erläuternden späteren Gesetzen und Verordnungen mit dem Urtexte des Gesetzes im Anhang*. Wien 1842. — Arhiv Slovenije, Reprezentanca in komora (kratko: AS, RK), Rubrica Montanist. et Miner., Lit. B, Num. 1, Volum. 2., hrani vzorec rudarske klaftre, ki se je uporabljala v Kranjski že od nekdanj; meri 180 cm oz. 6 čevljev po 30 cm. Podjetnikom je dal vzorec višji rudarski urad (papirnati vzorec pri spisu z datumom Ljubljana, 22. junija 1771).

² Izmed mnogih del se omejujem na knjigo *Das Oesterreichische allgemeine Berggesetz vom 23. Mai 1854. Gemeinasslich erklärt und mit Formularen... versehen... von Ferdinand Stamm*. Prag, 1855.

³ Anton Homan, Pripombe k načrtu rudarskega zakona (separat iz Rudarsko-metalurškega zbornika, Ljubljana, leto 1959, št. 2, str. 181—192).

⁴ Za čas med Ferdinandovim in Franc Jožefovim rudarskim redom so temeljita dela: Joseph Tausch, *Handbuch des Bergrechtes in den k. k. österreichischen, hungarischen, böhmischen und gallizischen Staaten*. Klagenfurt 1817. — Isti, *Das Bergrecht*

Hierarhija rudarskih oblasti za privatno eksploatacijo. Po Ferdinandovem rudarskem redu so imeli pravico podeljevanja rudokopnih pravic v imenu deželnega kneza tako imenovani uradi višjega rudarskega mojstra (Obristbergmeisteramt) in so bili uradi druge stopnje.

Terezijanske reforme niso toliko posegle v rudarsko hierarhijo kolikor bolj so bile občutne jožefinske reforme. Te so odpravile dotakratno decentralizacijo in jo zamenjale z dobro urejenim sistemom *rudarskih sodišč* (Berggericht). Dvorni dekret z dne 3. aprila 1783 je namreč določil, da bodo odslej rudarska sodišča I. stopnje le v Steyru za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, v Eisenerzu za Štajersko, v Celovcu za Koroško, v Idriji za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem. Dekret notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu z dne 24. aprila 1783 je razmejitev preciziral: ukinil je dotedanje višje rudarsko sodišče (Oberberggericht), ki je že dokaj časa delovalo v Ljubljani, in ga zamenjal z rudarskosodno substitucijo (Berggerichtssubstitution) v istem mestu. Podrejena je bila rudarskemu sodišču v Idriji, ki se je ustanovilo prav takrat.⁵ Koroška je dobila rudarskosodno substitucijo v Bleibergu nad Beljakom že 3. aprila, v Wolfsbergu pa z dvornim dekretom z dne 31. julija 1783.

Dne 5. februarja 1792 je bila v Ljubljani ukinjena substitucija in vpeljana rudarsko sodišče. S tem je bilo idrijsko rudarsko sodišče kompetentno le še za Trst z njegovim ozemljem, za Goriško-Gradiščansko ter za idrijski okraj.⁶

Zahodna polovica slovenskega narodnostnega ozemlja je imela v začetku 19. stoletja krajši čas delno spremenjeno strukturo rudarske hierarhije. To je bilo v času Ilirskih provinc 1809—1813, ko je bil sedež vrhovne politične in rudarske oblasti za te province v Ljubljani. Sicer so vse prejšnje avstrijske nižje rudarske oblasti opravljale svoje funkcije še dalje, le vrhovni francoski nadzornik rudnikov in fužin za vse Ilirske province je postal inž. Gallois, ki je nastopil službo v Ljubljani šele 29. junija 1810.⁷ — Tisti del ozemlja, ki je ostal pod Avstrijo, je v glavnem obdržal svoj stari sistem nespremenjen.

Po odpravi Ilirskih provinc so Avstrijci uveljavili naslednje spremembe: z dekretom z dne 19. oktobra 1814 je Celovec dobil rudarsko sodišče, ki je bilo kompetentno za Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko ter Trst z njegovim ozemljem; substituciji so mu določili v Bleibergu za beljaško okrožje in v Ljubljani za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem. Rudarsko sodišče za vso Štajersko je bilo v Leobnu od odločbe z dne 24. novembra 1815 dalje (sèm se je preselilo že leta 1807).⁸ Ta sistem je potem veljal skozi vso predmarčno dobo.

Z ozirom na zgornje besede »... je v glavnem obdržal...« naj dodam, da navaja pravni zgodovinar Domin-Petruschewecz, da so že leta 1810 nameravali usta-

dés österreichischen Kaiserreiches, I. Teil, Klagenfurt 1822; II. Teil, Klagenfurt 1822. — Franz X. Schneider, Lehrbuch des Bergrechtes für die gesammten Länder der österreichischen Monarchie. Prag 1848. — Otto von Hingenau, Handbuch der Bergrechtskunde... Erste Lieferung. Wien 1852.

⁵ AS, RK, Montanistica Miscelanea, 1783.

⁶ AS, Gubern. arhiv, Reg III, fasc. 178. Dekret z Dunaja z dne 10. februarja 1792. — Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755, bis letzten Oktober 1783 an die krainerische Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen. Laibach (1783).

⁷ Melitta Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813), Paris 1930, str 47 (izd. Institut d'Études slaves de l'Université de Paris Collection historique — VI). — Alfons Müllner, Geschichte des Eisens, Wien-Leipzig 1909, str. 193—195.

⁸ Gritzner, op. cit., str. 7.

noviti rudarsko substitucijo tudi v Mariboru in da je zatem dejansko tudi zaživela, da pa so jo po petih letih dela ukinili s 1. januarjem 1816. Čeprav nekateri arhivski podatki nedvomno pričajo o obstoju te substitucije, mi še ni uspelo, da bi njeno delo zadovoljivo pojasnil. Vsekakor bo treba vprašanje obstoja mariborske substitucije kmalu rešiti.⁹

Ena izmed posledic marčne revolucije 1848 v Avstriji je bila ta, da je prišlo do velikih reform tudi v rudarskih zadevah. Dne 26. maja 1850 je ministrstvo za poljedelstvo in rudarstvo odpravilo dotedanja tradicionalna rudarska sodišča in njihove substitucije. Uvedlo je namesto sodišč *rudarska glavarstva* (Berghauptmannschaft), direktno podrejena omenjenemu ministrstvu, namesto substitucij pa komisariate. Za Štajersko je bilo določeno rudarsko glavarstvo v Leobnu z rudarskim komisariatom v Voitsbergu in Celju. Za Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem in za Istro so organizirali rudarsko glavarstvo v Celovcu z rudarskima komisariatoma v Bleibergu in Ljubljani. Službeni odnosi med rudarskimi glavarstvi in komisariati so bili isti kot prej odnosi med rudarskimi sodišči in substitucijami.¹⁰ Bachova politika je šla za tem, da bi še bolj centralizirala administrativne posle. Zato je podredila deželnim vladam tudi rudarske oblasti, ki so bile do tedaj avtonomne. Z odločbo finančnega ministrstva z dne 5. julija 1856 je postal ljubljanski rudarski komisariat rudarsko glavarstvo za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem in za Istro. Istočasno je bilo določeno, da je vsaka deželna vlada tudi višja rudarska oblast. Zato je bilo ljubljansko glavarstvo glede rudarstva v Primorju podrejeno namestništvu v Trstu, v ostalih področjih pa deželni vladi v Ljubljani.¹¹ Celovško glavarstvo se je omejilo na Koroško in je bilo tudi tam podrejeno svoji deželni vladi. Nova rudarska glavarstva so imela točno iste funkcije kot prej rudarska sodišča. Celjski komisariat je postal rudarsko glavarstvo z odredbo z dne 13. septembra 1858. Leobensko in celjsko rudarsko glavarstvo sta bila s to odredbo podrejena namestništvu v Gradcu. Celjsko rudarsko glavarstvo je bilo kompetentno za vso spodnjo Štajersko in še za graško okrožje, leobensko le za bruško okrožje. Odrejeno je bilo, da bo pričelo delovati celjsko rudarsko glavarstvo s 30. junijem 1859 in da se bo z istim dnem ukinila dejavnost rudarskih komisariatov v Celju in Voitsbergu, medtem ko so ukinili delo bleiberškega komisariata že 9. aprila 1859. — Rudarski komisariat v Zagrebu so vzpostavili 5. junija 1857 in ga podredili ljubljanskemu rudarskemu glavarstvu. Dne 24. maja 1859 so določili, da postane samostojno rudarsko glavarstvo, kompetentno za ozemlje Hrvatske, Slavonije in hrvatsko-slavonske vojne krajine. Njegova dejavnost se je pričela s 30. junijem 1859.¹²

Po odstranitvi Bachovega režima so se dokončno uveljavili principi gospodarkega liberalizma, ena izmed glavnih posledic marčne revolucije. Do poslednje večje

⁹ AS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 174 in 178; substitucija se navaja pri podatkih, ki se nanašajo na leti 1812 in 1813. — Alfons von Domin-Petruschevecz, *Neuere österreichische Rechtsgeschichte*, Wien 1869, str. 237–238. — Orožen, op. cit., str. 301, op. 2 pod črto, in str. 342, op. 13 pod črto.

¹⁰ Arhiv finančnega ministrstva, Dunaj (AFM), Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1850. — AS, Namestništvo, 1850–60, fasc. 28, 1.

¹¹ AS, Namestništvo, 1850–60, fasc. 28, 2–5.

¹² *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, VI. Jgg, Wien 1858, str. 318–319, in VII. Jgg, Wien 1859, str. 144, 175, 184. — Ta strokovni časopis (cit. *Oesterr. Zeitschrift*) je pričel izhajati na Dunaju v začetku 1853. leta. Finančni minister je odločil z odredbo z dne 18. maja 1855, da je ta časopis centralni organ za vse avstrijsko rudarstvo.

serije reform je prišlo v začetku sedemdesetih let. Zakon z dne 21. julija 1871 je določil, da bodo v bodoče najnižji organi revirni rudarski uradi, višji bodo rudarska glavarstva, najvišji pa ministrstvo za poljedelstvo. Po novem so bila rudarska glavarstva za vso državo le v štirih mestih, namreč na Dunaju, v Pragi, Krakovu in Celovcu. Rudarsko glavarstvo v Celovcu je bilo kompetentno za Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem, Istro, Dalmacijo, Tirolsko in Vorarlbersko.¹³ Dopolnilna odredba ministrstva za poljedelstvo z dne 24. aprila 1872 je glede revirnih rudarskih uradov določila, da fungira Celovec I za vzhodno Koroško, Celovec II za zahodno Koroško, Leoben za zgornjo Štajersko, Gradec za srednjo Štajersko, Celje v glavnem za Spodnjo Štajersko, Ljubljana za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem, končno Zadar za Istro in Dalmacijo.¹⁴ — Odredba istega ministrstva z dne 11. novembra 1895 je revirna urada Celovec I in II združila v en sam revirni urad (vse drugo je ostalo nespremenjeno; kot prej je tudi sedaj deloval revirni urad za Tirolsko in Vorarlberg v Hallu).

Hierarhija rudarskih oblasti za državno ali erarno eksploatacijo. Država si je že zgodaj organizirala svoj rudniški fond, ki je bil znan z imenom montanski erar (Montanärer). Sestavljali so ga rudniki, gozdovi, gospostva itd. Vodstvo in nadzorstvo so imele posebne ekonomskoadministrativne oblasti, ki so se imenovale *višji rudarski uradi* (Oberbergamt). Njim so bili podrejeni rudarski uradi (Bergamt; ne zamenjaj rudarskih uradov z rudarskimi sodišči!). Višji rudarski uradi so bili torej tiste deželnoknežje oblasti, ki so bodisi posredno po rudarskih uradih bodisi neposredno s pomočjo posadnih uradov (Schichtamt; posadne mojstre ali Schichtmeister so imeli le privatni rudarski podjetniki) upravljale državne rudnike in skrbele za pobiranje dohodkov od erarnega rudarstva.¹⁵

Z dekretom z dne 5. februarja 1792 so se rudarski uradi podredili direktno dvorni komori. Zato se je prav tako tudi idrijski višji rudarski urad direktno podredil isti komori.¹⁶

Poseben položaj med višjimi rudarskimi uradi je imela tako imenovana *Premogokopna direkcija v Leobnu*. Ustanovila se je z odlokom prezidija dvorne komore z dne 7. avgusta 1842, za sedež je bil določen Leoben. Od 1842 do 1846 se je direkcija uradno imenovala »Innerösterreichisch-küstenländische Steinkohlenbau-Direktion in Leoben«, po tem letu pa »österreichisch-steirische Steinkohlenschürfung-Direktion in Leoben« (torej degradacija po funkciji in ne po položaju). Kot vsi splošni višji rudarski uradi je bila tudi direkcija kot specialni višji rudarski urad podrejena zgolj dvorni komori na Dunaju. V njeno delovno področje je spadalo vrhovno vodstvo in nadzorstvo rudarskih del v manjšem delu Zgornje in Spodnje Avstrije, dalje v Štajerski, Kranjski in v Primorju.¹⁷

Njeno kompetenčno ozemlje je bilo prvotno razdeljeno na sedem »samostojnih« provizoričnih revirjev, pozneje le na šest takih revirjev. Slovenski del Štajerske je bil razdeljen ves čas na dva »samostojna« revirja. Prvi se je imenoval revir Slovenska Bistrica (od aprila 1843 do konca marca 1845), po premestitvi v Konjice

¹³ Oesterr. Zeitschrift, XIX, 1871, str. 245.

¹⁴ Ib., XX, 1872, str. 150, 231.

¹⁵ Tausch, op. cit., I, str. 262–263, in II, str. 4.

¹⁶ Prim. op. 6.

¹⁷ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845 in fasc. za leto 1849. — Fond te direkcije je vnesen v Inventar des Archivs des k. k. Finanz-Ministeriums (Inventare österr. staatlicher Archive, II), Wien 1911, str. 47.

pa seveda revir Konjice (od 4. aprila 1845 do 23. maja 1846, ko so ga preuredili v posadni urad). Drugi se je ves čas imenoval revir Celje (od januarja 1843 do podobne preureditve 23. maja 1846).¹⁸ Hkrati z njuno reorganizacijo v posadna urada in z izgubo »samostojnosti« so 23. maja 1846 ustanovili samo njima nadrejeni rudarski urad Celje (Bergamt Cilli). Ta je seveda spadal pod leobensko direkcijo do njene ukinitve prav sredi 19. stoletja.¹⁹

Naslednje velike spremembe je prinesla odločba z dne 13. julija 1850. Ta je ukinila tradicionalni višji rudarski urad v Celovcu in komaj osem let staro Premogokopno direkcijo v Leobnu ter obenem ustanovila enotno *Rudarsko in gozdarsko direkcijo* (Berg und Forst-Direktion) za Štajersko, Koroško in Kranjsko s sedežem v Gradcu.²⁰ Tej novi direkciji so med drugimi podredili tudi rudarske urade v Idriji, Rablju in Bleibergu ter v Celju. Nova direkcija je bila gospodar nad vsemi državnimi gozdovi teh kronovin; poslovati je pričela s 1. februarjem 1851. Ukinili so jo z odlokom z dne 23. januarja 1865. Vsi našeti rudarski uradi so od tega dne dalje spadali pod na novo ustanovljeno *Generalno direkcijo državnih nepremičnin* na Dunaju (General-Direction des unbeweglichen Staatseigenthums in Wien).²¹

Ukinjena Premogokopna direkcija v Leobnu je bila seveda erarni urad in ne erarno podjetje. Skoraj izključno sta imela poteze podjetja oba spodnještajerska revirja oziroma poznejša posadna urada. Ta dva sta neposredno rudosledila premog, vodila dela pri izkopu in odvozu rudnine, sprejemala in odpuščala delavce ter jim izplačevala mezde, najemala prevoznike premoga, naročala izdelavo raznih orodij in predmetov pri privatnih podjetjih in podobno. Da nista bila popolnoma samostojni »podjetji« v smislu privatnih rudnikov se vidi po tem, da nista smela sama določati višine mezd, ker jo je diktirala Premogokopna direkcija v Leobnu, da sta morala njej poročati o stroških za razna dela in da sta od nje prejemale denar, da je prav direkcija odredjala, kateri kopi naj se opuste in kateri naj nadaljujejo z delom in podobno. Tudi znani rudarski urad Celje kot vmesni člen med direkcijo in posadnima uradoma še ni bil docela samostojen. Šele z ukinitvijo leobenske direkcije je postal samostojni faktor za kopanje premoga v slovenskem delu Štajerske v erarni režiji. Pozneje je bil ta urad prenesen v Trbovlje. Trboveljski delovodnik pričanja z 2. januarjem 1862, čeprav se je za stalno preselil v Vode šele v začetku junija.²² Podobno kot je rudarski urad v Idriji stoloval v Idriji in bil kompetenten samo za teritorialni obseg živosrebrnega rudnika in njegovih gozdov ter voda, je bil tudi trboveljski urad določen le še za vodstvo erarnega dela Trbovelj in je stoloval tu. Drugih spodnještajerskih erarnih rudnikov tako ni bilo več. S 25. oktobrom 1867 so opustili rudarski urad v Trbovljah. Njegovo poslovanje je prenehalo s 1. novembrom 1867.²³

¹⁸ AFM, Slov. Bistrica—Konjice, fasc. za leto 1845. — Prim. tudi Inventar des Archivs des k. k. Finanz-Ministeriums, stran 50.

¹⁹ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spisa št. 394 in 608. Prvi spis je prošnja direkcije z dne 16. aprila 1846 za organizacijo novega provizor. rudar. urada v Celju, drugi odgovor dvor. komore v obliki dekreta z dne 23. maja 1846. — Prim. zgoraj citirani inventar, stran 48.

²⁰ AFM, Celje, fasc. za leto 1850, spis št. 327.

²¹ AS, Namestništvo, 1850—60, fasc. 28, 1. — Dalje Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865, stran 67.

²² Delovodnik Rudar. urada Celje konča s 30. decembrom 1861, trboveljski delovodnik pričanja z 2. januarjem 1862. — O tem prim. AFM, Celje, 1861, Einreichungs-Protocoll des k. k. Bergamtes Trifail; dalje AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1862.

²³ AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Brez zveze s to hierarhijo je odločba celovškega rudar. glavarstva z dne 22. julija 1914, ki ukinja fužinsko upravo v Celju. Ta je

I. ZASAVSKI PREMOGOVNIKI OD ZEMLJIŠKE ODVEZE DO USTANOVITVE TRBOVELJSKE PREMOGOKOPNE DRUŽBE (1848—1872)

Glavni namen I. dela razprave je, da v obliki 7 poglavij poda historiat tistih eksploatatorjev našega največjega premogovega sloja, ki so po komaj četrto stoletja trajajočem kapitalističnem družbenem sistemu pričeli drug za drugim prodajati svoje entitete dunajski premogokopni družbi, ki se je uradno imenovala Trboveljska premogokopna družba.

Metoda dela je narekovala, da se — po pregledu obilice arhivskega gradiva — besedilo opre le na podatke, ki reprezentirajo najkarakterističnejše dogajanje v določenih podjetjih. Na primer prehajanje kuksov iz rok v roke, ker le tako lahko zasledujemo selitev lastništva iz kraja v kraj, dokler se ni zaustavilo na Dunaju, v finančno in politično pač najmočnejšem središču zahodnega dela habsburške monarhije. Potem na primer špekulativno preprodajanje kuksov nekaterih podjetij, ker je bilo zanimanje za premog po letu 1850 neprimerno večje kot pa v »mirnem obdobju« pred obratovanjem železnice po večjem delu slovenske zemlje. Dalje vrivanje tovarnarjev v Zasavje, ki so ga v glavnem obvladovala tako domače kot tuje grosistične tvrdke. Končno in ne nazadnje način prodajanja erarnih entitet spričo uveljavljajočega se liberalizma. Zaradi boljšega pregleda nad glavnim tokom dogajanja je bilo treba izpustiti prenekatero podrobnost, ki je sicer morda zanimiva sama na sebi in bi bila za drugega raziskovalca »važna«, se je pa bilo treba izogniti detajliranju; razprava bi se s tem namreč oddaljevala od poskusa sinteze.

* * *

Premogovnik Leše pri Prevaljah, ki je postal glede proizvodnje vodilni premogovnik na slovenskem narodnostnem ozemlju leta 1835, je to ostal približno 20 let. Zasluga za to gre glavnemu potrošniku, to je železarni na Prevaljah. Prav v letu 1856 pa ga je prehitel spodnještajerski del Zasavja, ker je železnica kot eden izmed najpomembnejših kupcev pospešila znatno povečanje njegove proizvodnje premoga in mu obenem omogočila hiter razvoz te dobrine v nova potrošna središča. Ker Prevalje vse do leta 1863 niso dobile železniške zveze s svetom, so Leše tudi zaradi tega ostale v zatišju in njihov premog je še naprej imel zelo omejeno tržišče. Od navedenega leta dalje je bil rudnik Leše zgolj premogovnik krajevne ali vsaj deželne pomena.

Poprišče vodilnega dogajanja v zgodovini premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju se je — gledano v luči politične zgodovine — preselilo v Zasavje v času Bachovega absolutizma, ki pa je bil le političen absolutizem. Liberalni gospodarstveniki in podjetniki so namreč že v predmarčni dobi, še bolj pa po njej precej na široko govorili in pisali o tem, da je treba Avstrijo čimprej preobraziti iz agrarne v industrijsko državo in se s tem približati zahodni Evropi. Eden izmed vodilnih zastopnikov tega programa je bil velenecem Karl Ludwig baron Bruck, sposoben gospodarstvenik že v predmarčnem Trstu. Znatno je pripomogel k zmagi

namreč vodila drž. cinkarno (in svinčarno) v tem mestu, ki so jo pričeli graditi 1873 in je v oktobru 1875 že delno obratovala. Namesto te uprave je odredba utemeljila »Rudarsko in fužinsko upravo v Celju«; njej je namenila vodstvo cinkarne ter obeh erarnih premogovnikov v Zabukovci in Velenju.

liberalnega gospodarskega programa prav zato, ker je imel kot avstrijski trgovinski minister od novembra 1848 do maja 1851 ter kot finančni minister od 1855 do smrti 1860 vse možnosti, da je pospeševal tak razvoj.

Kmalu po izgubi vojne in tudi Lombardije v Italiji in po detronizaciji Bachovega političnega absolutizma (oboje 1859) so prišli v Avstriji na politično krmilo nemški liberalci. Ti so sicer v prvi vrsti zastopali interese nemškega meščanstva in zavirali federalistične težnje slovanskih narodov, v agrarni in industrijski politiki pa so zagovarjali osnovne misli gospodarskega liberalizma.

Tako zaradi pritiska tega liberalizma kot zaradi finančnih težav države je pričel erar pospešeno prodajati svoje rudnike privatnikom. Konservativnejši gospodarstveniki so obžalovali to »decimiranje« državnih rudnikov,²⁴ vendar pa prodiranje liberalizma niso mogli več ustaviti. Kmalu nato, v letih okoli 1860, se je država lotila odprodaje še drugih svojih podjetij in prav resno se je govorilo in pisalo, da bo prodala celo idrijski rudnik živega srebra, da bo lahko krila v plačilo dospeli obrok posojila.²⁵ Po zakonu z dne 20. junija 1868 je prešlo v privatne roke določeno število erarnih železarn in svinčarn (k temu je pripomogla tudi zgubljena vojna proti Prusiji leta 1866). Posledica sproščenega liberalizma je bil seveda tudi pojav, ki je znan z imenom »Gründomanie«. Ta je odprl vrata finančni špekulaciji, ki je pripeljala dunajsko borzo do »črnega petka« v maju 1873, to je do poloma. Znatno del avstrijskega gospodarstva je zato zašel v nekajletno depresijo.

Direktna posledica marčne revolucije v letu 1848 je bila odprava podložništva. Skoraj v vsem času vlade liberalcev so tekle tudi na slovenskem ozemlju agrarne operacije, ki so bile v zvezi z odkupom in uravnavo zemljiške odveze (približno od 1858 do 1880). Te so čisto v duhu liberalizma sicer omogočile kmetom individualizacijo njihovih posestev in pravnega položaja, vendar pa omogočile večjo akumulacijo kapitala v rokah veleposestnikov ali bivših zemljiških gospodarstev, ker sta bila odkup in uravnavo zavestno tako napeljana.²⁶ Vaški proletarijat, ki mu je zemljiška odveza gospodarsko še najmanj koristila, se je nekaj časa držal svojih majhnih posestev, potem pa se je začel — ker se ni mogel ves zaposliti v domači industriji — izseljevati v tujino.

Kljub raznim spremembam in novostim je Avstriji primanjkovalo velikega kapitala. Zato je država pritegnila k uresničitvi programa o preobrazbi gospodarstva poleg domačega še tuji francoski kapital in to že v začetku 50-ih let, torej kmalu po nastopu Bachovega režima. Francozi so zaradi ugodnih razmer radi privolili v finančno sodelovanje pri modernizaciji avstrijskega gospodarstva. Kot najtipičnejši primer »sodelovanja« (v bistvu pa že začetek prodiranja francoskega kapitala proti jugovzhodu) se za Avstrijo navaja ustanovitev delniške družbe »Južna železnica« (proga Dunaj—Trst), ki se je avtorizirala s cesarskim ukazom z dne 1. januarja 1855, za kraljevino Srbijo pa to, da je leta 1859 dovolila eksploatacijo rudnika Majdanpek. Za delniški kapital Južne železnice v višini 200.000.000 franco-

²⁴ Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865. Članek »Zum Jahresbeginn« je podpisal O. F., to je Otto baron Hingenau, urednik od samega začetka. Poleg tega je bil Hingenau pisec strokovnih knjig, predsednik upravnega odbora delniške družbe Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks- und Eisenbahn-Gesellschaft, itd.

²⁵ Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865, str. 213—216, 222—224. Članek je napisal Wilhelm vitez Fritsch, rudar, urednik od Ljubljani. — Prim. tudi Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, str. 221—223.

²⁶ Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964, zlasti str. 299—310.

skih frankov se je prvo vplačilo opravilo pri blagajni denarnega zavoda *Crédit Mobilier général*. Za nas je pomembno to, da je nova delniška družba dobila 25. maja 1855 z dovoljenjem avstrijskega finančnega ministrstva koncesije za razne premogovnike, rudnike železa, železarne itd.²⁷ Približno 20 let po tem, ko je dobil francoski kapital prevladujoči vpliv pri Južni železnici, je zavladal tudi Trboveljski premogokopni družbi, ki je imela jedro svojih rudnikov tik ob progi te Južne železnice.

Udeležba Francije v krimski vojni (1853—1856) torej ni prizadela njenega privatnega finančnega kapitala in kljub temu, da se je morala boriti Avstrija leta 1866 na dveh frontah ter da je morala naslednjega leta ta do tedaj enotna monarhija zaradi pritiska Madžarov privoliti v dualizem, niso dejstva odvrčala francoskih bankirjev od vse močnejšega izvoza kapitala v Podonavje in vzhodnoalpski svet. Niiti moreči poraz v vojni z Bismarckovo Nemčijo (1870—1871), ko je morala Francija plačati zmagoviti državi v treh letih 5 milijard frankov kontribucije, kar je pomenilo hud pritisk na francoske finance, ni odvrnil francoskega finančnega kapitala od odločitve, dati na primer tudi Trboveljski premogokopni družbi leta 1875 večje posojilo in se znatneje angažirati še v drugih avstrijskih bankah in industrijskih podjetjih. Videti je, da kontribucija ni direktno prizadela francoskega finančnega kapitala, kolikor pa ga je, se je naložba kapitala v drugih državah kmalu dobro obrestovala. Politika francoskega finančnega kapitala je bila dolgoročnejša od Bismarckove politike kontribucij.

Proti tujemu kapitalu, ki je prodiral na slovensko ozemlje že vseh poslednjih 30 let (1840—1870), so se tu v 70-ih letih pričele ustanavljati moderne narodne posojilnice na zadružni osnovi po češkem zgledu. Toda ti denarni zavodi precej časa niso mogli in hoteli investirati dela svojega kapitala v industrijo in rudarstvo. Omejevati so se morali na podpiranje zadružništva, saj je bil v njih naložen predvsem kmečki denar. Zanimivo je, da tudi meščanski denarni zavodi na slovenskem narodnostnem ozemlju niso hoteli investirati svojega kapitala v rudnike. Izmed teh zavodov je gotovo bila najbogatejša prav Kranjska hranilnica v Ljubljani, ki je v času svojega 50-letnega obstoja že zbrala ogromno kapitala: leta 1870 več kot 7.300.000 fl, leta 1871 skoraj 8.200.000 fl.

Zaradi tega je bila eksploatacija premoga na slovenskem ozemlju do ustanovitve prvih premogovniških delniških družb prepuščena iniciativi kapitala naslednjih štirih kategorij: 1. Državnemu kapitalu (erarju), 2. Grosističnemu kapitalu predmarčnega kova (tako posameznikom kot družbam na kukse), 3. Industrijskemu kapitalu (Prevalje—Leše, Carl Sarg itd.), 4. Kapitalu raznih zasebnikov. Še najprej se je zaradi že opisanih okoliščin umaknil iz premogovništva državni kapital in sicer tako, da je postopno razprodal vse svoje entitete v Spodnji Štajerski. Kupec je bil kapital, opisan v točkah 2., 3. in 4. Eden izmed kupcev erarnih entitet, Združba vodenskega rudnika, je dal pozneje pobudo za ustanovitev premogovniške delniške družbe z imenom Trboveljska premogokopna družba. Ta je najprej prevzela samo pobudnico, takoj nato pa vsrkala tudi sosednjega zasebnika Maurerja. Kmalu sta prišli na vrsto še ostali dve grosistični tvrdki v Zasavju, to je Premogokopna združba v Zagorju ob Savi in Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu.

²⁷ Oesterr. Zeitschrift, III, 1855, str. 54, 198.

1. Razprodaja državnih premogovnikov. Spričo razvijajočega se gospodarskega liberalizma se je zdelo, da je državni kapital pravi anahronizem, ki zaradi svoje neelastičnosti niti ni sposoben vzdržati konkurence z drugimi podjetji. Seveda je pa bilo vzrokov za prodajo več in skoraj vsi so bili čisto praktičnega značaja: veliki stroški za investicije, potreba po obstoju posebne državne rudniške administracije, premajhen trud pri iskanju tržišča in podobno. Ne gre, da bi pri vsem tem zanikali tudi tako imenovani »duh časa«: liberalizem je bil v ofenzivi in geslo o svobodi podjetništva je imelo vse več privrženecv.

Vsi državni premogovniki na slovenskem narodnostnem ozemlju so bili v Spodnji Štajerski. Najprej so prodali manjše rednike, potem pa v dveh delih še največjo entiteto v Trbovljah. Na en sam dan (15. junija 1855) je prodal erar v privatne roke po sorazmerno nizki ceni kar osem svojih premogovnikov, čeprav so vsi imeli precej velike zaloge prav dobrega premoga.

A. Govce, Pečovnik, Osenco, Golo rebro, Hrastovec, Jurovec, Briše in Pleše je omenjenega dne kupil za 52.000 fl privatnik Karl Bergmann iz Gradca.²⁸ Hitra prodaja kar številnih dobrih rudnikov za zmerno ceno je le dokaz več, da se je država hotela čimprej znebiti svojih entitet in niti ni čakala na boljšega ponudnika.²⁹ Koks v Hrastovcu so že pred prodajo nehali proizvajati, sicer je pa tudi zanimanje zanj padlo. Iz stare zaloge je kupil sredi februarja 1856 bore 216 kg koksa neki podjetnik v Gradcu. Se sredi marca 1857 je ostalo na zalogi 43 ton koksa, ki so ga ponudili prevaljski železarni, toda ta je tedaj nakup zavrnila z obrazložitvijo, da ima še dovolj zaloge.³⁰

Po prodaji omenjenih rudnikov je erar obdržal samo entiteto v Trbovljah, ki je obsegala 42 mer in 7 osredkov premoga. Po odredbi Rudarske in gozdarske direkcije v Leobnu z dne 22. julija 1856 so prek rudarskega urada Trbovlje določili vodstvu rudnika, koliko premoga mora nakopati. Prešli so torej na sistem planirane proizvodnje. Koliko so v resnici izkopal, nam bo obrazložila naslednja razpredelnica:³¹

Leto	Planirano ton	Izkopano ton	Leto	Planirano ton	Izkopano ton
1855		991	1861	24.388	8.442
1856		2.093	1862	12.674	14.364
1857	5.432	2.458	1863	19.768	13.425
1858	6.880	6.810	1864	14.364	7.070
1859	11.760	7.527	1865	10.758	ok. 6.000 ?
1860	16.898	ok. 8.000 ?			

V primeri z drugimi premogovniki je bil izkop tega sedaj edinega erarnega rudnika na našem narodnostnem ozemlju srednje velik. Številke nam seveda go-

²⁸ AFM, Celje, fasc. za leto 1856; AS, Rudarska knjiga VA, str. 205, 277, 389, 441, 477, 489, in Rudarska knjiga VB, stran 182. — V Plešah je prejel erar poslednjič mere 7. novembra 1852 (AS, Celjsko okrožno kot rudar. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1854, št. 658/1853). Bergmann je nekatere entitete prodal že leta 1857; prim AS, Celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, 5564/1857.

²⁹ Ze 26. oktobra 1853 je izšla cesar. odredba, da se opusti in proda privatnikom tiste rudnike, kjer ni upanja na stalni donos dobička. Ministr. ukaz z dne 25. marca 1854 izrecno opušta razen Trbovelj in Vod vse premogovnike (AFM, Celje, fasc. za leto 1854).

³⁰ AFM, Celje, fasc. za leto 1856 in fasc. za leto 1857.

³¹ Ib., fasc. za leta 1857 do 1861; Trbovlje, fasc. za leta 1862—1865.

vore tudi o tem, da se tedaj planiranje ni obneslo. Rudnik je namreč obdajala že vrsta podobnih privatnih podjetij, ki so pokazala precej več elastičnosti pri iskanju kupcev za svoj proizvod in s tem dušila polet državnega rudnika. Plan erarnega izkopa je res naraščal do vključno leta 1861, toda dosegli ga niso nikoli. Po tem letu se je plan nižal (z izjemo leta 1863), pa spet niso dosegali norme. Določena kvota se je preseгла samo leta 1862, ko se je tudi sicer dosegel maksimum realnega izkopa pri nižjem planu.

Enajst let po prodaji prve skupine premogovnikov je prišla na vrsto druga prodaja erarnih entitet, tokrat v samih Trbovljah.

B. Trbovlje—Ojstro (Razpotnikov rov). To so tiste jamske mere, ki so bile najprej Maurerjeva last, od 4. avgusta 1847 dalje pa erarna posest. Na osnovi odloka finančnega ministrstva z dne 13. oktobra 1866 je prodal trboveljski rudarski urad v imenu erarja dva meseca pozneje manjši del svoje trboveljske entitete, to je le dve enojni meri ljubljanskima grosistoma Ivanu Koslerju in Ivanu Baumgartnerju za 6.000 fl.³² Dne 23. aprila 1867 so rudnik že vpisali z novim imenom *Premogovnik Ojstro* (Steinkohlen-Bergbau Oistro). Nekaj več kot šest let pozneje, dne 8. julija 1873, je Baumgartner kupil Koslerjev delež in postal samolastnik. Po štirih letih so vsa Baumgartnerjevo entiteto kupili bratje Koslerji iz Ljubljane. Toda v domačih rokah je ostal premogovnik komaj leto dni, ko ga je kupil Carl Sang, dunajski tovarnar mila in sveč.³³ Ker je bil Sang že nekaj časa lastnik še nekega drugega dela ojstrskega sloja premoga, je Razpotnikov rov priključil tistemu rudniku.

C. Trbovlje—Vode. Spet na osnovi odloka finančnega ministrstva z dne 28. januarja 1867 je prišlo do druge, torej poslednje prodaje preostale erarne entitete v Trbovljah (40 jamskih mer). Tri mesece po odloku je bila v tem kraju licitacija. Kandidati za nakup ogromnega premoženja so bili Karel Polley iz Sežane v svojem imenu; dalje še Ivan Kosler z Ortneka, sicer grosist v Trstu, v svojem imenu in v imenu Ljubljancev dr. Jožefa Koslerja, Petra Koslerja ter tvrdke Ivan Baumgartner & sinova; potem dunajski privatnik Giacinto Ribano v svojem imenu; končno Franz Freudenthaler, podjetnik v Linzu, tudi v svojem imenu. Ker je ponudil Kosler večjo kupnino kot Polley, sta — zdi se, da ustno — prav ob tej priložnosti Polley in Koslerjeva družba sklenila improvizirano rudarsko združbo. Zapisnik o prodaji namreč pravi, da je Kosler sicer ponudil 50.010 fl kupnine (Polley pred njim 50.000 fl), da pa je erar prodal entiteto za to vsekakor nizko vsoto vsem petim deležnikom skupaj, namreč Karlu Polleyu, Ivanu Koslerju, dr. Jožefu Koslerju, Petru Koslerju in firmi Ivan Baumgartner & sinova.³⁴ V letu 1868 so si

³² AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Ti grosisti so imeli precej medsebojnih poslovnih zvez, n. pr.: januarja 1856 je nastopal L. K. Luckmann kot upravitelj konkurz. mase po Iv. Baumgartnerju (AS, Rudar. knjiga M 1 ali Verchiedene Wercks Complexe, stran 505 sl.); Iv. Kosler z Ortneka, sicer grosist v Trstu, je marca 1857 izstavil Baumgartnerjem 4 menice za skupaj 40.000 fl; firma Morpurgo & Parente je v nov. 1859 zahtevala prenotacijo kontokorenta za zavarovanje 6300 fl, ki jih je dala Jožefu Baumgartnerju (AS, Rudar. knjiga VA, stran 193).

³³ AS Rudarska knjiga V C, stran 101.

³⁴ AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Trdneje se je združba mogla povezati in organizirati nekako v začetku julija 1867, če se sme tako sklepati iz naslednjega oglasa: »Išče se rudarski upravitelj za novo ustanovljeno družbo, pol ure zahodno od Trbovelj. Letna plača 1200 fl. Pišite na sodeleznika Daniela Detelo v Ljubljani. Ljubljana, dne 14. julija 1867« (Oesterr. Zeitschrift, XV, 1867, stran 253). — Giacinto ali Hiazint Ribano je prosil 1877 za dovoljenje, da sme postaviti v Kamniku tovarno kleja (AS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1—4, 1877—1878).

deležerje razdelili takole: Karel Polley 4/8, vsi ostali po 1/8. Prav 29. decembra 1869 so deležniki ustanovili pravo rudarsko združbo na 128 luksov, ki se je imenovala *Združba vodenskega rudnika* (Vodestollen-Gewerkschaft). Direktor ji je bil Jožef Krisper iz Ljubljane. Njene statute je oblast odobrila 29. decembra 1869; v rudarsko knjigo jo je vpisala 13. marca 1870.³⁵ Združbo so sestavljali Ljubljancami Daniel Detela, grosist Jožef Krisper, pivovarnarji Koslerji, grosist Ivan Baumgartner & sinova, Sežanec Karel Polley, Alojz Prašnikar iz Kamnika, trgovec na Reki Carl Pammer in drugi. Nekateri med njimi so bili prav znani industrialci: Peter Kosler je bil poleg drugega tudi upravni svetnik Kranjske stavbne družbe, ki se je ustanovila leta 1873 v Ljubljani, deželni poslanec Karel Polley je bil od leta 1869 dalje upravni svetnik Lankoviške premogovne družbe (Lankowitz Kohlen-Compagnie), imel v tem času svoje premogovnike blizu Voitsberga, od 1871 dalje tudi rudnik rjavega premoga v Velušiču blizu Knina, prostoslede v Hrvatskem primorju in na otoku Pagu, bil je gradbeni podjetnik, leta 1864 je kupil tovarno za keramične izdelke v Kamniku; poleti 1860 so sklenili Polley, Domenico Boccasini, Martial Fromont, Eugenio Dell'Acqua in Carlo Dupret družabniško pogodbo za 15 let zaradi skupnega izkoriščanja več privilegijev za proizvodnjo koksa (v ta namen je Polley za zakup montanskega industrijskega obrata v Hohenwangenu plačal s pogodbo Dunaj, dne 4. februarja 1869, kar 2500 funtov šterlingov ali 250.000 fl); Prašnikar je bil lastnik tovarne cementa, apna in čistilnega praška v Kamniku.³⁶ Torej so se ti grosisti in tovarnarji, predstavniki tenke plasti finančno močnega meščanstva, prav živahno udeleževali življenja v več sektorjih gospodarstva.

Po proizvodnji je bila ta združba na drugem mestu v Zasavju, takoj za Premogokopno združbo v Zagorju ob Savi, saj je leta 1869 proizvedla 12.420 ton, leta 1872 pa že 48.537 ton premoga.³⁷

³⁵ AS, Rudarska knjiga VA, stran 538, dalje Posestna knjiga, stran 59.

³⁶ Za P. Koslerja gl. register družb na lj. okrož. kot trgov. sodišču Druž I, fol. 29, 57, 59, 72; za J. Krisperja Druž I, fol. 6, 59, 72; za Polleya v Lankowitzu gl. Der Bergwerks-Betrieb... der Oesterr.-Ung. Monarchie... für das J. 1869, Wien 1871, stran 220 (Mittheil. aus d. Gebiete d. Statistik, XVIII. Jgg, II. Heft). Za koksno družbo gl. AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Unkunden 1867—1872, št. 36/1869. — Za Polleya v Velušiču Zeitschrift des berg- und hüttenmänn. Vereines für Kärnten, VI. Jgg, 1874, stran 93. — Za njegovo gradb. podjetništvo AS, Bergbuchs-Urkunden 1877—85 za Kranjsko, listina z dne 28. okt. 1876; keramično tovarno prodal 1875 Giacinto Ribanu (Ivan Zika, Iz zgodovine kamniške keramike, VI. Kamniški zbornik, Kamnik 1960, str. 222—225). Za prostoslede AS, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, listina št. 285. Za poslanstvo Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 368, 376. — Daniel Detela je bil ok. 1858 agent lj. cukrarne (AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 6/1858). — Prašnikarjev čistil. prašek za kovine in druge predmete je pohvalilo spodnjeavstr. obrt. društvo 1861, odlikovali so ga 1867 v Londonu, 1872 v Moskvi, 1873 na Dunaju, 1875 v Linzu, 1878 v Parizu; 1875 ga priporočilo avstr. voj. ministrstvo (AS, knjiga Marken Register 1859, fol. 19).

³⁷ Za proizvodnjo: Der Bergwerks-Betrieb im Kaiserthume Oesterreich... für das Verwaltungs-Jahr... Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission, Wien. — Zeitschrift des Berg- und hüttenmänn. Vereines für Kärnten, I. Jgg. 1869 — in dalje. — Erster (zweiter... zwölfter) Bericht des geognostisch-montanist. Vereines für Steiermark, Graz 1952 (1853... 1863). — Za Kranjsko fascikli Dežel. vlade. — Za leta od 1849 dalje Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie, Neue Folge, I. Bd, Wien 1856 — in dalje. — Za Zasavje prim. Igor Vrišer, op. cit., str. 72—75.

2. Maurerjev del Trbovelj. Tista entiteta, ki je še ostala Francu Maurerju, se je samostojno razvijala dalje.^{37a} Proizvodnja je včasih presegala proizvodnjo eramega rudnika, včasih pa tudi ne, vendar je v splošnem zaostajala za proizvodnjo Združbe vodenskega rudnika, saj se je povzpela leta 1872, ob svojem maksimumu, komaj na 29.805 ton.³⁸

Ko je spomladi 1869 Franc Maurer umrl, je entiteta takoj prešla na njegovo hčer Marijo, ki je takrat že bila poročena s članom »najimenoitnejše rodbine v Slovenski Bistrici« dr. Oskarjem Pongratzem, graditeljem železniške proge prek Ljubljanskega barja, družbenikom Terpinčeve Industrijske družbe, soustanoviteljem dobro znane Vordernberško-köflaške montansko-industrijske družbe (Vordernberg-Köflacher Montan-Industrie-Gesellschaft)³⁹ v letu 1869 itd. Z ženino pomočjo je tako Pongratz prišel v zvezo tudi s premogom v Zasavju ter tod postal sosed ljubljanskih in drugih grosistov.

Marija Maurer-Pongratz je 3. februarja 1873 prodala svojo entiteto. Kupec je bilo Dunajsko bančno društvo (Wiener Bank-Verein), ki je že 24. marca 1873 prodalo rudnik Trboveljski premogokopni družbi.⁴⁰ Ta transakcija je bila potrebna zato, ker TPD sama že ni imela več kapitala za tolikšno in tako nenadno obremenitev svoje blagajne. Iz zgornjih stavkov tudi sledi, da je Wiener Bank-Verein fungiral kot posrednik med prodajalcema oziroma prodajalko in Trboveljsko premogokopno družbo.

3. Premogokopna združba v Zagorju ob Savi. — 4. Združba c. kr. priv. ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah. Že od sredine 19. stoletja dalje — torej komaj po osemletnem obstoju — so pričeli prehajati deleži Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi, tega najmočnejšega premogovniškega podjetja v Zasavju pred letom 1873, iz rok v roke in se tako drobiti. Vendar je imel še vedno največ kuksov in prvi glas Johann Boscarolli, veletrgovec v Innsbrucku. Boscarolli je bil najprej za Ljubljančanom dr. Napretom od poletja 1846 dalje pravni zastopnik te združbe, poleg tega je dobro leto dni pozneje prejel še polnomočje za zastopanje združbe v vseh zadevah, za sklepanje pogodb, sprejemanje in odpuščanje uslužbencev itd. Sčasoma je postal njena vodilna oseba. Drugi deležniki so bili iz Salzburga, Innsbrucka, Gradca, tudi iz Beljaka in Zagorja ob Savi.⁴¹

^{37a} AS, Posestna knjiga, str. 16, navaja, da so prejeli entitete v rudar. last 10. nov. 1804 Franc Maurer (viri ga imenujejo »Glasfabrikant«) in njegovi družabniki Johann Georg Stoiber, Anton Dreher, Josef Wilhelm Wagner, Wilhelm Biermanns in Franz Nickel. Podobna imena navaja tudi Orožen, op. cit., stan 304; za Pirmansa (našega Biermannsa) trdi, da je prišel iz Belgije.

³⁸ Roparski način eksploatacije premoga je prešel v tehnično popolnejši in racionalnejši izkop šele takrat, ko so rudniki sprejeli v službo profesionalne rudarske strokovnjake. Delno se je pri nas to zgodilo že v letih tik pred predmarčno dobo na Lešah in v Zasavju, v glavnem pa po tem času.

³⁹ Der Bergwerks-Betrieb ... der Oesterr.-Ung. Monarchie ... für das J. 1869, Wien 1871, stran 209. — L. 1871 je bil Oskar Pongratz izvoljen v upravo Kranj. hranilnice (AS, Dežel. vlada, fasc. 21, 12; 1871, 1872). — O njem prim. SBL, Pongratz; Josip Vošnjak, Spomini, II. zv., 3. del, V Ljubljani 1906, stran 118 sl.; Orožen, op. cit., stran 331.

⁴⁰ AS, Rudarska knjiga VA, fol. 361, dalje Posestna knjiga, stran 16. Tu se navaja, da je WBV kupil entiteto 3. febr. 1873, a jo že 4. febr. in 4. marca istega leta prodal TPD; verjetno so bile takrat podpisane le punktacije.

⁴¹ V letih ok. 1850 je bil upravitelj združbe dr. Ivan Ahačič iz Ljubljane: Arhiv rudnika Zagorje (ARZ), fasc. 4.

Ob omenjenih preprodajah deležev se je razvila špekulacija, kakršne do takrat naše premogovništvo še ni poznalo. Kukse, ki so bili prav sredi 19. stoletja vredni okoli 900 fl, največ 1000 fl, so pričeli prodajati po 2000—2200 fl, celo po 2500 fl. Josef Benedikt grof Egger, trgovec in tovarnar v Beljaku, in Ignaz Horn, trgovec v Gradcu, sta morala plačati za vsak kuks na primer 2500 fl (prvi konec leta 1851, drugi konec leta 1853), medtem ko je Josef Zeiss iz Zagorja, tehnični direktor te družbe, plačal izjemno malo, le 1900 fl. V krogu ožjega sorodstva deležnikov so kukse prodajali še niže: otrokom Karla grofa Spaura kot njegovim dedičem so leta 1853 računali kuks po 1500 fl. Vsekakor pa za manj kot 1500 fl kuksa že nisi mogel več dobiti, tako zelo mu je porasla vrednost. Z drugimi besedami: kdor je leta 1842 kupil kuks za 800 fl (torej po nominali), ga je 10 let pozneje zlahka prodal dvakrat draže; pri tem pa dividend, posebne oblike obresti ali rente, tu niti ne upoštevamo.

S septembrom 1856 je vstopil v Premogokopno združbo nov močan družbenik. To je bil advokat dr. Andreas vitez Gredler z Dunaja. Odkupil je od Johanna Boscarollija vseh 21 $\frac{4}{5}$ deležev z glasom vred, ne da bi zvedeli, po koliko je bil delež. Pač pa proti koncu junija 1857 Gredler kupil 10 kuksov Spaurovih otrok in zanje plačal 30.000 fl, vendar v državnih obveznicah ljudskega posojila iz leta 1854; v gotovini je plačal le 500 fl. Potemtakem bi utegnil biti kuks vreden 3050 fl. Filip grof Spaur iz Salzburga je kupil od kuratele zapuščine po Ludwigu Spauru obenem še 2 $\frac{1}{2}$ deleža po 2500 fl; Stennbachovi dediči iz Innsbrucka so sredi julija 1858 že prodali Gredlerju 2 kuksa, Widmannu iz Trienta in Filipu Spauru iz Salzburga 4 kukse po 3000 fl za kos.⁴²

Dviganje vrednosti kuksov je seveda medvolumno znamenje za to, da je družba dobro poslovala in uživala kredit in da je tudi sicer naraščalo zanimanje za premogovnike. Povpraševanje po kuksih je avtomatično dvigalo ceno deležem. Medtem ko je družba proizvedla leta 1851 le 6897 ton premoga, je leta 1862 nakopala že 40.319 ton tega minerala; to pomeni, da se je v dobrih 10 letih proizvodnja pošesterila. Verjetno je na vrednost kuksov vplivalo tudi to, da se je družba vse bolj osredotočala na premog in opuščala druge postranske obrate. Tako je prodala tališnico železa z rudnikom v Pasjeku v začetku 1856. leta državnemu knezu Weriandu Windischgrätzu za 6000 fl v obligacijah zemljiške odveze vojvodine Kranjske,⁴³ zato pa je sredi istega leta prejela koncesijo za proizvodnjo hidravličnega apna (cementa),⁴⁴ ki se je takrat dobro prodajalo. Že v novembru 1852 je prodala premogovnike v odročnih krajih Pesje in Škale pri Velenju, dalje kop svinca in cinka pri Šoštanju s pralnico, pražarno in dodatnimi napravami.

Sredi te razgibanosti so vodilni deležniki sestavili in podpisali 6. novembra 1858 v Trientu statute družbe, ki se je odslej dalje imenovala *Združba v Zagorju ob Savi* (Gewerkschaft am Savestrome in Sagor). Statut so podpisali vsi trije lastniki glasov: dr. Andreas vitez Gredler z Dunaja, Philipp grof Spaur-Valor iz Salzburga in dr. Alfons Widmann iz Trienta.⁴⁵ Približno s tem trenutkom se je

⁴² AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 33/1852, št. 7/1853, št. 17/1854, št. 50/1856, št. 31/1857, itd.; dalje ARZ, fasc. 4.

⁴³ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856, št. 93/1859.

⁴⁴ *Ib.*, št. 31/1857.

⁴⁵ *Ib.*, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 14/1860; AS, Rudarske združbe I, stran 117. — V smislu določb Franc Jožefovega rudar. zakona rekonstruirana s podjetniškim statutom z dne 1. maja 1855 (AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, spis z datumom Innsbruck, 6. marca 1858). — Statut popravljen oz. dopolnjen 24. apr. 1860; združba pro-

ustavilo drobljenje in preprodavanje deležev. Najmočnejši deležnik je ostal skozi naslednjih 13 let dr. Gredler s svojimi 51 kuksi (nekoliko pozneje s 47 kuksi). S tem se je premaknilo težišče — to je treba glede na bodoče dogodke že sedaj podčrtati — na Dunaj. Kot glavni nosilec firme je dr. Gredler rad privolil v to, da je združba kupila 27. januarja 1862 od realizacijskega odbora po firmi Arnstein & Eskeles entiteto Združbe c. kr. privilegirane ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah (Gewerkschaft der k. k. priv. Laibacher Zuckerraffinerie zu Loke); kupnina je znašala 75.000 fl.⁴⁶ Cukrarniški kop je dosegel maksimum proizvodnje leta 1855 s 7060 tonami premoga.

Znamenje, da se je Združba v Zagorju ob Savi še intenzivneje posvetila premogovništvu, je bila tudi prodaja rudnikov in talilnice svinca pri Litiji maja 1861 in železarske fužine v Šmartnem pri Litiji oktobra 1862 (rudnike železa pri Ra-dečah je prodala Francu Santoniju iz Zidanega mosta že avgusta 1855).⁴⁷ Zato se je proizvodnja premoga dvigala še hitreje: leta 1863 je nakopala 53.600 ton, leta 1868 pa že 106.570 ton, dokler ni dosegla leta 1871 maksima 144.480 ton minerala. Izkop premoga v Rajhenburgu je bil povsem neznaten: leta 1851 komaj 4 tone. Zato je avgusta 1852 prodala tamkajšnje entitete za 21.000 fl dunajskemu veleopekarnarju Aloisu Miesbachu.⁴⁸

Dr. Gredler je umrl 27. novembra 1870. Dedinji sta bili dve, vendar je glas prešel na hčerko Wilhelmine poročeno Oxenbauer. Poleg nje sta imela glas še vedno Philipp grof Spaur-Vallor iz Salzburga in dr. Alfons Widmann iz Trienta. Spaur je že sredi septembra 1879 prodal glas in 12 kuksov za 36.000 fl (kuks torej po 3000 fl) Friedrichu Langerju iz Zagorja, dolgoletnemu tehničnemu direktorju in prokuristu te združbe.⁴⁹

Kmalu je prišlo do odločilne spremembe. Dne 27. decembra 1879 so iz registra na okrožnem sodišču v Ljubljani čitali vse tri nosilce glasov, ker so v začetku naslednjega leta fizično priposestvovali kukse, dne 31. julija 1880 pa še pravno pridobili glasove Peter baron Pirquet, dr. Emil Pfeiffer in Real-Credit-Bank (podpisala sta jo Max Landesberger in Alexander Lippmann), vsi z Dunaja.⁵⁰

5. Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu.

Kot vemo, je hrastniški del zasavskega premogovnega sloja prodal že sredi 40-ih let preteklega stoletja ljubljanski trgovec Lusner tržaškim in dunajskim grosistom, ki so nato ustanovili združbo z gornjim naslovom. Toda v združbi je prav kmalu prišlo do sprememb: dne 1. februarja 1850 je prodala tvrdka Arnstein & Eskeles vse svoje deleže; 6 2/5 deleža je kupil za 4233 fl 30 kr grosist Wollheim & Co; 3 1/5 deleža je kupil Franz Goszleth, grosist v Trstu, za 2166 fl 45 kr; tudi 3 1/5 deleža je pridobil za isto vsoto Pasquale Revoltella.⁵¹

tokolirana na lj. okrož. kot trg. sodišču 2. apr. 1861 (AS, Firmenprotokoll 1855—1863, stran 254).

⁴⁶ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1867.

⁴⁷ Ib., Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 38/1861, št. 43/1861, št. 23/1864.

⁴⁸ AS, Celj. okrož. kot rudar. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, fasc. za leta 1851—1854, št. 4638/1852; dalje AS, Rudarska knjiga VA, stran 769.

⁴⁹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 429/1878, 440 in 467 de 1879.

⁵⁰ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 531. — Združba v Zagorju ob Savi si je zvišala 2. nov. 1878 kontokorent pri trg. firmi Anton Thomann & Co v Trstu za nadaljni 2 leti do višine največ 225.000 fl (Ib., št. 469/1878).

⁵¹ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 1023, 1024 in 1941 de 1852; AS, Rudarska knjiga VA, stran 587 sl.

Proizvodna premoda je bila šibka: leta 1858 na primer le 28.000 ton (obnem maksimum dotedanjega izkopa). Da bi združba povečala svoj premogovski fond in z njim izkop, je prejela 12. oktobra 1859 nove mere okoli Sv. Lenarta in Krištrandola.⁵² Te mere so dobile ime »Združene sile«. Z eksploatacijo novih ležišč se je povečal izkop tako, da je leta 1871 dosegel že 49.554 ton premoga.

Kmalu je stare tržaške in dunajske grosiste ter bankirje izrinila iz Hrastnika mlada delniška družba, ki se je imenovala Kohlen-Industrie-Verein; sedež je imela na Dunaju. Dne 15. oktobra 1873 je to društvo kupilo hrastniški rudnik in ga vključilo v svojo skupino entitet.⁵³

Toda to dunajsko društvo je hotelo v začetku avgusta 1876 vpisati svojo lastninsko pravico še na rudnik svinca Loka pri Zidanem mostu. To je bil manjši rudnik, ki so ga že proti koncu septembra 1854 podelili Tržaški premogokopni družbi v Hrastniku in Dolu. Razen firm Arnstein & Eskeles in Schintz so si vseh 128 kuksov razdelile iste grosistične firme in Karl Ludwig baron Bruck. Razloček je bil poleg drugega taj, da je imela največ kuksov (kar 38 2/5 vseh) tvrdka Wollheim & Co. Ker je šla ta firma leta 1865 v likvidacijo, so njene kukse kmalu prepisali na ime londonske grosistične tvrdke Simonson & Co kot jamstvo za povračilo neklih denarnih obveznosti. Zahtevo Kohlen-Industrie-Vereina so takrat zavrnili, ker še niso bile poravnane vse obveznosti do Londončanov. Šele sredi leta 1879 je entiteto poceni kupil Martin Terpotitz, pooblaščenec Tržaške premogokopne družbe. Zato so novembra 1879 prepisali lastninsko pravico na ime firme »Triester Steinkohlegewerkschaft zu Hrastnigg und Doll des Kohlen-Industrie-Vereines in Wien«.⁵⁴

Neposredno po tej akciji je Kohlen-Industrie-Verein prodal svoj premogovnik v Hrastniku. Kot v Zagorju so tudi tu sredi leta 1880 prepisali vseh 128 kuksov hrastniške entitete na dunajski denarni zavod Real-Credit-Bank. Kohlen-Industrie-Verein je prodajo motiviral s tem, da je konkurenca v Zasavju čedalje hujša in da je ne more več vzdržati.⁵⁵ To je bil seveda vpliv Trboveljske premogokopne družbe, ki je s svojo politiko cen šla za tem, da uniči sosede.

6. Premogokopna družba Ojstro. Razen lastnikov zasavskih premogovnikov, ki sem jih navedel v prejšnjih odstavkih in so predstavljali bodoče jedro Trboveljske premogokopne družbe, nikakor ne smemo prezreti še dveh družb v tem revirju. Prvo, pomembnejšo (njej so namenjeni tri odstavki), je kupila TPD šele približno 13 let za matičnimi rudniki, drugo, šibkejšo, celo šele med prvo svetovno vojno. Toda deležniki obeh družb so bili sami domačini, med njimi določeno število dobro znanih grosistov, tovarnarjev, trgovcev in podobno. Prva družba se je ustanovila še v eri Bachovega režima, druga že v času, ko se je pripravljala ustanovitev Trboveljske premogokopne družbe.

Neodvisno od erarnega rudnika v Ojstrem se je leta 1857 etabrirala v tem kraju še posebna rudarska družba, ki so jo v glavnem sestavljali Ljubljanci.

⁵² AS, Rudarska knjiga V B, stran 502.

⁵³ Za štajer. del Zasavja Orožen, op. cit., str. 313—437. Kot Orožen ima tudi Vrišer, op. cit., mnogo dokumentarnih slik.

^{53a} AS, Posestna knjiga, stran 71; tu se tudi trdi, da je hrastniška entiteta prišla 1871 v roke dveh bank, Unionsbank in Vereinsbank.

⁵⁴ AS, Rudarska knjiga V B, stran 302.

⁵⁵ Za Real-Credit-Bank prim. tudi celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5207/1880.

Imenovala se je *Premogokopna družba Ojstro* (Steinkohlenbergbaugesellschaft Oistro). Protokolirali so jo 9. julija 1857, prav na dan, ko je prejela prvo entiteto. Lastništvo se je delilo na 16/16 deležev. Najmočnejša deležnika, oba sta imela po 4/16 deležev ali polovico lastnine, sta bila: že znani Ivan Baumgartner iz Ljubljane in dediči trgovca Matije Skazedonigga iz istega mesta; po 2/16 deležev so imeli znani politik in rodoljub Mihael Ambrož, podjetnik Karel Sunko iz Zidnega mosta, Jurij Raufer, tovarnar glinenih izdelkov v Trnovem v Ljubljani; manj pomembna člana sta bili Ljubljankinca Ana Raufer in Barbara Raufer roj. Stauber iz Laškega, vsaka s po 1/16 deleža. Kmalu je pokazal veliko ekspanzijo Ludvik Reyer iz Ljubljane s tem, da je pokupil v treh mesecih leta 1858 Ambroževe, Sunkove in Rauferjeve deleže, aprila 1865 še Skazedoniggov delež. Ob nakupovanju tega deleža je prodal nekaj drugih deležev Ivanu Koslerju. S tem se je izoblikovalo lastništvo v naslednjem sorazmerju: Ludvik Reyer 6/16, Ivan Kosler 5/16, Ivan Baumgartner 4/16, Barbara Raufer 1/16 deleža.⁵⁶

Te in druge menjave domačih lastnikov v Zasavju nam dokazujejo, kako so nekateri ljubljanski grosisti zavestno hoteli priposestevovati čim večje število entitet (seveda v sorazmerju s svojimi finančnimi zmogljivostmi) in kako je bil med njimi še posebej aktiven Ivan Kosler, ki se je prav v okviru te družbe prvič pojavil v Zasavju; prezreti tudi ne smemo ambicij Ivana Baumgartnerja.

Razplet je bil enostaven: dne 24. julija 1877 je vse prešlo v roke enega samega lastnika-tujca; entiteto je kupil finančno močnejši Carl Sarg in ji leto dni pozneje priključil še Razpotnikov rov. Da je Sarg zmozel vse investicije, si je leta 1880 sposobil pri dunajski tvrdki I. M. Miller & Co 150.000 fl. Podjetnik je eksploatiral rudnik do pomladi 1886, ko je 2/3 entitete kupila Trboveljska premogokopna družba. Kmalu po njegovi smrti (umrl 14. marca 1895 na Dunaju) je njegova vdova prodala še preostalo tretjino Trboveljski premogokopni družbi.⁵⁷

Sargova proizvodnja je naraščala do leta 1883, ko je izkopal 46.821 ton premoga, potem je pričela padati; v splošnem je bil močnejši podjetnik kot na primer Maurer.⁵⁸

7. Bratje Stareti iz Mengša. Majhno podjetje (to je druga družba), v katerem je bila dolgo časa vodilna prav družba bratov Staretov, je imela tri

⁵⁶ Po podatku v AFM, Celje, fasc. za leto 1856, št. spisa 279, je v Ojstrem kopala že najpozneje julija 1856 premog družba Ivan Baumgartner & Co (Zanjo in za ostale zgoraj cit. združbenike sta Jurij Raufer in Vencel Gasser kot njihova opolnomočenca vložila prošnje za pravico kopanja že 1853 in 1854; prim. Fevdno in koncesijsko knjigo, stran 249), medtem ko sta Jurij Raufer in Ludvik Reyer skupaj imela premogovnik Hum pri Laškem od jun. 1855 (od jul. 1856 samo Reyer, ker je Raufer prešel na Ojstro). Po podatkih AFM, Celje, fasc. za leto 1857, spis št. 45, se je jan. 1857 že izoblikovala družba, ki je citirana v tekstu, v rudarsko knjigo pa se vpisala šele julija. — AS, Rudarska knjiga V B, stran 402; ib., celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1855—58, št. 5601/1857, št. 1816, 2941 in 3384 de 1858. — Kar tu naj dodam, da so bili poslanci avstr. konstituante (die constituirende Reichsversammlung) n. pr. okraj. glavar v Loki Mihael Ambrož, trgovec v Mirni Jurij Geier, tržaški grosist Johann Hagenauer, celovski tovarnar Thaddäus Lanner, velikovski tovarnar Josef Schlegel in drugi (W. G. Dunder, Denkschrift über die Wiener October-Revolution, Wien 1849, stran 37 sl.), dunaj občin. svetnika 1848 pa sta bila mimo drugih bankir Bernard Daniel baron Eskeles in tovarnar Ludwig Hardtmuth (ib., stran 46).

⁵⁷ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 681/1897, in št. 3306/1880.

⁵⁸ Za Sargovo prodajo rudnika Ojstro AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2049/1886.

entitete: prva se je imenovala Ljudmila in je bila še v Zelni travi pri Zagorju, ostali dve, Mihael in Koblenca, sta bili že v Trbovljah.

Prve mere so prejeli 28. avgusta 1871, 20. julija 1872 in 22. decembra 1873 inž. Ivan Pribil iz Ljubljane ter brata Mihael in Anton Stare iz Mengša,⁵⁹ lastnika zelo stare pivovarne v tem kraju (kot njeno ustanovno leto navajajo letnico 1818; leta 1917 je še delovala), in sicer v sorazmerju 1/2 : 1/2. V začetku januarja 1877 se je inž. Pribil zadolžil pri obeh bratih za večjo vsoto denarja in jima zastavil vse svoje dele entitet; pozneje jima jih je moral celo prodati.⁶⁰ Proizvodnja družbe je znašala leta 1873 le 605 ton premoga.

Nato je šest bratov Staretov dobilo 20. septembra 1878 nove jamske mere v Koblenci. Vendar Stareti niso mnogo kopali premoga; zlahka so prodali za 500 fl vse entitete Ivanu Sinku, posestniku, trgovcu in lastniku apnenice v Zagorju ob Savi, in to konec julija 1885. Sredi marca 1891 je dobila polovico vseh entitet Ljubljančanka Roza Vok, polovico pa Ivan Wakonigg, trgovec v Smartnem. Ta je leta 1912 spet vse združil v eni roki. Tako je ostalo do 24. februarja 1916, ko je entiteto kupila Trboveljska premogokopna družba in takoj ustavila vsa dela.⁶¹ V bistvu je šlo le za arondacijo njene posesti. Proizvodnja prejšnjih lastnikov je tudi znašala nekaj sto ton premoga letno.

II. KONCENTRACIJA PREMGOVNIKOV POD PLAŠCEM TRBOVELJSKE PREMOGOKOPNE DRUŽBE

Za oris širših in ožjih okoliščin, v katerih se je realizirala potreba, da najizdatnejšemu sloju premoga na našem ozemlju zavlada en sam gospodar, je potreben uvod, ki obsega prva štiri poglavja. Zaradi tega vrnika je študij zgodovine našega premogovništva nekako prekinjen. Toda vznik močnih bank ter koncentracije industrije in premogovništva je tako tehten pojav, da moremo sorazmerno hitri razrast Trboveljske premogokopne družbe in mednarodne zveze njenih upravnih svetnikov primerno dobro razumeti šele potem, ko se seznanimo z razmerami v bližnji in daljni okolici te družbe. Nikjer ni govor o sklepih upravnega sveta TPD niti ni izvlečkov iz njenih sejnih zapisnikov, toda iz seznama kupljenih rudnikov dobro vidimo, kakšna je bila njena monopolistična politika, iz podatkov finančnega značaja pa lahko razberemo, da bi brez mednarodnih posojil, brez složne pomoči mednarodnega finančnega kapitala nikdar ne mogla materializirati svojih monopolističnih pretenzij.

1. Industrializacija v svetu in doma. V vsej drugi polovici 19. stoletja je izkop premoga v evropskih državah hitro naraščal. Avstrija je sicer imela velike zaloge tega minerala zlasti na Češkem, Moravskem in v Šleziji, drugod znatno manj, vendar ni imela dovolj razvite niti industrije niti železniške mreže. To pa sta bila dva glavna potrošnika premoga. Razpredelnica o izkopu premoga v letu 1844 že kaže razmerja v stopnji industrializacije nekaterih evropskih držav:

⁵⁹ AS, Rudarska knjiga, V C, stran 421, dalje Posestna knjiga, stran 189, in lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1871, 127/1873, 310 in 361 de 1877.

⁶⁰ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 310 in 316 de 1877.

⁶¹ Ib., št. 665/1885, št. 801/1886; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1/1916; Rudarska knjiga V D, stran 1.

Velika Britanija	28,000.000 ton
Francija	4,200.000 ton
Nemški Zollverein	3,080.000 ton
Avstrija	666.000 ton

Komaj 35 let pozneje je statistika zaznamovala že zelo veliko intenzivnost eksploatacije premoga. Velika Britanija je močno napredovala, prezreti tudi ne gre znatnega skoka ZDA, Nemčije, Avstrije; Rusija se je takrat komaj uvajala v proizvodnjo premoga. Leta 1879 so torej nakopale:⁶²

Velika Britanija	132,608.000 ton
ZDA	59,808.000 ton
Nemčija	50,401.000 ton
Francija	17,100.000 ton
Belgija	14,900.000 ton
Avstro-Ogrska	14,500.000 ton
Rusija	1,709.000 ton

Prav tem letom splošnega vzpona pripadajo resni poskusi pa tudi uspehi glede vse večje koncentracije premogovnikov ne samo v Avstriji kot celoti ampak tudi na slovenskem narodnostnem ozemlju. Dobro utemeljene ambicije je pokazala Trboveljska premogokopna družba predvsem v zasavskih revirjih in to s pomočjo — francoskega kapitala.

Ker sta ustanovitev in razrast Trboveljske premogokopne družbe potekali že v precej zapletenih evropskih in avstrijskih gospodarskih razmerah, se moramo seznaniti vsaj z nadaljnjim prodiranjem francoskega kapitala proti vzhodu in jugovzhodu (francoski gospodarski »Drang nach Osten«), na kratko pa še z nekaterimi bankami, ki so vplivale na del gospodarstva na slovenskem narodnostnem ozemlju. Tudi sicer je bilo kratko obdobje okrog leta 1870 zelo pomembna ločnica: v težki industriji opazimo fuzioniranje manjših tovarn ali družb v zelo velike družbe, v premogovništvu odmiranje šibkejših družb na kukse, ki so jih vsnkale močne delniške družbe. Vse to je že potekalo pod vodstvom bank in velebank, ki so tlik pred citirano letnico prerasle tradicionalne grosiste z njihovimi kapitali.

Bruckova zamisel o preobrazbi agrarne Avstrije v industrijsko državo je potrebovala nekako 15 let, da je mogla postati konkretnjša doktrina. Za razumevanje naslednjih odstavkov zgodovine premogovništva na našem ozemlju bo verjetno zadoščala reprodukcija Steinerjeve tabele o ustanavljanju podjetij v letih Gründomanije, torej v času okrog leta 1870.⁶³

Steiner trdi, da je premogla v začetku leta 1867 vsa Avstrija komaj 11 bank; od tega je bilo 5 bank na Dunaju (Notenbank ali banka za novčаницe kot šesta je imela poseben status), 5 pa v provinci. Od začetka navedenega leta dalje do izbruha krize 9. maja 1873 se je ustanovilo podjetij kot sledi:

⁶² Podatki za 1844: Bericht über die gegenwärtige österr. allgem. Industrie-Ausstellung. Beilage zum Journale des österr. Lloyd, No 4, Wien, 25. maja 1945; za 1879; Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 452.

⁶³ Fritz G. Steiner, Die Entwicklung des Mobilbankwesens in Oesterreich. Von den Anfängen bis zur Krise von 1873, Wien 1913, str. 177, 194 (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, VIII, Heft).

Podjetja	Koncesioni- ranih	Realizi- ranih	Nerealizi- ranih
Banke	175	143	32
Industrijska podjetja	604	385	219
Stavbne družbe	104	63	41
Železniška podjetja	34	29	5
Zavarovalne družbe	39	28	11
Rudarska podjetja	23	18	5
Brodarska podjetja	8	4	4
Hoteli in podobno	18	12	6
S k u p a j	1005	682	323

Preprost račun nam pove, da je v teku slabih 6,5 let (začetek 1867 — 9. maj 1873) zaživelo približno 110 podjetij letno ali nekako vsak tretji, četrti dan nova tvrdka. To je bil polet, kakršnega si Avstrija do takrat — do sredine 60-ih let — ni mogla niti misliti. Na prvi pogled pa tudi že vidimo, da je tretjina skupnega števila izdanih koncesijskih listin ostala zgolj kos papirja in da je koncesionarjem uspelo zbrati kapitala le za dve tretjini podjetij. To je bila tipična špekulacija, posledica sproščenega gospodarskega liberalizma — in prav v takem vzdušju se je izkristalizirala potreba o ustanovitvi velike premogovniške delniške družbe, ki naj se polasti vsega premoga v Zasavju. Trboveljska premogokopna družba je sicer bila ena izmed 18 tovrstnih družb, ki so dejansko zaživele, toda od prejema koncesijske listine do ustanovitve je le preteklo leto dni! Do danes še niso evidentirani dokumenti, ki bi nam točno povedali ali vsaj nakazali, zakaj se je toliko časa odlašalo z ustanovnim občnim zborom. Upravičeno pa se lahko domneva, da je vmes posegla psihoza utemeljevalske manije in ljudje okoli Wiener Bank-Vereina so bili v letu 1872 že precej in utemeljeno previdni.

Francoski kapital je izkoristil težki finančni položaj Avstrije, ki je nastal po dunajskem borznem polomu. Rad se je odzval vabilom za posojila, ki so imela — kot bomo videli v primeru TPD — obliko obligacij, obveznic, dolgoročnih zadolžnic. Ko bom na naslednjih straneh večkrat navajal imena raznih upravnih svetnikov, direktorjev, ministrov in podobnih vodilnih ljudi, ne bo to zaradi čim daljše vrste teh imen samih (mnogo manj vidnih bom sploh izpustil), pač pa zato, da bomo laže opazili pronicanje francoskih kreditorjev v del avstrijskega gospodarstva, da bomo lahko sledili povezavi med posameznimi bankami, industrijami in podobno, da bomo spoznali prepletanje interesov raznih delniških družb med seboj, da bomo vedeli, kdo vse je direktno ali indirektno vodil del gospodarstva na slovenskem narodnostnem ozemlju, da bomo doumeli, da se proti taki povezavi in tolikšnim kapitalom skromni takratni slovenski kapitalist ali politik ni mogel z ničimer boriti. Ta imena nam bodo mnogokrat pomagala razvozlati odnose, ki javnost zanje ni vedela, so pa pomembni za študij gospodarske zgodovine. Hkrati bomo seveda zlahka opazili, kako se je v začetku sedemdesetih let v prav kratkem času znašel del slovenskega gospodarstva v mreži politike finančnega kapitala, katerega nitke so se združevale ne samo na Dunaju, ampak tudi v Parizu.

2. Utrditev finančnega kapitala. Za zgodovino določenega dela premogovništva in železarstva na slovenskem ozemlju je bilo v avstrijski eri kapi-

talizma pomembnih šest dunajskih denarnih zavodov, od katerih so trije imeli vodilno vlogo in to predvsem zato, ker so v takšni ali drugačni obliki postali eksponenti zahodnoevropskega bančnega kapitala, trije pa so bili »manj pomembni«. Vodilni so bili tile denarni zavodi:

1. *Dunajsko bančno društvo* (Wiener Bank-Verein) se je konstituiralo 28. aprila 1869, torej v času izrazite gründomanije.⁶⁴ Ustanovil ga je dunajski Splošni avstrijski zemljiškokreditni zavod (K.k. priv. allgem. Österreichische Boden-Credit-Anstalt), ker se sam ni smel ukvarjati s posli emitiranja in financiranja industrije. Wiener Bank-Verein je bil tipični predstavnik avstrijske oblike Crédit Mobiliera. Osnovna glavnica mu je v začetku znašala 3.200.000 fl, se je pa hitro dvigala. Za nas je pomemben predvsem zato, ker je leta 1872 sodeloval pri ustanovitvi Trboveljske premogokopne družbe. Pozneje, leta 1909, se je udeležil pri 4-odstotnih prioritetah iste družbe, tik pred prvo svetovno vojno, leta 1913, še pri povišanju njene glavnice. Zaradi tega je vrsta vodilnih ljudi te banke imela močan vpliv na vodstvo poslov TPD; ni treba še posebej poudarjati, da so s tem indirektno vplivali tudi na splošno politiko v premogovništvu na slovenskem ozemlju.

2. *Zemljiško-kreditna banka* (Real-Credit-Bank) je prejela ustanovitveno koncesijo 16. junija 1871; osnovnega kapitala je imela kar 6.000.000 fl.⁶⁵

Prvi upravni svetniki Real-Credit-Banke so bili bankir Albert baron Rothschild, bankir Friedrich baron Schey, potem direktor zavarovalne družbe »Anker« Narzis Bodart, njegov namestnik v isti zavarovalni družbi Theodor Pontzen, končno Edmund Zichy, tajni svetnik in zemljiški posestnik. Njim so konec leta 1875 sledili advokatni koncipist na Dunaju dr. Friderik Babnik, upravni svetnik Splošne depozitne banke dr. Hermann Grünbaum, od januarja 1879 dalje zemljiški posestnik v Hirschstettenu Peter baron Pirquet, potem dr. Emil Pfeiffer, Max Landesberger, Alexander Lippmann (tudi prokurist in direktor Real-Credit-Banke). — Kot vemo, so poslednji štirje izpeljali akcijo za nakup klasičnih grosističnih premogovniških združb v Zagorju in Hrastniku.

Od aprila 1880 dalje se je pričela v Real-Credit-Banki vrstiti primerno dolga veriga zvenceh francoskih imen; v upravnem svetu so sodelovali na primer bivši minister v Parizu marquis Gaston de Bonneville, opolnomočeni minister v Parizu baron Charles de Wimpfen, marquis Lodovic de Beauvoir, Anatole de Lapeyrière, zemljiški posestnik v Parizu Felix baron Reimach — itd.⁶⁶ Ta imena nam povedo, da so velik del bankinih delnic (morda tudi večino delnic) kupili Francozi in osvojili spet novo postojanko v avstrijskem bančništvu. To pa jim ni bil končni namen; prek banke so prodirali v industrijo, v premogovništvo itd.

Zaradi določenih sprememb se je banka 12. oktobra 1880 preimenovala v *Dunajsko bančno družbo* (Wiener Bank Gesellschaft).⁶⁷ Ime je torej posplošila in razširila, ker se je razširila tudi njena dejavnost. Francozi so jo namreč hoteli napraviti za dunajsko izpostavo svojega kapitala. Ker se je pa kmalu nato ustanovila v avstrijski prestolnici še močnejša banka, je Dunajska bančna družba šla v likvidacijo; konec maja 1885 se je vpisala firma »Wiener Bank Gesellschaft

⁶⁴ Dunajsko trgovsko sodišče, register (Handelsgericht Wien, Register), Ges VIII, 44. — Koncesija notr. ministrstva ima datum 31. marca 1869, vpis v register 12. maja 1869.

⁶⁵ Ib., register, Ges XI, 262. Banka vpisana 11. okt. 1871.

⁶⁶ Ib., Ges XXI, 213. — Dr. Friderik Babnik je postal med letom 1880 tudi upravni svetnik papirniške delniške družbe Leykam-Josefthal AG (Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. XIV. Jahrgang, Wien 1881, stran 318).

⁶⁷ Dunaj. trg sodišče, register, Ges XXIV, 192.

in Liquidation«, ki je ugasnila šele konec decembra 1891. Omenjena močnejša banka je bila

3. *Banka dežel* (Länderbank). — Ko je v Franciji Crédit Mobilier odigral svojo historično vlogo in nista brata Pereire nič več imela glavne besede, se je uveljavil drug sposoben organizator francoskega bančništva. To je bil Paul Eugène Bontoux. S Féderom je ustanovil 24. maja 1878 banko z naslovom Union Générale. To je bila banka francoske katoliške stranke, visokega plemstva, nižjega podeželnega plemstva, malomeščanov in kmetov. Njen glavni cilj je bila investicija kapitala v [katoliško] Avstrijo. Res je kmalu nato, 11. novembra 1880, ustanovila na Dunaju Länderbanko. Ko je leta 1882 Union Générale ustavila izplačila, se je Länderbanka izognila učinkom poloma tako, da je komaj še pravočasno prekinila zveze z matično pariško banko.⁶⁷ Ob protokolaciji Länderbanke so vpisali tudi francosko ime Banque Impériale Royale privilégiée des Pays Autrichienne. Imela je zelo veliko delniško glavnico, kar 100,000.000 francoskih frankov ali 40,000.000 zlatih forintov.⁶⁸

Ko govorimo o Bontouxu, moramo poudariti, da je bil ne samo prezident omenjene pariške banke, ampak tudi generalni direktor Južne železnice (proga Dunaj—Trst je prišla definitivno v francoske roke že leta 1857, prav ko je stekla železnica do Trsta, torej do obale enega izmed zalivov Sredozemskega morja!); slovel je še kot sposoben organizator avstrijske in češke železarske industrije in rudarstva. Uspelo mu je namreč, da je njegova Länderbanka prav kmalu utemeljila mogočno delniško družbo z imenom Österreichisch-Alpine Montangesellschaft, na Češkem pa Böhmische Montangesellschaft.

Länderbanka je imela podružnice v Parizu, Londonu, na Dunaju, v Pragi, Gradcu, Lyonu, Berlinu, Frankfurtu na Maini in v Stuttgartu. V začetku so Länderbanko vodili Paul Eugène Bontoux; Ludwig grof Wodzicki, c. kr. tajni svetnik in deželni maršal Galicije (bil je guverner banke); opolnomočeni minister in bivši državni svetnik ter upravni svetnik državne železnice v Parizu marquis P. F. Chateaurenard; zemljiška posestnika v Parizu Lodovic marquis de Beauvoir in Emanuel vicomte d'Harcourt; finančni prokurator in viceprezident poslanske zbornice na Dunaju dr. Hermann baron Gödel-Lannoy; pomembni svetniki so bili še komercialni direktor Južne železnice Samuel Hahn, dr. Arnold Rapoport, dr. Jac Rappaport, Carl Sarg; tem so se kmalu pridružili izredni francoski minister na razpoloženju Otto baron Bourgoing; Maxime Duval in Artur grof Potocki; predsednik firme Société Générale v Parizu Guillaume Denière; direktor trvdke Comptoir d'Escompte de Paris v Parizu Eugène Denfert-Rochereau; prezident istega Comptoir Edouard Hentsch;⁶⁹ Hugo knez Thurn in Taxis z Dunaja — in drugi. Za naslednjo upravno dobo so jih zamenjali Anatole de Lepeyrière, dr. Edmund Mojsisovios pl. Mojsvar, Rudolf Bisteghi, Julius Bellak; leta 1917 je bil član upravnega sveta tudi Ladislav grof Szapáry.

Ze naslednjega leta 1881 se je Länderbanka mogla udeležiti pri prioritetha Trboveljske promogokopne družbe, enako tudi leta 1889 in 1894, leta 1909 pa pri njenih obligacijah.

^{67a} Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit, Wien-München 1958 (Wiener historische Studien, Bd IV), str. 112—113, 115—116.

⁶⁸ Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XXV, 11.

⁶⁹ Ze takoj leta 1883 sta Länderbanka in Comptoir d'Escompte de Paris ustanovila Srbsko kreditno banko v Beogradu.

To so bile tri zelo pomembne finančne družbe; naslednji trije dunajski denarni zavodi so stali nekoliko bolj v ozadju, ker so se udeleževali denarnih poslov, nanašajočih se na naše ozemlje, le v manjši meri ali pa posredno.

4. *Bančna in menjalnična delniška družba »Mercur«* (K. k. priv. Bank & Wechselstuben-Actien-Gesellschaft »Mercur«) se je konstituirala leta 1887. Prav tako leta 1909 se je udeležila nakupa obligacij Trboveljske premogokopne družbe; leta 1912 je financirala gradnjo hidroelektrarne Fale skupaj z Darmstädter Bank, Schweizerischer Bankverein in pa Schweizerische Eisenbahnbank v Baslu. Ta poslednja banka je bila leta 1910 član garancijskega sindikata za nove delnice Länderbanke.

5. *Anglo-avstrijska banka* (Anglo-Österreichische Bank) se je ustanovila leta 1863. To je bila prva izmed tako imenovanih »Foreign Banks«, utemeljenih v Londonu. Zaživela je zato, ker je iz strahu pred secesijsko vojno priteklo veliko kapitala iz severnih in južnih držav USA v London; da ne bi tu ležal brez haska, je iskal plodono naložbo v državah, ki so potrebovale kapital. — Banka je med drugim financirala češki revir rjavega premoga.^{69a}

Tudi ta banka je postala leta 1910 član garancijskega sindikata za nove delnice Länderbanke; leta 1913 je sodelovala pri zvišanju delniškega kapitala Trboveljske premogokopne družbe. — Ob tej priliki naj pojasnim, da beseda »garancijski sindikat« pomeni sporazum in tudi rahlo združenje bankirjev ali bank, ki z dogovorom in svojimi podpisi jamčijo, da bodo po določenem ključu kupili delnice nekega tretjega partnerja in si jih tako med seboj razdelili; s tem so preprečili »vdor« nezaželenih elementov v določeni denarni ali industrijski zavod. S tem je ta zavod ostal rezerviran samo za njih.

6. *Spodnjeavstrijska eskomptna banka* (Niederösterreichische Escompte Bank) se je ustanovila leta 1853. Na naše ozemlje ni posegla niti direktno niti indirektno skoraj 50 let, čeprav je bila bliže kot Pariz. Šele leta 1902 je sodelovala pri dvigu delniške glavnice Alpinke, železarniške delniške družbe, ki jo je ustanovila in vodila Länderbanka; leta 1905 je banka sodelovala še pri dvigu glavnice Prve hrvatske štedionice v Zagrebu (Praštedione). Končno se je leta 1911 udeležila tudi dviga glavnice cementarne na Dovjem na Gorenjskem.

Seveda so razen naštetih velebank in bank vplivale na naše gospodarske razmere še druge banke, od katerih so bile nekatere tudi bliže slovenskega ozemlja, na primer banke iz Gradca in Trsta, toda tu sem se moral omejiti le na tiste denarne zavode, ki so tako ali drugače omogočili razrast predvsem Trboveljske premogokopne družbe kot vodilne premogovniške družbe na slovenskem narodnostnem ozemlju. Pripomniti je tudi treba, da TPD ni najemala v bankah posojil kot druge družbe in podjetja, ampak je vedno izdajala obligacije, obveznice ali zadolžnice, ki jih je izplačevala po sistemu žrebanja. TPD je bila sicer protokoli-rana kot samostojna industrijska družba, v resnici pa je bila last raznih avstrijskih in tujih bank. Te so bile vedno porok, da bo mogla družba uspešno emitirati vse obveznice in da bodo odkupljene vse delnice, ki bodo izdane z namenom, da se dvigne osnovni kapital. Ker so se delnice in obveznice obrestovale (dividenda pri delnici ima funkcijo obresti!), je za lastnike, torej za banke, nakup teh papirjev, teh vrednostnih papirjev, vedno pomenil zanesljive obresti. Situacija nam je potemtakem jasna: banke so ustvarile to premogovniško podjetje zato, da jim je

^{69a} Benedikt, op. cit., stran 45.

služilo kot vir za akumulacijo kapitala. Zato nam je tudi razumljivo, zakaj niso k nakupu obligacij ali delnic nikoli pripustili domačih slovenskih denarnih zavodov. Sicer pa bi ti zavodi zaradi majhnega finančnega potenciala vedno stali v senci teh močnejših. Domnevam, da je Kranjska hranilnica v Ljubljani zamudila idealno priložnost takrat, ko ob ustanavljanju TPD ni prevzela večjega paketa njenih delnic, oziroma že prej, ko ni hotela prevzeti Združbe vodenskega rudnika. Morda je vzrok v tem, da se je 1869 ustanovila Kranjska industrijska družba in se je hranilnica raje angažirala s posojili pri njej. Problem je zelo zanimiv in važen ter se bo treba k njemu še povrniti.

3. Koncentracija industrije. V glavnem sočasno z nastajanjem veleban in bank se je uveljavljal še nek drug vodilni pojav gospodarskega življenja. Ta pojav se kratko imenuje koncentracija železarske industrije. Rentabilitetni račun je nedvoumno pričal, da so v novih okoliščinah konkurenčno sposobnejša le večja železarska podjetja, da so hitrejša tudi pri zadovoljevanju potreb tržišča, proti najrazličnejšim spremembam in vplivom pa odpornejša kot majhna podjetja ali družbe.

Sicer je res, da je že 30. junija 1865 bila podpisana pogodba o tem, da prevzame *železarno v Storah* iz rok individualnega lastnika delniška družba, toda to dejstvo še ni pomenilo kakšne posebne koncentracije, ker se je nanašalo na eno samo podjetje.

Pač pa je bilo že precej drugače pri *Kranjski industrijski družbi*, ki so jo ustanovili še ljubljanski grosisti. Oblasti so dovolile njena pravila 15. avgusta 1869, protokolirale pa 18. septembra.⁷⁰ Osnovni kapital Kranjske industrijske družbe je znašal 600.000 fl. Spočetka je imela le parni mlin v Ljubljani, pozneje je kupila Zoisove fužine v Bohinju in na Javorniku, od leta 1871 dalje je imela tudi še Ruardove fužine na Savi pri Jesenicah in v Beli peči, enako tudi nekatere železarske obrate v Tržiču na Gorenjskem.

Ker je bilo železarstvo na Koroškem neprimerno bolj razvito kot na Kranjskem, je razumljivo, da so se sčasoma tam ustanovile železarne, ki so bile znatno večje kot katerokoli podobno podjetje na slovenskem narodnostnem ozemlju, pa tudi modernizirale so se hitreje. Ko je na Koroškem iz materialnih razlogov dozorela misel o koncentraciji železarn, so 12. septembra 1869 utemeljili *Hüttenberško železarsko družbo* (*Hüttenberger Eisenwerksgesellschaft*) z delniško glavnico 12.000.000 fl.⁷¹ Ta družba je v tistem času predstavljala največji privatni kapital v tej stroki notranjeavstrijske industrije, saj je obsegala šest do takrat samostojnih železarskih podjetij, med njimi tudi pudlarno in valjarno na Prevaljah.

Kmalu po začetku leta 1881 je dal že znani Paul Eugène Bontoux pobudo za to, da je Länderbanka v zvezi z Union Générale ustanovila največjo notranjeavstrijsko rudarsko in železarniško družbo, znano z imenom *Avstrijskoalpska rudarska družba* (*Österreichisch-Alpine Montangesellschaft, Société minière et métallurgique des Alpes autrichiennes*; kratko: *Alpinka*).⁷² Ta družba se je konstituirala 19. julija 1881; v teku dobrega leta dni se je z njo fuzioniralo 9 velikih železarskih družb, od tega 7 štajerskih, 1 koroško in 1 kranjsko-štajersko podjetje. To poslednje se je imenovalo »Fridauova podjetja« (Fridauwerke) in je med

⁷⁰ AS, lj. okrož. sodišče, register, Druž. I, 39.

⁷¹ Oesterr. Zeitschrift, XVIII, 1870, stran 169 sl.

⁷² Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XXV, 238; koncesijo prejela 11. jul., protokolirana 26. jul. 1881. — Prim. tudi Oesterr. Zeitschrift, XXXI, 1883, stran 359.

drugim imelo železarno in premogovnik v Crnomlju; Alpinka je Fridauova podjetja kupila leta 1882.

Osnovna glavnica nove gigantske železarniške in rudarske delniške družbe je znašala 30,000.000 fl. Podpisala jo je Länderbanka. Prvi upravni svet Alpinke so sestavljali: guverner Länderbanke Ludwig grof Wodzicki (predsednik); vladni svetnik in komercialni direktor Južne železnice Samuel Hahn; montanistični strokovnjak Peter vitez Tunner; upravni svetnik Länderbanke v Parizu Otto baron Bourgoing; Emanuel vicomte d' Harcourt; Eduard Palmer (bil je tudi promotor Alpinke, temeljna enota pa mu je bila Länderbanka); cesarski svetnik in tovarnar Carl Sarg. Prvi generalni direktor je bil njen upravni svetnik Carl August Frey, od 1852 do oktobra 1869 tehnični direktor železarne Štore, od tedaj dalje do 1881 generalni direktor Hüttenberške železarniške družbe v Celovcu. Precej pozneje je postal generalni direktor Alpinke Oskar Rothballe, ki je bil hkrati tudi upravni svetnik Spodnjeavstrijske eskomptne banke.

Kot delničarje Alpinke so navajali seveda tudi mnoge Francoze, na primer markiza de Beauvoija, comta de Blacasa, vicomta de Broissia, markiza de Chateaunarda, Paula de Chazotta. Poleg njih zasledimo še vrsto Dunajčanov in Čehov, na primer izmed bolj znanih Theodorja barona Dreifusa (bil je tovarnar ur v Zenevi in Chau des Fond ter družbenik firme Theodor Dreifus & Co na Dunaju), Achilla Dreifusa, Gastona Dreifusa, advokatnega koncipista na Dunaju dr. Friderika Babnika, dr. Josefa Brzobohatyja, Friderika Čížeka in druge. Ko so bile leta 1890 razpisane 4,5-odstotne prioritete Alpinke, so poleg Länderbanke sodelovali pri odkupu Albert Böhler, Friedrich Böhler (oba znana nemška železarska podjetnika), Carlstädter Sparcassa in vrsta Francozov.

Razen železarske industrije so bile prisiljene h koncentraciji svojih obratov tudi druge panoge industrije. Tako je 15. julija 1868 pričela delovati *Bleiberška rudarska unija* (Bleiberger Bergwerks-Union),⁷³ ki je združevala tri vzhodnokoroška svinčarska podjetja. Leta 1870 se je ustanovila *Leykam-Josefsthalska delniška družba za papirno in tiskarsko industrijo* (Leykam-Josefsthall AG für Papier- und Druck-Industrie), ki je pokupila vse take in podobne obrate v Gradcu, ljubljanski okolici in drugje.

4. Koncentracija premogovnikov. Na podobni poti koncentracije so se seveda znašli v začetku 70-tih let tudi najpomembnejši premogovniki na slovenskem narodnostnem ozemlju. Obrise take koncentracije rudnikov smo že lahko zasledili v Zasavju, ko je Združba v Zagorju ob Savi kupila entitete ljubljanske cukrarne (ob sočasnem opuščanju drugih svojih industrijskih obratov), podobne težnje so kazali Carl Sarg, dalje ljubljanski grosisti Koslerji in Baumgartnerji, posebej naj omenim Karla Polleya, ter dunajski Kohlen-Industrie-Verein.

Premogovno industrijsko društvo (Kohlen-Industrie-Verein) so koncesionirali 4. septembra 1872,⁷⁴ potemtakem pičle štiri mesece pred ustanovnim občnim zborom Trboveljske premogokopne družbe. Osnovna glavnica Premogovnega industrijskega društva je znašala kar 12,000.000 fl in je bila osemkrat večja kot osnovna glavnica Trboveljske premogokopne družbe. Premogovno društvo je imelo sedež na Dunaju, direkcijo pa na Češkem v Teplicah-Šanovu. Društvo so vodili tajni svetnik in veleposestnik z Dunaja Edmond grof Zichy (predsednik); pri-

⁷³ Oesterr. Zeitschrift, XVI, 1868, stran 233.

⁷⁴ Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XIV, 103.

vatnik z Dunaja Carl Mayer pl. Alsó-Russbach (podpredsednik); rudniški podjetnik v Teplicah Julius Meurer; grosist in član družbe »Bratje Kohen« v Budimpešti Jakob Kohen; javni družabnik tvrdke Neumann & Hirsch v Budimpešti Friedrich Neumann; dunajski bankir Gustav Leon; generalni tajnik Avstrijske hipotekarne, kreditne in predujmske banke na Dunaju Sigmund Wedemeier; zemljiški posestnik z Dunaja Marcus grof Bombelles — in drugi. Toda že leta 1875 (približno v istem času tudi pri TPD) sta se pojavila med upravnimi svetniki dva tujca, izmed katerih je bil prvi Francoz, namreč Henri marquis de Ville grof Demblin, drugi pa nizozemski konzul v Leipzigu Albert de Liagre.

Od ustanovitve dalje je Kohlen-Industrie-Verein imel ali kmalu pridobil naslednje rudnike premoga: Ajka, Ivanec, Hrastnik (tako imenovana južna skupina rudnikov), Světec na Labi, Pahlódy, Chomútov, Chodov, Čidice, Litrbachy (tako imenovana severna skupina rudnikov).⁷⁵ Pozneje je kupil še druge rudnike, omejim pa naj se samo na naslednji primer: že v letu 1879 se je pričel pogajati s celotno avstrijsko vlado za zakup vsega premogovniškega področja Zenica—Sarajevo. Sredi naslednjega leta sta društvo in vlada dejansko podpisala 15-letno zakupno pogodbo. Društvo je takoj pričelo z izkopom premoga v Bosni in ga do konca leta nakopalo že 500 ton. Pozneje je proizvodnja seveda močno narasla.

Bosenski metali in minerali so sploh pritegovali še druga podjetja in banke. Nekatere, ki jih bom tu omenil, že poznamo. Smiselno je, da jih navedemo, ker bomo iz podatkov zlahka razbrali, kako so se določena podjetja stalno angažirala v premogovništvu, pa naj bo to že na Češkem, na slovenskem ali hrvatskem ozemlju, v Bosni itd.

Takoj po okupaciji Bosne in Hercegovine v letu 1878 je pričel erar v svojem imenu rudoslediti na raznih krajih novih pokrajin. Ker zanj ni bilo rentabilno opraviti vsa dela na svoj račun, je organiziral za 30. januar 1881 v finančnem ministrstvu tako imenovano »predkonstituiranje« posebnih samostojnih Združbe »Bosnia«. Ta združba bi se konstituirala prav z namenom, da bi se angažirala v bosenskem rudarstvu. Najprej bi prevzela od erarja študijsko rudosledenje. Glede nadaljnje akvizicije bi pa že bila vezana na pogoje rudarskega zakona za Bosno in Hercegovino, ki se je takrat pripravljal. Zato so na tem posvetovanju sklenili, da se bo združba dokončno konstituirala šele takrat, ko bo objavljen ta rudarski zakon in bodo prevzeti rudosledi. Rudarski zakon je bil sprejet istega 1881. leta. Vendar bo za nas dovolj, da se seznanimo samo z delom konference. Tu so sestavili osnutek statutov, ki so določali, da bo združbo vodil svet 6 do 8 članov, ki mu bo načeloval prezident. Njega bo imenovalo skupno ministrstvo. Sedež sveta bo na Dunaju, sedež direkcije pa v Bosni, najbolje v Sarajevu. Združba naj se deli na 100 kuksov, vplačilo za vsak kuks naj bi znašalo 3000 fl. Erar bo imel 20 kuksov. Dalje so podpisali Eduard Wiener 19 kuksov, S. M. Rothschild 10 kuksov; po 5 kuksov so podpisali I. M. Müller & Co (firma je bila tudi lastnica nekaterih manjših premogovnikov na slovenskem ozemlju), Geb. Gutmann, Boden-Credit-Anstalt, Ungarische Creditbank, Unionbank, Wiener Bank-Verein, Creditanstalt: E. Škoda v Plznu je podpisal 4 kukse; Kohlen-Industrie-Verein 3 kukse, Moritz Wodianer 2 kuksa, Edmund grof Zichy 2, razni posamezniki skupaj 5 kuksov. Provizorični svet so vodili S. M. Rothschild, Wilhelm vitez Gutmann, direktor Hornbostel, Franz vitez pl. Hopfen, markgrof Pallavicini, direktor Ed. F. Ziffer, centralni

⁷⁵ Poročilo za 1. poslovno leto od 1. okt. 1872 do konca dec. 1873 je društvo objavilo v Oesterr. Zeitschrift, XXII, 1874, stran 174.

direktor Kohlen-Industrie-Vereina A. Rücker. Svetu je predsedoval zastopnik erarja baron Andrian-Wehrburg (podpredsednik je bil A. Rücker).⁷⁶

Gotovo je tudi naselitev v Bosni vplivala na vodstvo Kohlen Industrie-Vereina, da je prodalo hrastniški premogovnik. V Bosni praktično ni bilo nobene konkurence.

5. Ustanovitev in razrast Trboveljske premogokopne družbe. Izmed domačih podjetnikov so vsekakor pokazali zrele in perspektivne ambicije ljudje okoli Združbe vodenskega rudnika, toda tudi ti so se znašli pred problemom, kako priti do kapitala za investicije v rudnike, bodisi lastnega bodisi kapitala domačih denarnih zavodov. Vendar je bilo tudi za njih veliko vprašanje, če bodo hoteli domači denarni zavodi tvegati vsoto dveh, treh ali več milijonov forintov. Videli smo, da so bili le-ti spričo dejavnosti grosistov docela pasivni.

V začetku oktobra 1871 so si bili ljubljanski grosisti okoli Združbe vodenskega rudnika že na jasnem, da zaradi pomanjkanja kapitala ne bodo več dolgo lastniki premogovnika. Ko so pregledali položaj, so se odločili, da ne bodo interesentov iskali v Ljubljani, ampak — na Dunaju.

Tu je kot koncesionar nastopil Wiener Bank-Verein, ki je prejel 15. decembra 1871, torej prav sredi dobe, ki se imenuje »doba utemeljevalske manije«, dovoljenje za ustanovitev delniške družbe z naslovom Trboveljska premogokopna družba (Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft).⁷⁷

Ustanovni občni zbor Trboveljske premogokopne družbe, ki je bil na Dunaju 30. decembra 1872 (teden dni pred tem je imela Združba vodenskega rudnika svoj poslednji občni zbor), je prišel in vodil Franz vitez pl. Hopfen, direktor dveh vodilnih avstrijskih denarnih zavodov hkrati, namreč Boden-Credit-Anstalt in Wiener Bank-Vereina. Po pravilih je smel imeti upravni svet TPD sedem članov, izmed katerih sta morali biti dve tretjini Dunajčanov. Dejansko sta bila izmed Ljubljančanov izvoljena v upravni svet samo Jožef Krisper in Ivan Kosler, čeprav ta dva niti nista imela največ delnic Trboveljske premogokopne družbe. Glede tega je prednjačila grosistična tvrdka Ivan Baumgartner & sinova, ki je imela 1440 delnic; ljubljanski trgovec Camillo Baumgartner je še posebej sam imel 740 delnic, Jožef Krisper le 480 delnic, Ivan Kosler samo 400 delnic, Peter Kosler pa celo 300 delnic; po 100 delnic so imeli dr. Jožef Kosler, tovarnar Alojz Prašnikar, tehnični direktor TPD v Trbovljah Pongraz Eichelter, trgovec na Reki Carl Pammer. Vsi našteti delničarji skupaj so imeli več kot četrtno družbinih delnic. Wiener Bank-Verein sam je imel 9550 delnic ali nekaj manj kot tri četrtine vseh delnic (zastopala sta jih Hopfen in Mitscha). Preostale delnice so imeli Dunajčani Wilhelm Linzer, sicer trgovski družabnik (880 delnic), Franz vitez pl. Hopfen (100 delnic), direktor Wiener Bank-Vereina Friedrich Wilhelm Hartung (100 delnic), direktor istega denarnega zavoda dr. Josef vitez Mitscha (100 delnic), Louis baron Pasetti-Angeli (50 delnic), dr. Victor Grevé (20 delnic) itd.

Prvi upravni svet so sestavljali Franz vitez pl. Hopfen (predsednik), Carl Müller, Max baron Scharschmied (sicer tudi upravni svetnik delniške družbe Österreichische Waffenfabriks-Gesellschaft), dalje oba Ljubljančana, končno Wil-

⁷⁶ Oesterr. Zeitschrift, XXIX, 1881, str. 111, 206. — Moritza Wodianerja so 1855 izvolili za člana dunaj. skupine upravnih svetnikov deln. družbe »Južna železnica« (Oesterr. Zeitschrift, III, 1855, stran 54). — Theodor Hornbostel 6. okt. 1848 imenovan za ministra trgovine in javnih del (W. G. Dunder, Denkschrift ..., stran 36).

⁷⁷ Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XV, 134, in spisi k tej registrski številki.

helm Linzer in privatnik Louis baron Pasetti-Angeli, oba Dunajčana. Vendar sta bila Krisper in Kosler črtana kot upravna svetnika 13. avgusta 1880, namesto njiju pa vpisana Anatole de Lapeyrière in Peter baron Pirquet, ker je takrat prišlo do sprememb tudi v Real-Credit-Banki.

Vsekakor moram dodati, da so sredi junija 1874 izvolili za upravnega svetnika TPD znamenitega glavnega geologa Državnega geološkega zavoda na Dunaju in rudarskega svetnika dr. Edmunda Mojsisovicsa pl. Mojsvar. S tem je uprava pritegnila v svoje vrste izvrstnega strokovnjaka. Dalje so v začetku leta 1883 izvolili za upravnega svetnika Carla Sarga. S tem so olajšali odkup dveh tretjin njegove ojsrške entitete. Edmond Vernet, švicarski konzul v Lyonu, je postal junija 1884 upravni svetnik zato, ker je bil zastopnik delničarjev na lyonski borzi (delnice TPD so namreč kotirale na Dunaju, v Ženevi, Lyonu in Parizu), novembra 1896 pa upravnega svetnika Länderbanke Ottona barona Bourgoinga zato, ker je bil eden izmed zastopnikov francoskega paketa delnic te banke pri Trboveljski premogokopni družbi. Isto funkcijo je spomladi 1909 prevzel Jean baron de Bourgoing, sicer rentnik na Dunaju.

Ob ustanovitvi je družba imela osnovnega kapitala, 1.500.000 fl (15.000 delnic po 100 fl). Če primerjamo njeno glavnico z glavnici nekaterih drugih sosednjih družb, vidimo, da njen osnovni kapital niti ni bil prav znaten. V trenutku ustanavljanja TPD je Kranjska industrijska družba že izpeljala zvišanje glavnice od 600.000 fl na 1.700.000 fl, Hüttenberška železarniška družba je imela ob utemeljitvi osemkrat večjo glavnico, Leykam-Josefsthalska d.d. je ob ustanovitvi dejansko vplačala 2.876.000 fl od nominalne glavnice 4.000.000 fl. Sicer pa je kapital Trboveljske premogokopne družbe povsem zadoščal za to, da je kupila entitete Združbe vodenskega rudnika za 1.250.000 fl. Za nakup sosednje Maurer-Pongratzeve entitete v Trbovljah je že bil potreben ponoven dvig delniške glavnice na 3.000.000 fl, kajti zanjo je družba plačala 2.500.000 fl.

Osnovna glavnica TPD (družba je bila v smislu prvega statuta ustanovljena le za 50 let) je bila namenjena predvsem nakupu prvih entitet v Zasavju; za geološke raziskave in vrtnja, za nakup drugih entitet v Zasavju ter razne oblike investicij je zmanjkalo denarja. Da je mogla zadostiti tudi tem problemom, je šla TPD po poti najemanja posojil, najemanja mednarodnih posojil. V ta namen je pričela izdajati obveznice za prvo posojilo. Večino obveznic so pokupili Francozi. Tako so ti približno dve leti in pol po ustanovitvi družbe postali njeni močni finančniki. Logično nadaljevanje teh prvih finančnih zvez je pripeljalo do tega, da so o priliki zvišanja glavnice TPD od 3.000.000 fl na 5.000.000 fl dne 29. julija 1880 velik del delnic spet kupili Francozi, točneje rečeno konzorcij francoskih delničarjev, ki ga je vodil Paul Eugène Bontoux. Na občini zbor omenjenega dne je prišla vrsta Francozov, ki je že imela skupaj 13.800 delnic ali 46 %. Tako je podpisal prezenčno listo Pirquet zase, kot pooblaščenec pa za François Taillarda in njegovih 275 delnic, dr. Jac Rappaport se je podpisal za svojih 60 delnic, za Bontouxevih 1350 delnic in za 400 delnic raznih drugih Francozov, dr. Babnik se je podpisal za svojih 40 delnic, Thirel Michon ga je pooblastil, da ga podpiše za njegovih 500 delnic, banka Union Générale pa za njenih 3350 delnic — itd.

Zvišanje glavnice je bilo namreč potrebno zaradi nakupa kuksov Združbe v Zagorju ob Savi in Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu. Pogajanja za nakup je z Real-Credit-Banko, poslednjo lastnico obeh združb, vodil Paul Eugène Bontoux. Pogajanja seveda niso bila zapletena. Že poslovno poročilo

Kohlen-Industrie-Vereina za leto 1878 je bilo precej pesimistično:⁷⁸ trdi, da so razmere v premogovništvu vse težje in težje ter da tudi njegov rudnik v Hrastniku trpi zaradi ostre konkurence Trbovelj in Zagorja. V tem času so namreč severnoitalijanske železnice vpeljale angleški premog, ustavile pa naročila zasavskega premoga. Med Zagorjem, Trbovljami in Hrastnikom se je zaradi tega vnel konkurenčni boj za prodajo premoga. Še najlaže je boj prenašala Trboveljska premogokopna družba. Vendar je še v istem 1878. letu prišlo do uvodnih pogajanj glede fuzije med vsemi tremi zasavskimi podjetji. Takrat pogajanja še niso pripeljala do nobenega praktičnega rezultata, vendar so pri TPD utemeljeno upali, da bo že v bližnji bodočnosti le prišlo do razpleta, ki bo zanje pozitiven. V istem času so tudi v obeh sosednjih rudnikih slutili, da se bodo pogajanja obnovila, ker TPD ne bo mirovala, dokler ne kupi Zagorja in Hrastnika, in da bo zmagala, ker ima močno finančno zaledje pa tudi konkurenčni boj laže prenaša, ker ima širše tržišče kot vsaka izmed obeh družb (ne pa kot obe skupaj, ker se nista nikdar dogovarjali za kakšne skupne akcije).

Pogajanja so se res kmalu obnovila. Ker je Real-Credit-Bank pridobila kukse Združbe v Zagorju ob Savi že v začetku leta 1880, kukse Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu Kohlen-Industrie-Vereina sredi tega leta, na občnem zboru TPD dne 29. julija 1880 pa so vse skupaj načelno deklarirali že kot last Trboveljske premogokopne družbe in sicer zagorske kukse od 1. januarja, a hrastniške kukse od 1. julija dalje, je jasno, da je fungirala Real-Credit-Bank pri prodaji le kot posrednik. Trboveljska premogokopna družba je posredniku plačala nakup s svojimi delnicami (če ne vse, pa vsaj velik del vsote), kajti od druge polovice leta 1880 so sedeli v upravnem svetu Trboveljske premogokopne družbe tudi svetniki Real-Credit-Banke (med njimi nekaj Francozov).

Pripomniti moram, da so vseh 100 kuksov Združbe v Zagorju formalno prepisali v rudarskih knjigah na ime TPD šele 15. julija 1881, kar pomeni; da je od načelnega do pravnega lastništva preteklo še leto dni.⁷⁹

Da bi mogla TPD kupiti dva rudnika v Istri, je morala še v letu 1881 kar dvakrat zvišati svojo delniško glavnico. Razumljivo je, da so taki nakupi, ki sicer zelo točno ilustrirajo monopolistične tendence Trboveljske premogokopne družbe, morali nujno pokazati negativne posledice na drugem mestu. Že pritisk borznega poloma leta 1873 se je sam po sebi čutil v bančništvu in delu industrije vrsto let. To in začetne investicije so Trboveljski premogokopni družbi preprečevale, izplačati v letih 1873, 1874 in 1877 dividende v gotovini; izplačala jih je z delnicami. To je mogla zato, ker ji je ostalo v trezorju določeno število neplasiranih delnic. Kljub utemeljeni misli, da je delnica namesto dividende znamenje za to, da družba ne posluje solidno, je bila ta solucija sprejemljiva za delničarje zato, ker je pomenila zanje bodočo dodatno dividendo in vrednost sāmò po sebi, seveda samo v primeru, če bo družba le obstala na nogah.

Za leto 1875 je TPD izplačala dividende delno v delnicah, delno v gotovini. Le v letih 1882 in 1883 (po nakupu istrskih rudnikov) ter 1910 in 1911 (konec velikih elektrifikacijskih del) ni razdelila nobenih dividend. Bilanca za leto 1882

⁷⁸ Oesterr. Zeitschrift, XXVII, 1879, stran 264. — Poslovno poročilo TPD za l. 1878, ki tudi govori o pogajanjih glede fuzije, je objavljeno prav tam, stran 309.

⁷⁹ Dunaj. trg. sodišče, register, spisi k registr. št. Ges XV, 134. — AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—1903, št. 5207/1880; ib., št. 11/1908; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 509, 510, 513, 514, 521, 552, 579; ib., Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 759, 869.

je že izkazovala kurzno izgubo prioritet I. emisije in tiskarske stroške per 542.184 fl. Po nalogu vlade je morala TPD izgubo eliminirati iz bilance (s tem se je z uradnim dovoljenjem fingirala uravnovešenost bilance, kar je izjemen primer). Per TPD sama sebe ni smela varati, je zbrisala izgubo iz knjig na tale način: Občni zbor sredi avgusta 1883 je sklenil in odobril prežigosanje vseh delnic od 100 fl na 70 fl (razvrednotenje delnic). S tem so pridobili precej večjo vsoto, namreč kar 2.100.000 fl. S pomočjo te umetno pridobljene vsote so eliminirali navedeno negativno postavko, dalje odpisali 150.000 fl od nezaračunanih mezd, 200.000 od visokih gradenj, 146.235 fl od industrijskih naprav, 409.559 fl od rudarskih naprav, 384.022 fl od izkopnih naprav; 250.000 fl so vrnili kot ažijski rezervni fond. Videti je, da se je družba prekapitalizirala (izplačala je več oziroma naročila je več kot pa je mogla kriti s svojo glavnico in rezervnimi fondi) in da se je rešila z umetno ustvarjeno vsoto.

Februarja 1883, ko je groba bilanca že pokazala kurzno izgubo in je bilo pričakovati, da tudi leto 1883 samo ne bo odpravilo negativnih postavk, so izdali obveznice III. emisije v višini 2.500.000 frcs ali 1.000.000 fl v zlatu s 5-odstotnim obrestovanjem. Kljub temu, da je TPD v splošnem veljala v poslovnem svetu za solidno podjetje in je stopnjevala svojo proizvodnjo, je vseeno od časa do časa prakticirala sistem kratkoročnih visečih dolgov pri svojih gospodarjih-bankah (na primer pri Ländlerbanki). Da bi dokončala večje investicije v obratu Trbovlje in znižala viseče dolgove pri Ländlerbanki, ki jih je bilo za okoli 10.000.000 kron, je leta 1913 zvišala osnovno glavnico od 9.800.000 kron na 19.600.000 kron z izdajo 49.000 novih delnic po 200 kron. To zvišanje je zavaroval dogovor z bančnim konzorcijem, ki ga je vodila Ländlerbanka, pripadali pa so mu tudi Crédit Lyonnais in švicarsko-francoski veleledničarji.⁸⁰

Pri tem angažiranju francoskega kapitala je važno, da se poudari dejstvo, da je bilo na začetku 20. stoletja francoskega kapitala v tujih rudarskih podjetjih že za približno 3 milijarde frankov. Največ ga je bilo v Transvaalu (1.500 milijonov), potem v Rusiji (823 milijonov); Avstro-Ogrska je bila na 6. mestu s 34 milijoni frankov, medtem ko je bilo investiranih v srbsko rudarstvo 500.000 frankov.⁸¹ Statistika ne detajlira francoskega kapitala v avstro-ogrskem rudarstvu, vendar smemo na osnovi nekaterih števil domnevati, da je odpadla na razne rudnike na slovenskem narodnostnem ozemlju skoraj četrtina navedene vsote.

6. Monopolistične težnje Trboveljske premogokopne družbe. Opisane težave in bilančne transakcije niso ovirale te mednarodne premogovniške družbe resno v njeni težnji k temu, da si prilasti najizdatnejše sloje premoga na slovenskem ozemlju in v njegovi bližini. S tem, da je spodrivala prejšnje neslovenske lastnike, ni slovenskemu narodnemu gospodarstvu prav nič koristila, s tem da je spodrivala domače narodno zavedne podjetnike in to prav v času, ko se je slovenski narod vse bolj živahno vključeval v politično življenje v habsburški monarhiji, pa je v bistvu ožila gospodarsko osnovo njegovi nacionalni politiki. Sicer je veliko vprašanje, če bi kateri koli slovenski podjetnik 70-tih in 80-tih let preteklega stoletja zmožel tolikšen kapital, ne da bi se tudi zadolževal v tujih bankah, potem ko bi spraznil domače denarne zavode. Šlo je namreč

⁸⁰ Compass, ..., 1916, II. Bd, 49. Jgg, Wien 1915, stran 424 sl.

⁸¹ Oesterr. Zeitschrift, LI, 1903, stran 12.

za skupno vsoto, ki je tik pred prvo svetovno vojno preseгла višino 36,000.000 fl ali 72,000.000 kron.

Kljub temu, da bom nekatere že znane ugotovitve ponovil, želim tu v obliki pregledne razpredelnice rekapitulirati vsote, s katerimi je operirala TPD v svoji monopolistični politiki. Delniške glavnice so do začetka prve svetovne vojne naraščale takole:⁸²

Ob ustanovitvi	1,500.000 fl
Red. obč. zbor 5. II. 1873	3,000.000 fl
Izredni obč. zbor 29. VII. 1880	5,000.000 fl
Isti sklenil dvig še na	6,000.000 fl
Izred. obč. zbor 23. VII. 1881	7,000.000 fl
Isti sklenil dvig še na	8,000.000 fl
Red. obč. zbor 14. IV. 1913	9,800.000 fl

Obveznice, s katerimi je TPD najemala posojila, je dovoljevalo finančno ministrstvo. Konkretno je glede posojil sklepala pogodbe z že znano banko Union Générale v Parizu. Emisije obveznic so se vrstile v naslednjem redu:

I. emisija 5. III. 1875	5,000.000 frcs ali 2,000.000 fl à 5 %
II. emisija 17. X. 1880	6,000.000 frcs ali 2,400.000 fl à 5 %
III. emisija 28. II. 1883	2,500.000 frcs ali 1,000.000 fl à 5 %
IV. emisija 2. VIII. 1889	11,625.000 frcs ali 4,650.000 fl à 4 %
V. emisija 4. VII. 1893	3,750.000 frcs ali 1,500.000 fl à 4 %
VI. emisija 31. X. 1908	10,000.000 frcs ali 4,760.000 fl à 4 %
S k u p a j	38,875.000 frcs ali 16,310.000 fl

Obveznice I. in II. emisije so se amortizirale v 25 letih, obveznice III. emisije pa v 35 letih; izplačevali so jih po sistemu žrebanja dvakrat letno. Obveznice IV. emisije so bile izdane za to, da so lastniki obveznic prvih treh emisij le-te prostovoljno konvertirali v 4-odstotne obveznice s 45-letno amortizacijo. Z raztegnitvijo amortizacijskega roka so torej ublažili pritisk na tekoče denarne posle. Medtem ko so prve tri emisije imele jamstvo v rudnikih Trbovlje, Zagorje in Hrastnik primo loco, sta četrto emisijo štutila rudnika Ojstro in Kočevje primo loco. Obveznice V. emisije so štutili Kočevje, Ojstro, Liboje, Laško in Krapina. Enako kot delnice so tudi obveznice notirale na Dunaju, v Ženevi, Lyonu in Parizu, le da so delnice imele višji kurz.⁸³

Zaradi prevladujočih francoskih delničarjev, torej zaradi močne odvisnosti od francoskega finančnega kapitala je dala TPD dne 2. decembra 1913 protokoliirati tudi francoski naslov Société des Charbonages de Trifail. Predvsem pa dokazujejo odvisnost naslednji podatki, imena in številke: Na občnem zboru v aprilu 1913 je TPD sklenila zvišati delniški kapital z emisijo novih 49.000 delnic po 200 kron tudi zato, ker je ugotovila, da ima pri svoji bančni zvezi — to je, Länder-

⁸² Upravni arhiv, Dunaj (Verwaltungsarchiv, Wien), Ministerium des Innern, št. spisov 23 099 de 1912, 9890 in 13.875 de 1913. — To je v ostalem ostanek ostanka spisov, ki se tičejo TPD (škartiranje — 50 let! — je uničilo spise, ki bi nam morda še koristili).

⁸³ Prim. opombi 79 in 80; dalje AS, lj okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 511/1881, št. 577/1883; ib., št. 869/1886; dalje AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 11/1908.

banki — za okoli 10.000.000 kron visečega dolga. Sklenila je zaupati izpeljavo povečanja glavnice že znanemu bančnemu konzorciju. Tako je na primer pred tem obč. zborom zastopal Eduard Palmer, predsednik uprav. sveta TPD, sicer pa generalni direktor Länderbanke, prokurist in upravni svetnik Alpinke, enega izmed paketov s 6226 delnicami Trboveljske, ki ga je imela Länderbanka, Anatole de Lapeyrière je zastopal neko skupino francoskih delničarjev s 1166 delnicami, Rudolf Bisteghi, podpredsednik upravnega sveta TPD, kar 7487 »francoskih« delnic, lyonski bankir Paul Vernet 2683 delnic lyonskih veledelničarjev, Henri grof de Renéville 4252 »francoskih« delnic, rudarski svetnik Vinzenz Ranzinger 1512 »avstrijskih« delnic, itd. V letih po tem občnem zboru je zastopal Bisteghi že 19.617 francoskih delnic, Gustav Bellak 9090 Länderbankinih delnic, Eugène Vida 5050 francosko-švicarskih delnic, Lapeyrière 4498 delnic neke tretje francoske skupine delničarjev, Julius Bellak 3765 avstrijskih delnic, Ranzinger še posebej 1865 avstrijskih delnic neke posebne skupine, itd. Zato so, posledično, izvolili za predsednika upravnega sveta TPD Rudolfa Bisteghija, za podpredsednika po Juliusa Bellaka.^{81a}

Tu mi seveda niti malo ni šlo za to, da naštejemo nekaj francoskih in avstrijskih priimkov ali da opozorim na tehniko poslovanja na občnih zborih s pomočjo prezenčne liste. Veliko bolj mi je bilo do tega, da pokažem na dejstvo, da so bili lastniki Trboveljske premogokopne družbe v letih pred prvo svetovno vojno že tako zelo razpršeni po večjem delu srednje in zahodne Evrope, da je bila točna kontrola vseh paketov delnic že kar precej težavna zadeva. Ker so bili interesi raznih bank močno prepleteni, je imela določen paket delnic sedaj ta sedaj druga banka.

V času prve svetovne vojne je Avstro-Ogrska seveda uvedla kontrolo nad vsemi finančnimi posli s tujino in ovirala transfer dividend prek svojih državnih meja. Glede Trboveljske premogokopne družbe je šlo namreč za dividende njenih delnic v Svici, katerih število so cenili na nekaj tisoč kosov, in delnic v Franciji, ki so jih prav tako cenili na 34.000 do 35.000 kosov. Točnega stanja niso mogli ugotoviti, ker so vedeli le za gibanje največjih paketov delnic (le-ti so bili namreč vsakokrat deponirani v bankah), ostali manjši in najmanjši paketi delnic pa so nekontrolirano menjali lastnike.

Občni zbor 11. aprila 1917 je sklenil zvišati delniško glavnico od 19,6 milijonov kron na 24 milijonov kron z utemeljitvijo — zdi se mi potrebno, da jo reproduciram in podčrtam — da se delničarji nadejajo *konjunktura po vojni* in da je treba že *sedaj* misliti na investicije; dodali so še, da se nadejajo *konjunktura* tudi glede Italije. Iz tega sledi, da so na občnem zboru morda precej obširno govorili o bližajočem se koncu vojne in o zopetni prodaji premoga Italiji. Verjetno so le načelno govorili o koncu vojne in konkretnega razpleta, kakršen je bil v oktobru in novembru 1918, pa ni mogel še nihče predvideti.^{81b}

V aprilu 1918 je imela Trboveljska premogokopna družba poslednji občni zbor pred propadom habsburške monarhije; tu je Bisteghi reprezentiral celo že 29.970 francoskih delnic.

Zaradi objektivnih razmer po prevratu je imela družba svoj izredni občni zbor šele 26. junija 1920.

^{81a} Prim. op. 82.

^{81b} Upravni arhiv, Dunaj, spisi ministrstva za notr. zadeve, št. 16.133/1917, 3655/1918; dunaj. trg. sodišče, register, Ges XV, 134, spisi.

Kot sem zgoraj povzel zaporedje vseh dvigov glavnic in emisij obveznic, naj ob koncu ponovim v obliki tabele že znane podatke, da bomo imeli lepši pregled nad vsotami, ki jih je TPD izplačala za nakup entitet:⁵⁴

Tek. št.	Datum	Podjetje oz. rudnik	Vsota (v fl)
1.	3. I. 1873	Združba vodenskega rudnika	1,250.000
2.	24. III. 1873	Maurer-Pongratz, Trbovlje	2,500.000
3.	1. I. 1880	Združba v Zagorju ob Savi	2,400.000
4.	1. VII. 1880	Tržaška združba, Hrastnik—Dol	1,300.000
5.	8. VI. 1881	Jadranska gl. družba, Labin	1,275.000
6.	17. VI. 1881	Josef Werndl, Labin	1,200.000
7.	29. VIII. 1885	Trate I, IV, Va, Vb, VI, Kočevje	400.000
8.	7. IX. 1885	Trata III, Kočevje	12.800
9.	28. IX. 1885	Trata V, Kočevje	14.000
10.	4. XII. 1885	Trata II, Kočevje	12.000
11.	24. III. 1886	2/3 Sarga, Ojstro	130.000
12.	1. III. 1889	Friedrich, Liboje	110.000
13.	13. XII. 1889	Geipel, Brezno—Huda jama (Laško)	78.000
14.	1891	Krapina	?
15.	3. IX. 1896	1/3 Sarga, Ojstro	105.000
16.	18. I. 1904	Oppersdorff, Senovo in Raštanj	850.000
17.	24. II. 1916	Wakonig, Zagorje	20.000
Skupaj najmanj			11,656.800

Takoj vidimo, da je TPD izplačala skoraj 2/3 skupne vsote samo za nakup rudnikov v Zasavju in da so bili razen Labina in kopov okoli Senovega vsi drugi rudniki sorazmerno poceni. Izredno nizke cene nekaterih Trat pri Kočevju gredo prav gotovo na račun dejstva, da mesto takrat še ni imelo železniške zveze s svetom in da sami lastniki entitet niso znali ceniti zalog premoga; Senovo je bilo drago zaradi bližine Zagreba, Labin zaradi dobrega črnega premoga, situirana blizu Reke, Pulja in Trsta. Če pomislimo, da so kukse Združbe v Zagorju ob Savi že kmalu po sredini preteklega stoletja prodajali tudi po 2500 fl in da je združba imela 100 kuksov, potem je kupna cena za kuks, ki jo je plačala TPD, kar 25.000 fl. Pač pa si je znal visoko dvigniti ceno Maurer-Pongratzev rudnik v Trbovljah, ki je iz razumljivih špekulativnih razlogov temeljito izkoristil povpraševanje po entitetah ali konjunkturo.

Ob tej priliki naj še dodam, da je za Zagorje plačala TPD 1,200.00 fl v svojih delnicah in 1,200.000 fl v zlatih 5-odstotnih prioritetah, za Hrastnik pa 500.000 fl v delnicah, 800.000 fl v istih obveznicah.

* * *

Poglavje o monopolističnih težnjah Trboveljske premogokopne družbe naj zaključim s kratkim historiatom oziroma nanizanjem nekaj vodilnih dogodkov

⁵⁴ Dunaj. trg. sodišče, register, spisi k reg. št. Ges XV, 134; dalje AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 537, 667, 669, 672, 682; ib., listine za leta 1905—24, št. 176/1914; dalje celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—1903, št. 2049/1886, 1509/1889, 7054/1889, 681/1897; ib., listine za leta 1904—1909, št. 2/1904, 1/1916.

v tistih rudnikih, ki jih je TPD prevzela po novem letu 1881 (tu so seveda zajeti le premogovniki, ki so bili zunaj Zasavja):

1. *Jadranska premogokopna glavna družba* s sedežem na Dunaju je prejela koncesijo že 3. februarja 1831; bila je last dunajskih in tržaških grosistov. Ščasoma se je število družbenikov močno skrčilo in aprila 1864 so bile vse delnice v rokah le še dveh oseb; ena izmed njih je bil Anselm Salomon baron Rothschild, ki je bil hkrati tudi administrator. S tem je rudnik v bistvu postal družinska last. — Leta 1867 je Rothschildov Labin proizvedel le še 23.618 ton črnega premoga.

Tega Rothschilda so zaradi smrti črtali iz rudarske knjige 11. januarja 1876, namesto njega pa vpisali kot administratorja Salomona Alberta Anselma barona Rothschilda, bankirja in zemljiškega posestnika na Dunaju. Dne 8. junija 1881 je ta podpisal punktacije o prodaji rudnika Trboveljski premogokopni družbi. Firma »Jadranska premogokopna glavna družba v likvidaciji« je ugasnila nekaj pozneje, dne 28. septembra 1883.⁸⁵

2. *Josef Werndl* je bil drugi lastnik nekaterih entitet v Labinu. Po proizvodnji je zaostajal za Rothschildom. Ker je hotela TPD imeti ves labinski sloj premoga zase, se je pogajala tudi z Werndlom. Ta je dober teden po prodaji deležev Jadranske premogokopne glavne družbe prodal 17. junija tudi svoj rudnik. Werndl je bil generalni direktor tvrdke »Österreichische Waffenfabriks-Gesellschaft« v Steyru in glavni lastnik podjetja »Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks-und Eisenbahn-Gesellschaft«.⁸⁶

3. *Trate pri Kočevju*. Auerspergovi steklarski delavci v Glažuti na Kočevskem, bratje Nikolaj, Anton in Franc Ranzinger, so nekako poleti 1851 pričeli s proizvodnjo stekla na svojo roko na Tratah severovzhodno od Kočevja. Sicer je Nikolaj že konec marca 1851 prejel ležišče premoga v Zarečju pri Ilirski Bistrici, toda kop je kmalu opustil. Pač pa so vsi trije bratje prejeli sredi julija 1851 premog na Tratah v neposredni bližini steklarne. Te mere so imenovali Trata VI. Kmalu so se razširili in postali tod glavni proizvajalci premoga. Leta 1852 so kupili prvi del Trate III, spomladi 1855 še Trato IV, oktobra istega leta Trato II.⁸⁷ Tik pred tem, v septembru 1855, je rudarska oblast v Ljubljani določila, da sestavljajo Trate I—VI enoten rudarski revir z imenom »Kočevski rudarski revir«.⁸⁸ Ranzingerji so se po tej odredbi širili le v mejah navedenega revirja: leta 1858 so kupili Trato V a, 1859 del Trate I (prejeli so tudi mnogo novih mer), končno leta 1861 še Trato V b.⁸⁹ Drugi del Trate III jim je sredi januarja 1885 prodal Jožef Braune, lekarnar in posestnik v Kočevju. Toda že konec januarja

⁸⁵ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 524, 537 in 588 de 1881.

⁸⁶ Ib., št. 523/1881. — Prim. nekrolog (Werndl 26. febr. 1831 do 29. apr. 1889) v Oesterr. Zeitschrift, XXXVII, 1889, priloga, stran 60. — L. 1873 postal general. direktor Wolfsegg-Traunthalske družbe Wilhelm vitez Fritsch (rojen v Salzburgu 13. marca 1829; študiral rudar. akademijo v Leobnu. V maju 1859 prišel v Ljubljano kot rudar. komisar. Ob odhodu iz Ljubljane 1870, ko je postal rudar. komisar v Leobnu — takrat že znan kot pisec mnogih strokovnih knjig in razprav — mu je Turnverein priredil poslovilno slovesnost; Oesterr. Zeitschrift, XVIII, 1870, stran 23.

⁸⁷ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 32/1852; ib., za leta 1856—59, št. 40/1855. — Prim. moj članek Iz zgodovine kočevskega premogovnika v zborniku Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora, Kočevje 1963 (izd. uredništvo »Obvestil«), nepaginirano.

⁸⁸ Oesterr. Zeitschrift, IV, 1856, stran 7.

⁸⁹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 80—87 de 1859; ib., za leta 1860—6, št. 7/1861, št. 15 in 20 de 1865; ib., listine za l. 1877—85, št. 611.

1885 sta od njih kupila Trato III tehnični direktor Trboveljske premogokopne družbe Martin Terpotitz in kočevski notar dr. Emil Burger.

Ta dva sta bila rudarska podjetnika le približno pol leta, kajti večji del kočevskega rudarskega revirja je že avgusta in septembra 1885. leta kupila TPD in sicer Trate I, IV, V a, V b in VI od Ranzingerjev, Trato III pa od Terpotitza in dr. Burgerja. Steklarna je ostala Ranzingerjem in obratovala do leta 1898 (takrat so jo tudi črtali iz registra). Trato V je prodal Trboveljski premogokopni družbi Karl Wilhelm knez Auersperg; Trato II so Ranzingerji pozneje prodali pivovarjarju Jožefu Brauneju, ta pa decembra 1885 Trboveljski premogokopni družbi (zato je Braune prodajal leta 1888 tudi pivovarno, ki je obratovala od 1843 dalje).⁹⁰

Skupna proizvodnja kočevskega rudarskega revirja pred nakupom po Trboveljski premogokopni družbi je bila precej skromna: leta 1855 je zdrknila na minimum 389 ton, leta 1871 se je povzpela na maksimum 2308 ton.

Kočevski revir je zaživel precej pozno, šele s pričetkom obratovanja železniške proge Kočevje—Ljubljana, torej že proti koncu 19. stoletja. Ker je bilo prosperiranje rudnika odvisno neposredno od železnice in pogodb, ki so bile z njo v zvezi, bo prav, da z nekaj stavki izčrpam njihovo vsebino.

Koncesijska listina za družbo »Dolenjske železnice d.d.« na Dunaju nosi datum 6. decembra 1891, čeprav se je družba sama konstituirala šele pozneje, dne 4. maja 1892. V vmesnem času so jo predstavljali koncesionarji. Med njimi, generalno direkcijo državnih železnic na Dunaju in TPD je prišlo do dogovora o načinu dobavljanja premoga iz Kočevja dolenjskim železnicam in državnim železnicam. V pogodbi, ki so jo podpisali 21. aprila 1892 na Dunaju, se je TPD obvezala dobaviti državni železnici letno 92.000 ton premoga franco loco Ljubljana, dolenjskim železnicam letno 8.000 ton franco loco Kočevje. V prvem primeru so določili ceno premoga za prvih pet let na 4 fl 57 kr za ton, v drugem primeru za isti čas 4 fl (odšteli so prevoz po železnici). Za TPD sta pogodbo podpisala Reif in Lapeyrière, za koncesionarje pa Karl Wilhelm knez Auersperg in Jožef baron Schwegel.

Sredi marca naslednjega leta so pogodbo podaljšali za 90 let, torej za ves čas trajanja koncesije za dolenjske železnice (potemtakem do 15. decembra 1981). Pogodba se je dopolnila s členom, ki pravi, da se v primeru podržavljenja dolenjskih železnic pred potekom koncesije na zahtevo TPD zreducira dobava premoga do količine 50.000 ton, ki pa se more celo tudi ukiniti.⁹¹

Na 3. rednem občnem zboru delničarjev dolenjskih železnic dne 26. junija 1897 je izkazala državna uprava kar 25.000 delnic ali 89 % (zato zgornja klavzula za primer podržavljenja ali stoo odstotnega lastništva delnic), Kranjska hranilnica 1252 delnic, dr. Emanuel Reif (upravni svetnik TPD) 1000 delnic; ostali delničarji so imeli le po nekaj desetlin delnic ali še manj, na primer Karl Wilhelm knez Auersperg 25 delnic, Karl Luckmann 25 delnic, Jožef baron Schwegel 25 delnic itd. Že pred občnim zborom sta izstopila iz upravnega sveta dvorni svetnik Franjo Šuklje in sekcijski šef ter dvorni svetnik dr. Franz Liharzik (zastopnik države). Novi upravni svet so sestavljali Jožef baron Schwegel (predsednik), Ignaz Konta (podpredsednik; zastopnik države), Karl Wilhelm knez Auersperg, Otomar Bamberg, Karl Luckmann, Ivan Murnik, dr. Emanuel Reif (seveda kot zastopnik

⁹⁰ Ib., listine za leta 1877—85, št. 650, 651, 664, 667, 669, 672, 682 de 1885; ib., Rudarske podelitvene listine, povez št. 15. — Za Trate še ib., Posestna knjiga, str. 119, 121, 123, 127, 129, 151, 153.

⁹¹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 862—864.

TPD), dr. Jožef Suppan (zastopnik Kranjske hranilnice), dr. Ivan Tavčar in še nekateri drugi.⁹²

S to pogodbo si je TPD zavarovala neprekinjeno delo v kočevskem revirju in našla dva dobra kupca tega lignita. Znatne investicije v kočevski rudnik so se torej splačale. Ker je ta premog kupovalo tudi privatno tržišče, se je proizvodnja hitro dvigala in dosegla maksimum leta 1913 s 126.530 tonami ali skoraj 10 % skupne proizvodnje Trboveljske premogokopne družbe, minimum pa leta 1917 le z 68.120 tonami izkopanega lignita.⁹³

4. *Liboje—Zabukovca*. Tu so bile tiste jamske mere, ki so jih prvič podelili že leta 1799 in so leta 1837 prešle na Steinerja. Kvalitetni premog se je dobro prodajal tudi okoliški industriji. Zato je to področje kupil poleti, 1841 tamkajšnji steklarinar Ivan Friedrich. Za njim je prevzel 30. junija 1856 vse entitete Franc Julij Friedrich. V juliju 1884 je vzela njegovo entiteto v zakup Trboveljska premogokopna družba, definitivno pa jo je kupila 1. marca 1889 za že znano vsoto.⁹⁴

Od vključno leta 1892 dalje je delo v Libojah stalo, vendar so ga pozneje obnovili. Leta 1907 so sploh prenehali obratovati.

5. *Laško* je tesno povezano z individualnim rudarskim podjetnikom Heinrichom Draschejem vitezom Wartinbergom z Dunaja. Ker je bilo to področje samo majhen del njegovega velikega rudniškega premoženja, je treba na kratko okarakterizirati vso njegovo dejavnost, še posebej pa vlogo v rudnikih zahodno od Laškega.

Dne 3. oktobra 1857 je umrl v Badenu pri Dunaju Alois Miesbach, ki je bil znan po tem, da je osnoval proizvodnjo opeke na bazi premogovištv. Ta novost mu je omogočila, da se je razvil v enega izmed prvih veleopekarjev vse Avstrije. Od leta 1852 dalje je imel tudi premogovnike na slovenskem ozemlju (Zabukovco itd.). Njegov nečak Heinrich Drasche vitez Wartinberg (rojen v Brnu 19. aprila 1811), ki je bil sicer Miesbachov družbenik in tudi direktor njegovih tovarn, je podedoval vse opekarnе, dalje premogovnike v Spodnji Avstriji, v Zgornji Štajerski, na Ogrskem Moravskem in v Spodnji Štajerski. Bil je zemljiški veleposestnik in delničar nekaterih železarniških družb. V vseh svojih premogokopih je v letih okoli 1873 proizvedel do 400.000 ton premoga; zanj je delalo približno 35 parnih strojev z okoli 700 KM, skoraj 50 uradnikov in 40 nadzornikov ter prek 2100 delavcev in rudarjev. Bil je milijonar-posameznik, saj je ob smrti 24. julija 1880 zapustil premoženja za 25—30 milijonov forintov.⁹⁵

V slovenskem delu Štajerske je Drasche pričel kopati premog najprej v Srebotni dolini pri Senovem, kjer je kupil prvi kop 7. januarja 1862. Na en sam dan, 25. novembra 1868, je kupil dva premogovnika: prvega v Govcah (ta je bil od 10. januarja 1849 dalje erarni kop), drugega pri Sv. Mihaelu blizu Laškega (od 28. decembra 1842 dalje Bonaczyjev kop).

⁹² Protokoll über die Verhandlungen der III. ordentlichen General-Versammlung der Actionäre der Unterkrainer Bahnen abgehalten in Wien am 26. Juni 1897 nebst Geschäftsbericht und Rechnungs-Abschluss für das Jahr 1896. Wien 1897, str. 5—24.

⁹³ Za proizvodnjo prim. članek v op. 87.

⁹⁴ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 1509/1889. — Za Liboje prim. Rudarske podelitvene listine, povež št. 19.

⁹⁵ Za Miesbacha: Oesterr. Zeitschrift, V, 1857, stran 325. — V letih okoli 1863 je bil Drasche uprav. svetnik deln. družbe Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks- und Eisenbahngesellschaft; Oesterr. Zeitschrift, X, 1862, stran 191. — Za rudnike; AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 575—576 de 1853, št. 165/1854. — Prim. še Oesterr. Zeitschrift, XXI, 1873, stran 301, in XXVIII, 1880, str. 390, 403.

Veliko težnjo po koncentraciji rudnikov je pokazal predvsem zahodno od črte Celje—Laško v času, ki je že dobro okarakteriziran, namreč v letih 1870—1872. Dne 2. novembra 1870 je kupil za 300.000 fl od železarne Štore, ki je bila prav takrat v hudi krizi in je nujno potrebovala denar, kar 5 premogovnikov: pri Laškem, v Hudi jami, Breznem in dva v Trobnem dolu. Unično je pridobil 28. aprila 1871, Laško 12. februarja 1872 za 3600 fl od Steinauerja, Hum pri Laškem pa 12. oktobra 1875 na dražbi na 10 fl (prenehal delati 18. junija 1886).

Od navedenih 10 premogovnikov je 7 rudnikov opustil oziroma vrnil rudarskemu sodišču 4. februarja 1878, le kope v Trobnem dolu (oba) in Humu pri Laškem ter Senovem je prodal Eduardu Geipelu, tovarnarju v Ašu na Češkem, dne 18. januarja 1881. Pred tem je prodal 24. februarja 1872 za 26.000 fl premogovnik Koluderje in Govidul v šentjanški dolini Ludwigu Kuschelu z Dunaja.

Zgoraj smo brali, da je vrsta premogovnikov ugasnila istega dne, to je 4. februarja 1878. Tega dne je namreč Drasche prejel entiteto pri Laškem, ki je obsegala 15 mer. To se pravi, da je podjetnik opustil vse druge rudnike in se osredotočil na Laško, oziroma je nekatere prejšnje (Brezno, Huda jama) obsegel ta novi sedanji kompleks jamskih mer. S tem je svojo posest le arondiral, ne pa tudi povečal proizvodnjo. Ta je dosegla svoj višek leta 1871 z 52.140 tonami premoga, medtem ko je leta 1878 znašala komaj 28.625 ton, naslednjega leta 30.786 ton.

Prav leta 1879 je Drasche sklenil, da bo zaradi padanja cen premoga opustil svoj obsežni obrat (podobno kot Kohlen-Industrie-Verein v Hrastniku skoraj ob istem času in iz istega vzroka!). Po njegovi smrti je priposestvoval 18. januarja 1881 ves ta kompleks Geipel. Njegova proizvodnja je bila v glavnem manjša od Draschejevega izkopa. Maksimum je dosegla leta 1883 z 29.033 tonami.⁹⁶

Dne 30. septembra 1886 je Geipel prodal oba kopa v Trobnem dolu in rudnika v Rajhenburgu ter Senovem Eduardu Karlu grofu Oppersdorffu z Dunaja za 22.000 fl (oba kopa v Trobnem dolu sta prenehala obratovati 15. junija 1897).⁹⁷

Trboveljska premogokopna družba je po nakupu entitet okoli Laškega ustavila izkop v Breznem leta 1891, v Hudi jami pa se zaradi vdora vode marca 1895 omejila na vzdrževalna dela. Leta 1907 je ta obrat sploh ukinila.

6. *Raštanj*. To je tisti kop v Srebotni dolini, ki je bil Ruardov od 3. julija 1839, od 7. aprila 1840 Atzlov, potem last Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi. Dne 19. avgusta 1852 je prešel na Aloisa Miesbacha, dne 7. januarja 1862 na Heinricha Drascheja, 18. januarja 1881 na Eduarda Geipla, potem 30. septembra 1886 na grofa Oppersdorffa, c. kr. komornika, premierlieutenanta, veleposestnika v Strasbourgu v Alzaciji itd. Po naštetih mnogih drobnih spremembah je kop 18. januarja 1904 kupila TPD.⁹⁸

⁹⁶ AS, Rudarska knjiga VA, str. 205, 221, 313, 513, 597, 693, 769, 913; Rudarska knjiga VB, str. 222, 542; Rudarska knjiga VC, stran 981. — Nekatere bivše Miesbachove entitete niso prišle v Draschejeve roke, ker so jih prej kupili drugi (prim. Rudarsko knjigo VB, stran 162; Rudarske podelitvene listine, povež št. 19). — Draschejev sklep o ustavitvi: Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 494, in Zeitschrift des berg- und hüttenmänn. Vereines für Steiermark und Kärnten, XII, 1880, stran 476. — Za Geiplovo prodajo Brezna in Hude jame TPD prim. AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 7054/1889.

⁹⁷ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 4275/1886.

⁹⁸ Ib., za leta 1851—54, št. 4638/1852; 1904—09, št. 2/1904. — Za Koprivnico, Senovo, Poglek, Rajhenburg, Trobni dol prim. še Rudarske podelitvene listine, poveže št. 18, 29, 31, 33, 52.

7. *Dobrova*. Prve mere okoli Koprivnice, Marčnih sel in Velikega kamna je prejel 31. oktobra 1859 Alois Miesbach. Te entitete je kupil 18. januarja 1881 Geipel, dne 30. septembra 1886 grof Oppersdorff, ki je istega dne, to je 18. januarja 1904 prodal rudnik Trboveljski premogokopni družbi.

* * *

Prav na kratko naj še dodam, da so v Krapini — torej v bližini slovenskega narodnostnega ozemlja — raziskovali sloj in poskusno vrtali vse do konca leta 1895. Pri takih poskusih v letu 1894 so pridobili že 2214 ton premoga. Čeprav rezultati vrtanj niso bili slabi, je Krapina ustavila obratovanje že v letu 1898.

Dalje je pričela Trboveljska premogokopna družba s 1. januarjem 1894 eksploatirati premogovnike v Granskem revirju na Ogrskem. Tu so izkopali prve količine premoga še v letu 1894: v Szarkásu 9119 ton, v Doroghu 20.540 ton, v Tokod-Ebszónyju 48.923 ton, v Sárísápu so tega in naslednjega leta še poskusno vrtali. Zakupno pogodbo za te rudnike, ki jo je TPD podpisala že leta 1889, je izročila Ogrski splošni premogokopni družbi (Ungarische allgemeine Kohlenbergbau Actien-Gesellschaft) proti pridobitvi okoli 4000 njenih delnic. Leta 1901 je prevzela še 6000 delnic te ogrske družbe, vendar je že leta 1908 prodala večji del delnic, knjižni dobiček pa vnesla v bilanco.⁹⁹

* * *

Eden izmed najvidnejših znakov modernizacije industrije je prav gotovo elektrifikacija določenega dela sredstev za proizvodnjo. Električni tok — na primer v rudarskih podjetjih — ni samo primerno razsvetlil vsaj glavnih delovnih prostorov in rovov, ampak je omogočil tudi hitrejši izvoz surovin z delovišč, pospešil delo v separacijah, skrajšal čas za dovoz rudarjev od čakalnic do določenih mest in podobno. Skratka: omogočil je hitrejšo proizvodnjo (če je bilo seveda tudi povpraševanje po premogu večje).

Prav nazorno vidimo, kako je TPD najprej dosegla monopol v proizvodnji premoga, šele potem se je lotila elektrifikacije rudnikov. Medtem ko so se na primer češki ali šlezijški premogovniki pričeli elektrificirati že v osemdesetih letih 19. stoletja, se je TPD lotila tega dela komaj v začetku 20. stoletja. Delno je vzrok v tem, da na slovenskem ozemlju ni bilo močnejših javnih elektrarn, ki bi prodajale cenen tok; družba si je morala zato še sama zgraditi drage termoelektrarne. Šele leta 1904 se je lotila širokopotezne elektrifikacije svojih obratov. V Trbovljah, Zagorju in Kočevju je uredila elektrarne s skupno zmogljivostjo 3700 KM. Prvo fazo elektrifikacijskih del je končala v letu 1909.

Ker je zaradi tega še lažje konkurirala na tržišču in ker se je premog sploh dobro prodajal, je družba razširila svojo prodajno mrežo. Leta 1911 je organizirala prodajno ekspozituro v Trstu, ki se je zelo obnesla. Naslednjega leta je odprla lastne prodajne urade še v Gradcu, Celovcu in Zagrebu.¹⁰⁰

⁹⁹ Za Krapino: Oesterr. Zeitschrift, XL, 1892, stran 326; ib., XLII, 1894, stran 290; ib., XLIII, 1895, stran 321 (tu tudi za granski revir); ib., XLIV, 1896, stran 312 (za oba revirja); dalje še Compass 1916, II. Bd, 1915, str. 426—27.

¹⁰⁰ Compass 1916, II, str. 426—427.

III. DRUGE PREMGOVNIŠKE DRUŽBE

Trboveljska premogokopna družba je bila po moči in ambicijah praktično brez konkurence. Ob študiju te družbe, ki je bil na nekaterih mestih namenoma zelo podroben, smo lahko videli, da so jo vodili kapitalisti evropskega formata, to se pravi, ljudje, ki so dobro poznali tako francoske kot švicarske in avstrijske razmere in povsod imeli dobre zveze zlasti kar se tiče najemanja posojil.

Toda razen TPD in že naštetih podjetij so eksploatirale premog na slovenskem narodnostnem ozemlju še druge družbe. Teh je bilo 34 po številu. Tudi med njimi samimi so bile zelo velike razlike glede finančne in proizvodne moči ter časovnega obsega njihovega delovanja. Nekatere izmed njih so bile tako šibke, da jih komaj še moremo imenovati družbe. V nekaj primerih so tako družbo sestavljali člani iste družine ali pa tudi samo dva družbenika, ki sta se kmalu razšla. Nekatere družbe so delovale le nekaj let, pridobile pa tako malo premoga, da so komaj pomembne celo za krajevno zgodovino. Vendar so pravno in dejansko bile to družbe in mimo tega dejstva ne smemo iti. Njihova sorazmerna številčnost in pestrost prideta do primerne veljave tudi pri sintezi zgodovine premogovništva na slovenskem ozemlju.

Te družbe in družbice so večinoma delale s privatnim kapitalom; bančni kapital je bil v manjšini. Prav tako mi bilo veliko posojil pri trgovcih, gostih, industrijah in podobnih kapitalistih. Dejavnost navedenih družb nudi zelo pestro sliko, vendar je imela razen nekaj kolikor toliko vidnih izjem le majhno proizvodno zmogljivost.

Ce ne upoštevamo združb, ki jih je prevzela TPD, je bilo stanje drugod takole:

Izmed rudnikov, ki so bili vsaj določen čas last več družbenikov, je prešel iz fevdalnih časov v novo dobo le premogovnik Šemnik II, last grosistične tvrdke Ivan Baumgartner & Co od leta 1845 dalje. V 50-ih letih 19. stoletja se je ustanovilo 8 družb; enako število družb se je konstituiralo le še v 70-ih letih tega stoletja, medtem ko so organizirali v vmesnem desetletju 7 družb. V manj kot 30 letih (1851—1878) je potemtakem zaživelo kar 23 ali dve tretjini tovrstnih premogovniških družb in družbic (ne računajoč tu seveda Trboveljske premogokopne družbe). Večjo živahnost registrirajo le še 90. leta s svojimi 5 družbami, 20. stoletje do prevrata pa 4 družbe. — Štiriintrideseta družba se je utemeljila leta 1882.

Na živahnejšo dejavnost glede rudosledenja premoga in utemeljevanja družb v 70-ih letih je verjetno vplivala specialna družba, ki ni všteta med zgornjih 34 družb. Ta posebna družba je pričela z delom 16. februarja 1870 in se je imenovala »Celjska rudosledna družba« (Cillier Schurfgesellschaft) s sedežem v Celju. Ustanovili so jo že znani Carl August Frey, Ad. Meurer in Moritz Sajovitz z namenom, da bi z vrтанjem in podobnimi rudoslednimi deli v Spodnji Štajerski načeli nova ležišča premoga in drugih mineralov.¹⁰¹ Kmalu se je razvila v določenih predelih slovenske Štajerske znatna špekulacija s prostosledi. Leta 1870 so odobrile rudarske oblasti 947 prostosledov, naslednjega leta pa že 2507. Vnema je naraščala iz leta v leto, saj so leta 1872 registrirali že 5537 prostosledov, potem pa 5986 podobnih dovoljenj, dokler niso 1874 dosegli viška s 6395 prostosledi. Ker so taka vrтанja imela veliko bolj geološki pomen kot pa praktično gospodarsko

¹⁰¹ Der Bergwerks-Betrieb... der Oesterr.-Ung. Monarchie... für das J. 1869, Wien 1871 (Mittheilungen aus d. Geb. der Statistik. XVIII. Jgg. II. Heft), stran 246: Statuten der Cillier Schurfgesellschaft.

vrednost (razen kolikor pojmujeemo špekulacijo že samo po sebi kot svojevrsten gospodarski pojav), je tovrstna dejavnost pričela popuščati in leta 1879 so registrirali le še 3547 prostosledov.¹⁰²

Velika večina izmed navedenih 34 družb, ki jih obravnavam v tem poglavju je imela svojo materialno osnovo v rudnikih, ki so bili že precej časa znani in so jih eksploatirali že pred ustanovitvijo Celjske rudosledne družbe.

Teh 34 družb ne bom skiciral in namizal po kronološkem redu ampak po naslednji geografski razporeditvi: ozemlje južno od Pohorja, desni in levi breg spodnjega toka Savinje, levi ali vzhodni breg Save do pritoka Sotle, ozemlje od tod do Ormoža. Nato bodo sledile družbe v Šemniku, Motniku in na Dolenjskem; prehod na Notranjsko in Kras bodo predstavljale družbe v ožji in širši okolici Ljubljane.

S slovenskim delom Štajerske pričenjам zato, ker je bila to prava »premogovniška dežela«; določeni predeli Kranjske so močno zaostajali, Kras pa je bil v tem času že na repu dogajanja.

Geografski razporeditvi dajem prednost pred kronološko zato, ker ni nobena družba izmed vseh štiriintridesetih nastala z namenom, da konkurira Trboveljski premogokopni družbi in da s tem posega v veliko dogajanje v premogovništvu. Šlo je namreč dosti bolj za to, da se je akumulirani kapital enostavno investiral v podjetja, da se je torej mobiliziral z mislijo, da bo donasal večje obresti, večjo rento kot pa bi jo, če bi bil naložen v banko. Seveda je tu šlo predvsem za voljo podjetnikov, da kapital investirajo v obrat in da le-tega samj upravljajo (»Ni rudnika brez podjetnika«), da torej zavestno postanejo lastniki proizvodjalnih sredstev in proizvedenih dobrin, ne pa da ostanejo pasivni rentniki, ki živijo od obresti, medtem ko z glavnico gospodari banka po svoji volji.

1. Premogokopna družba Žička vas—Konjice. — *2. Južnoštajerska premogokopna združba Vojnik.* V štiridesetih letih 19. stoletja so erarni rudosledci odkrili in pričeli po malem eksploatirati vrsto rudnikov s tako imenovanim črnim premogom. Po približno 30-letnem premoru je pričela sredi septembra 1872 kupovati te rudnike šesterica ljudi, pet Nemcev in en Avstrijec: Gustav Adolf Hartmann, trgovec v Chemnitzu in pozneje tovarnar v Dresdenu, Eduard Keller, komercialni svetnik v istem saškem mestu, Friedrich Christian Lauenstein in Sally Horschitz, oba trgovca v Hamburgu, Josef Herzog, notar na Dunaju, Louis Bergener, privatnik v Dresdenu. Vsak izmed njih je imel šestino deleža (od julija 1873 dalje so vpisovali namesto Josefa Herzoga vedno Roso Herzog). V dobrem letu dni je ta družba kupila naslednjih enajst premogovnikov:

Dne 16. septembra 1872 rudnike črnega premoga Zgornje Zreče, Stranice in Oplotnico. Zgornje Zreče je imel do takrat Josef Dominik Tappeiner iz Gradca, ostala dva rudnika pa domačini iz Stranic in Vitanja. — Naslednjega dne je imenovana šesterica kupila rudnik št. Jošt pri Dobrni od dveh Celjanov, dne 18. septembra pa rudnika Slemene blizu žičkega samostana in Hlastečno pri Zgornjih Zrečah.¹⁰³ Rudnik Slemene je rudarska oblast podelila 30. julija 1871 »Premogokopni družbi Žička vas—Konjice« v Konjicah (Seitzdorf-Gonobitzer Steinkohlen-

¹⁰² Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 494, in Zeitschrift des Berg- u. hüttenmänn. Vereines für Steiermark u. Kärnten, XII, 1880, stran 477.

¹⁰³ AS, Rudarska knjiga V A, stran 441; Rudarska knjiga V C, str. 20, 21, 81, 161, 241, 283, 301, 701, 721, 741, 801, 821, 841, 881. — Za Stranice Rudarske podelit. listine, povež št. 39, za Zreče poveza št. 59 in 60.

bergbau-Gesellschaft in Gonobitz) kot prvemu prejemniku. To družbo so sestavljali z enakimi deleži Titus Rochel & Co, Adalbert Müller in Ignac Walland iz Konjic.¹⁰⁴ — Dne 12. oktobra 1872 so kupili od Stajerske eskomptne banke rudnik Brezje pri Konjicah, 21. februarja 1873 od iste banke še premogovnik Golo rebro pri Žički vasi. Prav ob koncu tega leta so priposestvovali rudnike Velka Ravna, Gora (Feistenberg) in Redek pri Sv. Križu blizu Konjic.

Dne 4. aprila 1874 je ta družba, ki so jo od 6. decembra 1873 dalje sestavljali le še Hartmann, Keller, Lauenstein, Horschitz in Rosa Herzog (Bergenerjevo šestino so si razdelili v enakih delih), ustanovila »Južnoštajersko premogokopno združbo Vojnik« (Südsteierische Steinkohlen-Gewerkschaft Hochenegg). Vendar ni bila združba močna niti po proizvodnji premoga niti po finančni osnovi: leta 1874 je proizvedel tako imenovani konzorcij Hartmann v rudniku pri Stranica 932 ton, v Golem rebro 968 ton premoga. Kljub temu, da je ta konzorcij prejel 21. avgusta 1875 še dvanajsti rudnik črnega premoga, namreč Konjiško goro, se je kaj kmalu znašel v finančni stiski, ki je podjetnike pripeljala do tega, da je bila sredi marca 1886 v Celju dražba združbinih entitet. Po daljšem premoru se je le oglašil kupec Julij Pogačnik, direktor erarne cinkarne v Celju, ki je kupil vseh 12 rudnikov sredi decembra 1886 verjetno za precej nizko ceno.¹⁰⁵ Čez nekaj mesecev je pa vse entitete prodal že za 4700 fl — Eduardu Kellerju in Gustavu Adolfu Hartmannu. Toda vrednost rudnikov je padala, saj je Hartmann prodal svoj polovični delež Kellerju za skromnih 300 fl.¹⁰⁶ Ko je v januarju 1898 Keller v Dresdenu umrl, so ga podedovali štirje sorodniki, od katerih je bil prvi iz Löbaua na Saškem, drugi iz Sachsen-Altenburga, tretji iz Auerbacha i. W., četrti iz švicarskega Davosa. Tudi rudnike v Spodnji Štajerski so razdelili med te dediče. Ker le-ti niso imeli zanimanja za entitete, so jih proti koncu junija 1898 prodali Gradčanoma Friedrichu Aichmayerju in Ottonu baronu Balschwingu,¹⁰⁷ dokler jih ni po nekem vmesnem lastniku kupila 24. marca in 24. maja 1899 družba Južne železnice na Dunaju (Südbahn-Gesellschaft, Wien). Ta znana prometna družba je za vse plačala kar 25.000 fl. Z velikimi investicijami ji je sicer uspelo povečati proizvodnjo premoga od 5087 ton leta 1901 na 19.178 ton leta 1906. Potem je izkop pričel padati. Večina rudnikov je bila opuščena 26. junija 1915 (le Oplotnica 1. julija 1915).

Razen teh 12 rudnikov je kupila družba Južne železnice 24. maja 1899 še rudnik Spodnje Zreče in drugi premogovnik v Stranica. Prvi je bil nekdaj last fužinarja Bonaczyja iz Mislinje, drugi pa Arturja grofa Mensdorf-Pouillyja, za njim tudi družbe Eduard Candolini-Gustav Sparovitz in njunih dedičev.

Dne 7. oktobra 1914 je izmed teh 14 rudnikov kupil 5 premogovnikov za 5500 K Lovrenc Hasenbichel iz Konjic: oba majhna kopa pri Stranica, Velko

¹⁰⁴ AS, Rudarska knjiga V C, stran 301. — Za Premogokopno družbo Žička vas—Konjice in za rudnik Konjiška vas prim. Rudarske podelit. listine, povež št. 17, za rudnik Konjiška gora povež št. 16, za rudnik Sv. Križ pri Konjicah povež št. 43.

¹⁰⁵ AS, Rudarska knjiga V C, stran 301; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 575/1887. — Julij Pogačnik je bil dolgo časa direktor rudnika in talilnice bakra v Skofjah nad Sk. Loko; ko je pričela v okt. 1875 obratovati cinkarna v Celju (gradili so jo od 1873 dalje), je kmalu postal njen direktor.

¹⁰⁶ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5539/1890.

¹⁰⁷ Ib., št. 37 in 38 de 1898, št. 8/1899, št. 21/1900.

Ravno (vse tri je združil v skupni premogovnik z imenom Starnice), Zgornje Zreče in Sv. Križ.¹⁰⁸

3. Sorazmerno blizu teh rudnikov so leta 1869 odprli še rudnik črnega premoga Konjiška vas. Prvi podjetnik ga je kmalu prodal Dunajčanu Ignazu Singerju, ta pa dunajski tvrdki Teitelbaum & Cohn. Pozneje ga je priposesstvovala neka druga družba, dokler ni prišel rudnik v roke Louisa Bergenerja, za njim Adolfa Herzoga. Proti koncu leta 1913 ga je kupila družba 6 deležnikov.

Rudnik ni bil pomemben niti glede proizvodnje niti glede svojega vpliva na okolico, ker se je tam nakopalo le nekaj desetlin ton premoga letno.¹⁰⁹

4. Glede tega mu je bil zelo podoben premogovnik Dobrna, ki so si ga že ob prejemu julija 1852 razdelili Jožef Pergant, valjni mojster v prevaljski železarni, Jožef Balbinger, posestnik na Prevaljah, Ivan Klaus, rudarski predstojnik v Dobrni. Prek dveh posameznikov je kop prešel leta 1857 v last majhne družbe, ki so jo sestavljali trije člani. — Rudnik je prenehal delovati v začetku oktobra 1866.¹¹⁰

5. Premogovnik Sv. Ana pri Slovenski Bistrici (tudi Sv. Ana v Šegi) je proti koncu avgusta 1863 prejel Franc Maurer, znani trboveljski podjetnik. Rudnik je podedovala hči Marija, poročena Pongratz, in ga že maja 1873 prodala družbi Eduarda Candolinija in Gustava Sparovitzza. Ta dva sta bila skupna lastnika več kot 25 let, nakar se je lastništvo menjavalo hitreje.¹¹¹

6. Le malo časa je deloval tudi premogovnik Podgorje pri Slovenjem Gradcu. Leta 1855 so ga podelili guštanjskemu rudarju Jožefu Krassniggu. Že čez nekaj mesecev ga je ta prepustil družbenikom iz Radelj Francu in Jožefu Köchlu. Brata sta prodala brezpomembni kop leta 1857 za 1000 fil Antonu pl. Webernu, rudarskem upravitelju na Lešah. — Rudnik je prenehal delovati leta 1859.¹¹²

7. Zelo veliko prmogokopno dejavnost je registrirala bližnja in daljna okolica Celja oziroma oba bregova spodnjega toka Savinje. Rudarsko društvo Savinjske doline (Sannthaler Bergbau Verein) se je utemeljilo in pričelo delovati 31. avgusta 1874. Materialna osnova društva je bilo naslednjih 6 entitet (ki so bile prej samostojni rudniki):¹¹³ 1. Tiisti rudnik v Zabukovci, ki ga je prejel novembra 1852 Alois Miesbach in je po dveh vmesnih lastnikih prešel sredi decembra 1868 v last »Ogrske splošne premogokopne delniške družbe«, ki pa ni delovala niti tri leta. Njeno entiteto je kupil Heinrich Lehmann, stavbenik, in jo 31. avgusta 1874 prodal Rudarskemu društvu Savinjske doline. — 2. Premogovnik v Pongracu, sestavljen iz dveh mer, ki ju je prvič prejel leta 1859 Franz Miller in ga je od njega odkupila ista ogrska družba. Kot prejšnji rudnik je tudi ta prek Lehmanne prešel na Rudarsko društvo, — 3. in 4. Dva premogovnika v Pongracu, ki ju je kot prvi prejel 27. aprila 1861 znani žalski rodoljub Franc Žuža (točno rečeno je tedaj Franc Žuža

¹⁰⁸ Prim. op. 103; dalje Rudar. knjiga V A, str. 573, 961; Rudar. knjiga V D, str. 182, 188; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 55/1914. — Pogoj prodaje je bil, da mora Hasenbichel prevzeti tudi vseh 50 rudarjev, ki so bili vsi sami Konjičani.

¹⁰⁹ AS, Rudar. knjiga V C, stran 201; dalje Rudar. podelit. listine, povež št. 17.

¹¹⁰ AS, Rudar. knjiga V B, stran 122; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 3583/1852.

¹¹¹ AS, Rudar. knjiga V B, stran 882; Rudar. podelit. listine, povež št. 41; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 10/1918.

¹¹² AS, Rudar. knjiga V B, stran 342; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3562/1857.

¹¹³ AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422, 642, 662; Rudar. knjiga V C, str. 181, 261; za Zabukovco še Rudar. podelit. listine, povež št. 55 in 56.

prejel samo eno entiteto, a jo 1863 razdelil v dva rudnika; prvega je obdržal sam, drugega izročil Ivanu Žuži iz Celja). Po posebnem dogovoru z dne 31. avgusta 1874 je postalo lastnik isto društvo. — 5. Tretji premogovnik v Pongracu, ki ga je kov prvi prejel 10. avgusta 1869 spet Franc Žuža, je po dveh letih prodal Franzu Millerju. Na osnovi družbene pogodbe z dne 17. avgusta 1871 so dva meseca pozneje vpisali dunajsko trgovsko firmo Miller & Co. S to tvrdko vred je prišel na dražbo tudi rudnik, ki ga je 31. avgusta 1874 kupilo Rudarsko društvo. — 6. Četrti premogovnik v Pongracu, in sicer tisti, ki ga je 21. decembra 1870 prejela Marija Dutzmann vdova Müller in ga kmalu predala Jannyju Millerju; za njim so vpisali sredi avgusta 1871 tvrdko Miller & Co. Že večkrat navedenega dne ga je priposestvovalo Rudarsko društvo.

To društvo so spočetka sestavljali: dunajski advokat dr. Richard Foregger, dunajski tovarnar Heinrich Müller, libojski podjetnik Franc Julij Friedrich in posestnik v Žalcu Franc Žuža. Predstojnik direkcije je bil Franz Miller, tovarnar v Stattersdorfu pri St. Pöltenu. Pozneje se je društvo povečalo za nove člane. Znani so Alex baron May, Ivan Žuža,¹¹⁴ Eduard Mayer, Gottlieb Jockl, Johann Dutzmann, J. Arnstein in Janny Miller.

Kot mnogim drugim je tudi njim pričelo zmanjkovati kapitala za investicije. Društvo se je bolj in bolj zadolževalo, končno pa zaostajalo tudi s plačilom dolgov. V teku leta 1885 so se že pokazala pasiva 416 fl, kljub temu da se je društvo zadolžilo pri Danielu pl. Lappu za več kot 11.000 fl, pri Richardu Foreggerju za 3500 fl, pri Eduardu Mayerju za več kot 2783 fl. Na občnem zboru 9. septembra 1886 za poslovno leto 1885 so zato nastopili zemljiški posestnik na gradu Hornegg Daniel pl. Lapp že z 22,75 kuksa, rudarski direktor v Gradcu Julius Schuster z 10 kuksi, dalje dr. Richard Foregger s 5,65 kuksa, dr. Julius Derschata s 4 kuksi, Moritz Müller s 3 kuksi, po 1 kuks sta imela dr. Eduard Mayer in dr. Emil vitez Gabriel. Sedež družbe so takrat prestavili z Dunaja v Gradec.

Po kratki sanaciji je društvo spet pričelo propadati. V desetletju 1890—1900 je obratovalo s stalno izgubo in družbeniki so ga počasi začeli zapuščati. Občnemu zboru 19. maja 1901 je predsedoval Lapp kot najbolj zainteresirani deležnik, saj je imel 45 45/100 kuksa, Schuster 10 kuksov, dr. Gabriel 4 65/100 kuksa, društvo samo je imelo v svoji listnici 20 kuksov, itd. Na tem občnem zboru so ugotovili, da se je za leto 1900 pokazala izguba 10.000 kron. Predlagali in sprejeli so likvidacijo društva in sicer tako, da je Lapp kupil vse premoženje za 64.000 kron.¹¹⁵ Proizvodnja premoga Rudarskega društva Savinjske doline je dosegla maksimum leta 1897 s 16.421 tonami.

¹¹⁴ Fr. Žuža je pričel kopati premog že 1853 in sicer na osnovi rudokop. pravice (takrat je bil še brez lastnin. pisma). Njegov naslednik Iv. Žuža je znan tudi po tem, da je 1868 napisal za dr. Ivana Gršaka (Narodno gospodarstvo; Slovenski Stajer, tretji oddelek; str. 69—71) odstavke o rudarstvu na slov. delu Stajerske, pa tudi poglavje Zemljoznanske razmere ali geognozija (Slovenski Stajer, I. snopič, V Ljubljani 1868, str. 79—104; o tem prim. Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964; oddelek o geografiji napisal Silvo Kranjec na strani 198 sl.). — Žuže omenja tudi Jos. Vočnjak v obeh zvezkih Spominov. — Za Iv. Žužo kot poslanca 1869—1870 prim. Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, stran 388 — Njegovo rodoljubno dejavnost navaja Celjski zbornik 1958, Celje 1958, str. 65—66 (Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice).

¹¹⁵ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 3182/1878, 733/1885, 4280/1886, 460/1887; ib., št. 10/1901.

8. Že zgoraj sem moral omeniti *Ogrsko splošno premogokopno delniško družbo* (Ungarische allgemeine Kohlenbergbau Actien-Gesellschaft), ki se je zasedrjala v Zabukovci. Osnovo si je ustvarila tako, da so 15. decembra 1868 kupili Karl Ertl, Moritz Lechner, Josef Karoly in Alexander Tüköry dve tamkajšnji entiteti od Franza Millerja. Že takoj naslednjega dne je ta četverica podjetnikov protokoli-rala premogokopno družbo z zgornjim naslovom.

Kljub temu, da je družba proizvedla leta 1870 kar 5630 ton premoga, je že 11. avgusta 1871 kupil njeno entiteto Heinrich Lehmann, stavbni podjetnik v Rendsburgu. Ta je izkop premoga znatno povečal: leta 1872 je dosegel 9500 ton, naslednjega leta celo 25.000 ton. Vendar je Lehmann prodal svoje kope 31. avgusta 1874 Rudarskemu društvu Savinjske doline.¹¹⁶

9. Kmalu po ukinitvi fevdalnega sistema se je etablirala v Zabukovci majhna in kratkotrajna *družba dveh Celjanov*. Dne 25. novembra 1852 sta podpisala družabniško pogodbo Anton Halm, hišni posestnik, in Maks Schmidt. V pogodbi sta fiksirala, da sta vsak pol lastnika manjšega kopa v Zabukovci in da je Halmov družabniški delež rudnik, Schmidtov delež pa aport 2800 fl.¹¹⁷

Leta 1855 sta pridobila 300 ton premoga. Kmalu nato se je družba razšla.

10. *Združba »Bohemia«*. Ta združba je pridobila premogovnike na levi obali Savinje pod Celjem in v glavnem eksploatirala prav dober pečovniški premog. Ustanovila se je med poslednjimi družbami na našem ozemlju: proti koncu 19. stoletja.

Premogovnika Pečovnik in Osenca sta dolgo časa imela iste lastnike. Oba je najprej prejel v začetku januarja 1846 erar, ki ju je prodal Bergmannu, ta pa Ernestu Wintru. Nekaj let pozneje jima je zagospodaril Josef Dominik Tappeiner iz Gradca. Konec marca 1869 sta prišla v roke Ivana Bürgla, posadnega mojstra v Štorah oziroma pozneje direktorja tovarne kameninaste posode (keramike) v Nemškem dolu. Kmalu se je lastništvo nad obema rudnikoma pričelo deliti. Med drugimi je postal sredi januarja 1873 delni lastnik Pečovnika za vsoto 500 fl tudi znani ljubljanski advokat dr. Alfonz Mosche in to ostal 3 leta. Končno je bivši Moschetov delež kupil 1. marca 1892 Paul Falck, rudarski direktor v Teplicah na Češkem. Ta je novembra 1893 dokupil še ostali delež, ki je bil skozi 20 let od 1873 dalje last Karla Galleta iz Ljubljane, nekaj mesecev pa last Franca Galleta iz Bistre pri Vrhniki.

Dne 1. marca 1892 je priposestvoval Falck tudi premogovnik pri celjskem gradu. To je bil tisti rudnik, ki ga je prejel aprila 1838 Andrej Schönbucher in ga 1843 prodal. Pozneje so bili gospodarji tega rudnika isti ljudje kot Pečovnika. — Dne 26. septembra 1893 je Falck dobil vse deleže tudi pri Osenci, kupil pa je tudi rudnika Pojerje in Roginska gorca¹¹⁸ (Pojerje je prvič prejel Honorat Dextl 25. oktobra 1837 in ga v naslednjem letu podaril Franzu pl. Rosthornu;

¹¹⁶ AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422. — Splošna ogr. premogokop. družba je nameravala 1869 zgraditi normalnotirno progo Zabukovca—Celje (Oesterr. Zeitschrift, XVII, 1869, stran 230).

¹¹⁷ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 2611/1853.

¹¹⁸ AS, Rudar. knjiga V A, str. 377, 389, 757; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1892—1918, št. 945/1892, 6855/1893, 2870/1894, 32/1902, 13/1904, 11/1918; Združbena knjiga III, stran 2; za Pečovnik, Roginsko gorco in Pojerje prim. še Rudar. podelit. listine, povezi št. 26, 35, 2. — Paul Falck je bil v letih okoli 1895 predsednik »Društva za rudarske interese v severozahodni Češki« (Oesterr. Zeitschrift, XLIII, 1895, stran 418 g).

lastniki so se večkrat menjali. Roginsko gorco je kot prvi prejel 7. avgusta 1858 Jožef Remschmidt; do Falcka je tudi ta kop večkrat menjal lastnika).¹¹⁹

Falcku se je kmalu pridružil dr. Hans Schebek, veletrgovec in zemljiški posestnik iz Prage. Oba sta se odločila ustanoviti podjetje z imenom Združba »Bohemia« (Bohemia Gewerkschaft) s sedežem v Celju. Generalno polnomočje Falcku, da ustanovi združbo, je dal Schebek (po vsej verjetnosti glavni finančnik družbe) dne 19. januarja 1894. Sama ustanovna listina ima datum Teplice, dne 27. januarja 1894. Tega dne je bila združba tudi vpisana in premogovniki Pečovnik, Osenca in Celjski grad prepisani na njeno ime.

Združbini deleži so se delili na 100 kúkov. Prvotno sta imela podjetnika vsak 50 kúkov, leta 1900 pa že nasledimo tri nove člane: Louiso Falck, Mario Eydam, Elisabeto Falck. Dve leti nato se je pričelo število sočlanov množiti; 50 kúkov je imela Augusta Quiton-Quentin iz Tvoršovic, nadaljnjih 16 1/3 kúksa Louise Falck iz Teplíc, 17 1/3 kúksa Maria Eydam iz Teplíc, končno 16 1/3 kúksa Elisabeta Falck iz istega mesta. Sledili so Willy Eydam, Dunajčana Friedrich in Hermann Zacharias in drugi. Kmalu se je položaj povsem spremenil: Friedrich Zacharias je pridobil 32 kúkov, Hermann Zacharias 31 kúkov (oba skupaj skoraj 2/3 deležev), po 16 kúkov sta imeli Tepličanki Maria Eydam in Elisabeta Falck. Šibkejši člani so bili Gottfried Hüttemann (2 deleža), Louise Falck (1 delež), itd.¹²⁰

Medtem ko je znašala leta 1896 proizvodnja 8171 ton, se je leta 1907 povzpela že na maksimum 15.672 ton; nato je rahlo padla.

V Pojerjahu in Roginski gorci so si za Paulom Falckom v oktobru 1900 razdelili lastništvo v obeh rudnikih na tretjine Louise in Elisabeta Falck ter Maria Eydam.

11. Na levem bregu Save med Sevnico in Sotlo sta delovali dve samostojni premogovniški družbi, ki pa nista bili kaj prida pomembni. Posebno prva, *Sevniška montanska združba*, je bila precej šibka kljub temu, da je prejela veliko številko jamskih mer. Osnova ji je bilo jamsko polje v Pokleku blizu Sevnice, ki so ga prvič podelili 16. julija 1873. Prejemnika sta bila Oskar Sartori z dvetretjinskim deležem in Antonio grof Monteforte s tretjinskim deležem. Temu polju je sledilo še šest približno enako velikih polj pri Trnovcu in Žiganji vasi. Dne 10. septembra 1877 je odkupil Otto Mietzl z Dunaja od Santorija tretjino deleža, Montefortejevo tretjino pa je izdražil na dražbi Cesare Potestà, prav tako Dunajčan.

Dne 22. oktobra 1878 so Sartori, Mietzl in Potestà ustanovili podjetje (legalizirano 19. julija 1879) z naslovom »Sevniška montanska združba« na Dunaju (Lichtenwalder Montan Gewerkschaft in Wien). Vseh sedem entitet so vpisali na njeno ime 31. julija 1879.¹²¹

Vendar je bila združba skoraj docela fiktivna firma. Dne 28. marca 1884 so rudarske oblasti objavile v časniku naznanilo, da so kopi te združbe že okoli 8 let (!) zanemarjeni, da občnega zbora že dolgo ni bilo in da je stanje v lastništvu kúkov neznano; zato naj združba sporoči, kaj namerava ukreniti v bližnji bodočnosti, sicer bodo entitete zapadle. Grožnje so se ponovile še leta 1891 in ker niso našle nobenega odgovora, je združba definitivno ugasnila 17. septembra 1892.¹²²

¹¹⁹ AS, Rudarska knjiga V A, str. 745, 561.

¹²⁰ AS, celj. okrož. sodišče Bergbuch-Urkunden, št. 32/1902, št. 13/1904.

¹²¹ AS, Rudar. knjiga V C, str. 561, 581, 601, 621, 641, 661, 681; za Poklek še Rudar. podelit. listine, povez št. 31.

¹²² Oesterr. Zeitschrift, XXXII, 1884, str. 227—228; ib., XXXIX, 1891, stran 191.

12. Druga združba v teh krajih je bila *Brežiška premogovna združba*, ki je imela središče v Globokem. Tu so se jamske mere prvič podelile 12. maja 1883 Wilhelmu Fritschu in Johannu Zwettiju (vsak pol deleža). Leta 1895 so odkupili Zwettijev delež Matilda, Ernest, Pavla in Matilda ml. Fritsch iz Brežic. Do poletja 1901 so bile jamske mere v rokah Brežičanov, potem pa so prešle v roke Štefana Daubachyja iz Zagreba, ki je kupil premogovnik Globoko za 4000 kron. Fritsche je pri prodaji zastopal inž. Wilhelm Fritsch iz Trsta.

Dne 21. maja 1908 je Daubachy ustanovil Brežiško premogovno združbo (Ranner Kohlegewerkschaft) s sedežem v Brežicah, razdeljeno na 100 kuksov. Začasno je bil lastnik vseh deležev Daubachy sam,¹²³ sta se pa že naslednjega leta pojavila deležnika Vladimir Steinhart in Marko Kohn, oba iz Zagreba, v letih tik pred prvo svetovno vojno še Ignac in Gavro Steinhart (tudi Zagrebčana) ter Madžara inž. Gustav Knoll iz Budimpešte in Stefan Merse pl. Szinyei iz Eperjesa.^{123a}

13. Brez praktične vrednosti je bil premogovnik *Babna gora* pri Smarjah, ki ga je prejel poleti 1877 Leopold Fiegelmüller ml., za njim pa vsak po eno četrtino štirje bratje Fiegelmüller, dokler ni prišel leta 1903 v roke Allgemeine Sparkasse und Leihanstalt v Linzu. Dve leti pozneje ga je prodala Dunajčanu Leopoldu Keröju. Tik pred prvo svetovno vojno, v maju 1914, je rudnik in 70 prostosledov priposestvoval Dionis Király iz Budimpešte.¹²⁴

14. Med prve pofevdalne premogovniške družbice je treba prišteti tudi *Trobendolsko premogovno združbo*. S pogodbo z dne 24. septembra 1851 sta postala Jeanette baronica Gall rojena Wolfschak in Karel Wolfschak, oba domačina iz Celja, vsak pol lastnika tistih dveh kopov v Trobnem dolu, ki jima je bil Wolfschak edini lastnik od 1846 dalje. Iz dejstva, da je Jeanette kupila svojo polovico deleža za 400 fl, vidimo, da je bilo podjetje majhno. Oba lastnika sta pokazala nekoliko večjo ambicijo naslednjega leta, ko sta se spomladi zadolžila za 2000 fl v imenu Trobendolske premogovne združbe (Trobenthaler Steinkohlegewerkschaft). Denar jima je posodil polkovnik v Gradcu Andreas Jordis, torej nenavaden privatni vir. Pri njem sta se podjetnika zadolžila še poleti 1852 za 1000 fl.¹²⁵ — Leta 1855 je družbica še nakopala 37 ton premoga, potem pa kmalu zamrla.

15. Rudnik *črnega premoga Dobovec* pri Rogatcu so v začetku decembra 1877 prejeli skupno Gottfried Müller iz Wilfersdorfa (Spodnja Avstrija), Terezija Schmid iz Štor in Jožef Šporn, poštni mojster iz Rogatca. Po osmih letih skupnega lastništva je kupil vse deleže Šporn. Tik pred koncem prve svetovne vojne, dne 23. aprila 1918, je rudnik priposestvovala steklarniška tvrdka Viljema Abela dediči, Hrastnik.¹²⁶

16. *Hrastovec pri Poljčanah* je bil prvotno erarni rudnik, potem je prek več lastnikov prišel v roke Josefa Dominika Tappeinerja, v letih okoli 1856 obratnega

¹²³ AS, Rudar. knjiga V D, stran 6; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 21/1901, št. 19/1908, št. 9/1909; Združbena knjiga III, stran 5; za Globoko še Rudar. podelit. listine, povež št. 6.

^{123a} AS, Združbena knjiga III, stran 1.

¹²⁴ AS, Rudarska knjiga V C, stran 921; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1914—1927, št. 28/1914; za Babno goro še Rudar. podelit. listine, povež št. 1.

¹²⁵ AS, Rudar. knjiga V A, str. 221, 313, 501, 756, 762; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1854, št. 3454 in 3455 de 1852, 3404/1851; za Trobni dol še Rudar. podelit. listine, povež št. 52.

¹²⁶ AS, Rudar. knjiga V C, stran 961; Rudar. podelit. listine, povež št. 5; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 459/1885, št. 1/1910, št. 6/1918.

inženirja državne železnice. Ko je šel Tappeiner v konkurz, so septembra 1871 vpisali kot lastnico rudnika Stajersko eskomptno banko. Že marca 1872 sta za 16.000 fl kupila entiteto Eduard Candolini in Ivan Hartner. Maksimalno izkopa sta podjetnika dosegla leta 1871 z 927 tonami.

Po nekaterih menjavah deležev sta brata Henrik iz Franc Hartner iz Poljčan ter Ana Candolini iz Gradca in Gustav Sparovitz iz Maribora leta 1897 utemeljili že podjetje »Apneniška in premogovniška združba Candolini & Hartner« (Kalk- und Kohlengewerkschaft Candolini & Hartner). V decembru istega leta sta Hartnerja sama postala lastnika rudnika. Prek več gospodarjev je premogovnik prišel večji del v roke Fritza Schnittlerja, direktorja graškega vodovoda. Leta 1910 se je pojavil kot delni lastnik entitete na do sedaj še ne pojasnjen način tudi Alphonse Hayon, privatnik iz Pariza. Spet prek drugih lastnikov je 22. maja 1917 kupila rudnik »Delniška družba za trgovino z ogljem in eksport v Šopronju« (Holzkohlenhandels- und Export-Aktiengesellschaft in Sopron).¹²⁷

Geografsko najvzhodnejši premogovnik na slovenskem narodnostnem ozemlju do leta 1918 je bil rudnik Ključarovec v bližini Ormoža. Z njim tudi zaključujem opis spodnještajerskih rudnikov oziroma družb, ki so temeljile na lastništvu teh entitet.

17. Pri Ključarovcu kot ne preveč pomembni entiteti naj zapišem le naslednja suha dejstva: Jamske mere so prvič podelili 16. junija 1862 Ormožanu Rocco de Mioriniju. Že 23. septembra so sklenili družabniško pogodbo: Rocco de Miorini (46 deležev), dr. Alex Halter (23 deležev), Alex Redl (enako število deležev), Franc Brslin (16 deležev) in Terezija Koterba (14 deležev); najmanjši deležniki so bili Vincenc Zagurski z dvema deležema in Leopold Apel, Moritz Neumann, Moritz Ungar, Adalbert Piotrovsky s po enim deležem. Dne 19. julija 1863 se je vpisala *Ormoška združba rjavega premoga, ta čas v Varaždinu* (Friedauer Braunkohlengewerkschaft derzeit in Warasdin). Ker je bila družba finančno skrajno slabo situirana, je kmalu razpadla in že 12. oktobra 1865 je premogovnik kupil Ivan Kopfstein iz Ormoža. Leta 1871 se je vpisal Franz Mages, trgovec v Eisenerzu, leta 1885 pa Daniel pl. Lapp.¹²⁸

Prehajam na kranjsko stran Zasavja in njegove okolice. Tudi v zahodni polovici slovenske zemlje se je v glavnih ležiščih premoga uveljavljala podobna živahnost kot v vzhodni polovici, vendar s to razliko, da sta bili pomembni ležišči oziroma pomembna revirja (seveda zunaj posesti Trboveljske premogokopne družbe!) le dva: okolica Zagorja ob Savi in šentjanska dolina.

18. *Šemnik II.* — 19. *Šemnik III.* O premogovniški družbi ljubljanskega grosista Ivana Baumgartnerja že vemo, da je do sredine 19. stoletja nakopala v Šemniku II zelo malo premoga. Rudnik ji namreč ni bil samostojno pridobitno podjetje, pač pa le vir, od koder je dobivala premog za svoj svinčarski obrat in za privatne potrebe.

Podobno je bilo tudi s Šemnikom III. Ta je nastal takole: dne 4. junija 1856 in 16., 18. in 20. marca 1857 sta prejela tržaški grosist Jožef Baumgartner (brat ljubljanskega grosista Ivana Baumgartnerja) in Karl Kranz iz Gradca, direktor

¹²⁷ AS, Rudar. knjiga V A, stran 477; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5/1898, št. 4, 12 in 22 de 1910, št. 8 in 19 de 1913, št. 6/1917; za Hrastovec pri Poljčanah še Rudar. podelit. listine, povež št. 8.

¹²⁸ AS, Rudar. knjiga V B, stran 862; za Ključarovec še Rudar. podelit. listine, povež št. 14.

ljubljske in graške čistilnice sladkorja, še posebej zase 4 jamske mere. Čeprav so bile te mere na njuno zahtevo pripisane entiteti Šemnik II, sta zanje ustanovila svojo lastno družbo, ki se je prvotno imenovala »Jožef Baumgartner & Co«. Z medsebojno pogodbo z dne 8. oktobra 1857 sta jo opustila, ustanovila pa združbo na 128 kuksov z imenom »Premogovniška združba Jožef Karel v Šemniku III« (Josef Carl Steinkohlengewerkschaft zu Schemnig III). Jožef Baumgartner je imel 97,28 kuksa, Karl Kranz le 30,72 kuksa.

Medtem so se razmere v združbi Šemnik II poslabšale in zapletle. Poleti 1856, kmalu potem, ko je šel Ivan Baumgartner v konkurz, sta imenovana postala večinska lastnika tudi Šemnika II, Jožef Baumgartner s 76/100, Karl Kranz s 24/100 deleža. Tako je imel tržaški grosist večino v obeh šemniških kompleksih. Proti koncu novembra 1859 je prodal svoje deleže Karolini Baumgartner iz Trsta. Ko pa ji je svoje deleže prodal leta 1872 tudi Karl Kranz, sta postala Šemnik II in III v celoti last tržaškega kapitala.

Po Karolini so dedovali deleže razni Baumgartnerji. Na njihovo zahtevo je Šemnik III kot združba ugasnil 19. januarja 1902 (entiteta kot taka ni ugasnila!).

Nasprotno se je Šemnik II obdržal do leta 1912. Dne 24. avgusta tega leta se je sestavila v Trstu združbena listina, v kateri se je ugotovilo, da so imeli obe entiteti, Šemnik II in III, naslednji lastniki: Maria vdova Rietti rojena Baumgartner 1/4, Alessandro Radesich 1/4, Francesco Baumgartner 1/4, Alberto Baumgartner 1/4, da pa se s tem dnem zaradi smrti obeh Baumgartnerjev ustanovi nova združba z imenom »Premogovnik Šemnik« (Kohlenbergwerk Schemnig), kjer sta imela Tržačana Maria Rietti 86 kuksov ali 2/3, Alessandro Radesich 42 kuksov ali 1/3. Za sedež združbe in rudniške direkcije sta določila Medijo pri Izlakah.¹²⁹

20. Razen obeh združb se je etablirala v Šemniku še tretja združba, ki pa je bila zelo šibka in ni imela nobenega imena. Že leta 1858 je zaprosil za eno enojno jamsko mero premoga v tem kraju (z imenom »Daniel«) Heinrich Gottlieb Goedicke; to mero so v maju 1859 podelili družbi, ki so jo sestavljali Ljubljanci tovarnar William Moline s 3/10 deležev, grosist Gustav Heimann z 1/10 deleža, evangeličanski župnik Theodor Elze z 1/10 deleža ter Goedicke iz Lok pri Zagorju s 5/10 deleža. V oktobru naslednjega leta je prerela družba še rjavi premog v Podkrajju pri Ržišču, kjer pa sta imela po 3/7 deležev Goedicke in Moline, Elze le 1/7 deleža. Toda glavni družbenik Goedicke je konec avgusta 1863 že dolgal Molineju 2400 fl. To je bilo obenem znamenje, da družba in njena eksploatacija ne bosta imeli omembe vredne bodočnosti. Neopazno se je kolektiv razšel in opustil svoj kop.¹³⁰

21. *Motniška združba.* Franc Walter, notar na Vranskem, je prejel v času od 9. julija do 21. oktobra 1852 v občini Motnik 4 lastninske pravice. Vsa entiteta

¹²⁹ Ker se zgodovina obeh združb oz. entitet prepleta (Baumgartnerji so bili poleg tega tudi lastniki rudnikov svinca), je skoraj nemogoče navajati vire ločeno za vsako izmed obeh združb; zato jih navajam skupaj: AS, Rudar. združbe I, str. 45, 169 in 173, Posestna knjiga, str. 117, 145; Združbena knjiga, stran 197; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1855, št. 17/1852; ib., 1856—59, št. 50/1856, št. 10, 11, 47, 95 de 1859; ib., 1860—66, št. 15/1860, št. 28/1863; ib., 1872—76, št. 23 in 43 de 1872, št. 85 de 1873; ib., 1877—85, št. 664; ib., 1905—13, št. 1649/1912; za vse Šemnike še Rudar. podelit. listine, povež št. 46.

¹³⁰ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 47/1859; ib., 1860—66, št. 44/1860, št. 14/1865.

je nosila lep naslov »Premogovnik v Motniku«, toda o njem ni približno 15 let nobenih konkretnih podatkov.¹³¹

Sele Louis baron Grutschreiber iz Motnika, novi lastnik tega premogovnika, in Karl grof Bombelles iz Trsta, sta ustanovila v Trstu 12. avgusta 1867 podjetje z naslovom »Motniška združba« (Mötniger Gewerkschaft) za dobo 10 let. V združbo je prinesel Grutschreiber rudnik, ki ga je ocenil (pretirano visoko) na 8000 fl, Bombelles pa gotovine 10.000 fl. Osnovni kapital 18.000 fl sta razdelila na 36 kuksov tako, da je imel Grutschreiber 16 kuksov, Bombelles pa 20 kuksov. Kuks je bil torej ob ustanovitvi vreden 500 fl. Direktor podjetja, ki je imelo sedež v Trstu, je bil Anton Johann Caló iz Trsta.

Kot mnoge druge združbe je bila tudi motniška bolj odsev špekulativne miselnosti kot pa preudarne podjetnosti. Že po enem letu dejavnosti se je pričela zadolževati, ne da bi imela pravo kritje za prevzeta posojila. Tako ji je 5. junija 1868 odprl Anton Morocutti, graški posestnik, kredit v višini 12.000 fl, pol leta pozneje še v višini 8000 fl. To je več, kot so bili nominalno vredni vsi kuksi oziroma združbin osnovni kapital. Nato je 10. marca 1869 kupil 12 kuksov tudi Anton Johann Caló, toda tudi ta novi kapital ni združbi pomagal k napredku. Nasprotno. Prišlo je do sporov in Bombelles ter Caló sta prodala 25. junija 1869 svoje deleže vsak za 20.000 fl!¹³²

V tem času proizvodnja skoraj ni bila omembe vredna: leta 1866 komaj 11 ton, leta 1868 že 896 ton (višek), potem pa vedno manj, dokler niso 1871 sploh ustavili kopanje.

Motniška združba se je po sporu reorganizirala. Dne 25. oktobra 1869 so jo sestavili Louis baron Grutschreiber z 11 kuksi, Franz Janisch z 9 kuksi, I. B. Rath z 8 kuksi, Leopold Seligmann z 8 kuksi. Direktor je postal špekulativni Grutschreiber z letno plačo 1800 fl!

Združba nikakor ni napredovala: zaradi terjatve 2500 fl so bili leta 1870 deležniki prisiljeni zastaviti vse kukse Tobiji Kratochwillu iz Gradca. Neki seznam navaja kot takratne lastnike kuksov Louisa barona Grutschreiberja, Marijo baronico Grutschreiberjevo, Karla grofa Bombellesa, I. B. Ratha iz Gradca, Leopolda Seligmanna, trgovca Franza Janischa iz Gradca, Gustava Heinricha Rufferja iz Breslawa in Johna Hausheerja z Dunaja. Poleti 1871, ko je bila eksekucija proti Grutschreiberju, je bil kuks vreden le še 1 fl.

22. *Premogovna združba Bela-Motnik.* Kmalu so se pojavili v Motniku novi podjetniki. Dr. Anton Hoffer; advokat v Gradcu oziroma pozneje v Murecku, in Emanuel vitez Petteani, privatnik v Gradcu, sta prejela 26. oktobra 1875 jamske mere blizu entitet prejšnje družbe. Rudarska lastnina nove združbe se je imenovala »Rudnik rjavega premoga Bela-Motnik« (Bella-Mötnig Braunkohlenbergbau). Do konca leta 1875 se je nakopalo že 250 ton premoga. Ker ni kazalo, da se bo vloženi kapital kmalu obrestoval, je že 8. februarja 1876 Petteani prodal svojo polovico deleža za 15.000 fl pol Hofferju in pol kosarju v Übelbachu Franzu Pacherneggu.

¹³¹ Ib., Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 13/1855.

¹³² AS, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 14, 25 in 38 de 1868, št. 23 de 1869, št. 12/1870, št. 1/1872; Rudar. združbe I, stran 165. — Anton Johann Caló je potem kupil 27. jul. 1869 za 21.000 fl pami mlin v Čakovcu od I. Mautnerja in njegove žene Wilhelmine (lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1869); za Motnik še Rudar. podelit. listine, povež št. 23.

Prvotna združba ni več kopala premoga; zato so leta 1878 rudarske oblasti odvzele Grutschreiberju in njegovim tovarišem pravico eksploatacije in jo dale izdraziteljema dr. Hoferju in dr. Oskarju Pongratzu. Ker je konec maja 1881 prodal Pachernegg svoj delež Hofferju, februarja 1882 pa še Pongratz, je bil advokat približno deset let samolastnik entitet. Šele 10. aprila 1892 je ustanovil združbo na 128 kuksov z imenom »Premogovna združba Bela-Motnik« (Bella-Mötniger Kohlen-Gewerkschaft) s sedežem v Motniku. Kukse so imeli leta 1892 in pozneje: advokat dr. Hoffer, graški primarij Ludwig Hoffer, beljaški zdravnik dr. Wilhelm Werner in Franz Ascher. Leta 1903 so bili deležniki družbe dr. Ludwig Hoffer, Josefina Hoffer, graški trgovec Karl Amon-Kriechbaum, Franziska Englisch in Franz Pachernegg, — v glavnem torej Gradčani.¹³³

23. V šentjanškem revirju sta delovali dve družbi različne veljave. Pomembnejša je bila *Sentjanška premogovna združba* ali *Sentjanž I.*

Na licitaciji 20. septembra 1858 je dr. Josef Kreuzberger, zastopnik konkurzne mase Franza Etzelta, prodajal ta rudnik; leta 1862 ga je kupil za 5021 fl dunajski trgovec in podjetnik v Deutschfeistritz, Ludwig Kuschel. Kuschel je že leta 1863 zgradil v Šentjanžu novo cinkarno, ki je predelovala predvsem koroško rudo, manj pa rudo s Dolenjskega. Proizvodnja cinka je znašala v tem letu komaj 259 ton, leta 1866 pa že kar 700 ton.

Zaradi oskrbe cinkarne s premogom je Kuschel pokazal dokajšnjo razteznost 18. januarja 1864 na ta način, da je za 28.000 fl kupil od Karla Wilhelma kneza Auersperga 17 jamskih mer v šentjanški fari (podeljene prvič 1839 in 1855). Vzporodno z večanjem proizvodnje cinkarne je naraščala tudi potrošnja premoga. Leta 1866 je znašal izkop 7232 ton, leta 1873 pa kar 17.002 toni, ker mu je medtem 24. februarja 1872 prodal Heinrich Drasche rudnike okoli Mirne in Pijavice.¹³⁴

Zdi se, da je zašel v finančno stisko tudi Kuschel, kajti 23. decembra 1872 je prodal za 550.000 fl dunajskemu denarnemu zavodu Österr. Hypotekar-Credit & Vorschussbank vse svoje obrate, od česar je imel na našem ozemlju Šentjanž I in še nekaj sosednjih jamskih mer ter kope svinca in cinka. S pomočjo posebne transakcije je Kuschel posredno ponovno priposestvoval vsa podjetja vključno Šentjanž I. Sredi 1874 je navedena dunajska banka prodala družbi z naslovom Delniška družba za montansko industrijo in trgovino z metali prej Ludwig Kuschel (Actiengesellschaft für Montan-Industrie und Metallhandel vormals Ludwig Kuschel) vse premoženje za 1.050.000 fl. Toda proizvodnja premoga v novih rokah je samo leta 1877 preseгла staro proizvodnjo s tem, da so izkopali 23.669 ton, sicer pa je vedno bila nižja; gibala se je med 12.000 in 17.000 ton premoga.

Transakcija se je zaključila sredi maja 1878 s tem, da se je Kuschel (banka je bila tedaj že v likvidaciji) spet osamosvojil in kupil za 85.000 fl od navedene delniške družbe vse, kar je sam prej imel premoga v šentjanški dolini in v Spodnji Štajerski. Dne 6. oktobra 1891 je Kuschel prodal Juliju pl. Szájbélyju, državno-

¹³³ AS, Rudarske združbe I, str. 165, 384; Posestna knjiga, str. 163, 209; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, št. 251, 263; ib., 1877—85, št. 558 in 589 de 1881; ib., 1886—97, št. 842, 893; ib., 1898—1904, št. 42/1904.

¹³⁴ To so bili tisti kopi, ki jih je prejel v last Alois Miesbach konec dec. 1855 (»Premogokop na Mirni« — Steinkohlen-Bergbau an der Mirna), pri Pijavicah nov. 1857, jih pa zapustil Drascheju. — AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856; ib., 1860—66, št. 3/1864; ib., 1872—76, št. 1 in 55 de 1872. — Za Auerspergove mere, situirane poleg Miesbachovih okoli Mirne (»per Koryt«) prim. lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856.

zbornemu poslancu v Budimpešti, in Heinrichu Müllerju, višjemu inženirju v Bratislavi, Šentjanž I za 42.000 fl. Toda že prve dni junija 1894 je odstopil Müller Szájbélyju svojo polovico deležev za 25.000 fl. Sredi decembra 1898 je dvorni svetnik Szájbély, sicer tudi upravni svetnik Kohlen-Industrie-Vereina, prodal svoj Šentjanž I Jožefu Paulinu, trgovcu v Ljubljani, točno za 100.000 fl.

Paulin je z utemeljitveno listino z dne 31. maja 1900 preobrazil svojo privatno posest v združbo na 128 kuksov, ki pa so bili vsi vpisani na njegovo ime. Novo podjetje se je imenovalo »Šentjanška premogovna združba« (Johannesthaler Kohlengewerkschaft). Paulinu je uspelo dobiti družabnike. Zapisnik I. občnega zbora te združbe z dne 19. avgusta 1901 v Ljubljani že ugotavlja, da ima Paulin 10 kuksov, Szájbély 4 kukse, vseh ostalih 114 kuksov pa da imajo naslednji Tržačani: pivovarnar Theodor Dreher 24 kuksov, trgovec Cesare de Combi 14 kuksov, po osem kuksov pivovarniški direktor Gustav Pach in generalni direktor tržaške luščilnice riža Franz Bergauer, po štiri kukse inž. Ennico Panfilli in dr. Carlo Offenheimer, po dva kuksa inž. Federico Angeli, Carl Neumann in Carlo Hermet, po 1 kuks Vittorio Loser, Enrico Pardo, Artur baron Borowiczka, Giusto Muratti, Jacopo Liebmann, Vittorio Venezian, Francesco vitez Musuco, Antonio Grandi, Geza Pulitzer, dr. Oscar Pick, Arrigo Segré itd. Predsednik je postal de Combi, odborniki pa Alois vitez Bernetich-Tommasini, Josef grof Valentinis; revizorja dr. Karl Paravini in Christian Persaglia.

Pozneje so imeli Tržačani 56 % kuksov (72), Ljubljancani (to je Jožef Paulin) le 41 % ali 52 kuksov, Budimpeštanec Szájbély 3 % ali 4 kukse. Ker so imeli Tržačani absolutno večino, so predlagali, naj se družba imenuje »Šentjanška premogovna združba v Trstu« (Johannesthaler Kohlengewerkschaft in Triest) s sedežem v Trstu. Tako se je tudi zgodilo in statute nove združbe so potrdili 12. junija 1907. Zato je bil VI. občni zbor 15. decembra 1906 že v tem mestu. Po občnem zboru se je stanje v lastništvu kuksov spremenilo tako, da je imel Theodor Dreher 10 kuksov, Franz Bergauer 9 kuksov, končno inž. Ernest Gmajner 5 kuksov, en kuks dvorni svetnik Franjo Šuklje, itd. Predsednik je postal Bernetich-Tommasini, obratovodja pa inž. Ernest Gmajner.

Na tem občnem zboru se je tudi že vedelo, da se pripravlja projekt železniške proge Šentjanž-Trebnje. V zvezi s tem je Šuklje seznanil zborovalce, do kam so prišla železniška pogajanja na Dunaju. Šentjanški premogovniški združbi je bilo seveda veliko do tega, da bi se proga čimprej zgradila, ker bi se s tem proizvodnja premoga takoj povečala nekaj zato, ker bi ga uporabljala sama železnica, nekaj pa zato, ker bi se odprlo premogu širše tržišče. Toda najprej so bile potrebne investicije v višini 500.000 kron.

Pogodbo med direkcijo državnih železnic v Trstu in Šentjanško premogovniško združbo v Trstu o dobavi premoga železnici je podpisal 21. decembra 1907 v imenu združbe Bernetich, nekaj dni pozneje kranjski deželni odbor, za njim Dolenjske železnice d. d. na Dunaju, končno direkcija državne železnice v Trstu. Kot poslednji je pogodbo odobril 23. maja 1908 železniški minister. Pogodba je bila sklenjena za 60 let. Pričela je veljati s prvim dnevom obratovanja proge Šentjanž-Trebnje oziroma z dnevom dovoljenja železniškega ministrstva. V pogodbi se je Šentjanška premogovniška združba obvezala dobaviti železniški upravi 25.000 ton premoga letno.¹³⁵

¹³⁵ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1898—1904, št. 1837/1898, št. 909/1900, št. 462/1902; ib., 1905—13, št. 776 in 1467 de 1907; št. 700/1908; ib., 1886—97, št. 817, 892, 894; ib., 1877—85, št. 396 in 397 de 1877; ib., 1872—76, št. 1, 29 in 55 de 1872, št. 171 de

Zaradi železniške proge se je izkop premoga sunkovito dvignil: leta 1907 je znašal 4637 ton, naslednjega leta se je povzpel na 9376 ton, leta 1909 na 43.084 ton, leta 1910 pa celo na 50.351 ton.

Dne 1. januarja 1912 so sedež Šentjanške premogovne združbe spet preselili v Ljubljano.

24. Druga entiteta v šentjanški dolini ni bila pomembna toliko zaradi proizvodnje premoga in drugih gospodarskih motivov kolikor bolj zaradi podjetnikov, ki so bili lastniki *Sentjanža II*.

Začetek premogovnika datira v prve dni januarja 1859; namreč 7. tega meseca so prejeli Teodor Anton Hanff in njegova žena Augusta iz Bösendorfa ter Jožef Kazimir Czeike iz Ljubljane jamske mere v Koludrjah (imenovali so jih Srečno I in II) ter v Šentjanžu (imenovali so jih Šentjanž II). Pri vseh jamskih merah je bilo sorazmerje naslednje: zakonca Hanff 1/2, Czeike 1/2. Že 11. februarja je Hanff prodal polovico svoje entitete za 1575 fl Karlu Polleyu iz Sežane, dne 7. oktobra za enako vsoto Polleyu še preostalo polovico, Czeike pa polovico svoje entitete Ljubljančanu Danielu Deteli za 735 fl.

Polley, Czeike in Detela so proti koncu novembra 1859 prejeli še dve meri pri Koludrjah. Vsem njihovim skupnim meram so dali novo enotno ime »Združeno jamsko polje Šentjanž II«. Ko so skoraj deset let pozneje Czeikejevi dediči prodali svoj delež za 250 fl Karlu Polleyu, sta si od 19. februarja 1869 delila Šentjanž II Detela in Polley oziroma za njima dediči. Od 1910 dalje je bil samolastnik vladni svetnik in deželni glavar Oton pl. Detela iz Ljubljane.¹³⁶

25. *Premogokopna združba Otočec*. Štiri dvojne jamske mere v kraju Brusnice pri Novem mestu so prvič podelili 26. februarja 1896 Albinu grofu Margheriju z gradu Otočec pri Novem mestu. Od leta 1900 so ga imeli njegovi otroci, leta 1904 pa je prišel v roke Pavla Endlicherja. S pogodbo, sklenjeno v Novem mestu v avgustu 1905, se grof Rudolf Margheri-Commandona, grofice Alba, Kathinka in Rodriga Margheri-Commandona ter Pavel Endlicher ustanovili rudarsko podjetje z naslovom »Rudnik rjavega premoga Otočec« (Braunkohlenbergbau Wördl), razdeljeno na 128 kuksov. Po 12 kuksov so imeli Rudolf, svetnik deželne vlade in posestnik v Altenburgu, dalje Alba (iz Altenburga), potem Kathinka in Rodriga, posestnici na Otočcu; le Pavel Endlicher, rudarski inženir iz Ljubljane, je imel 16 kuksov. Ostala polovica kuksov ali 64 po številu je ostala v listnici družbe same.

Ceprav so pravila te družbe odobrili že v začetku novembra 1905, je bil njen ustanovni občni zbor v Novem mestu šele 30. julija 1906; izbral je inž. Endlicherja za predsednika, za njegovega namestnika Rudolfa grofa Margherija-Commandono; član je bila Rodriga grofica Margheri-Commandona. Na občnem zboru v Ljubljani 24. avgusta 1906 sta bila prva dva ponovno izvoljena, Rodrigo pa je zamenjal trgovca Ivan Knez iz Ljubljane; revizorja sta postala Theodor Doctor in dr. Danilo Majaron.

1874; ib., 1856—59, št. 100/1858; ib., 1860—66, št. 27/1863, št. 3/1864; Združena knjiga IV, stran 1; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3536/1878. — Cesare de Combi je bil od 1905 do 1906 drž. poslanec iz Trsta z liste trg.-obrt. zbornice (Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, stran 380).

¹³⁶ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 20 in 70 de 1859; ib., 1867—72, št. 16/1869; Posestna knjiga, stran 171; za šentjanško dolino še Rudar. podelit. listine, povež št. 47. — K. Polley je pridobil marca 1875 tudi 550 delnic po 200 fl (110.000 fl) firme Voitsberger Glasfabriksgesellschaft (AS, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 459/1879).

Leta 1907, ko so v glavnem izčrpali staro jamsko polje, so prosili za preložitve jamskih mer na novo sosednje ležišče lignita v Brusnicah. V splošnem pa je bila družba s svojim izkopom precej skromna tvrdka.¹³⁷

26. Prav na kratko naj omenim še nekaj jamskih mer na *Trati pri Kočevju*. Del mer je nosil ime Trata VIII; prejel jih je 20. decembra 1861. Tobija Esterl. Že naslednjega leta je ta prodal polovico entitete Ivanu Brauneju, druga polovica pa je prešla prek hčerke leta 1895 v last kongregacije Vincenca Pavlanskega iz Ljubljane.¹³⁸ — Del mer je nosil ime Trata IX. in so ga leta 1861 podelili Ivanu Brauneju, lastniku parne žage v Kočevju. Približno 25 let pozneje sta to Trato kupila zakonca Jaklič; nekaj let nato sta jo zapustila svojim 5 otrokom, ki pa so jo leta 1900 prodali zakoncema Ferles.¹³⁹

27. *Orlje*. V neposredni okolici Ljubljane so odkrili ležišče zelo dobrega črnega premoga blizu Rudnika sredi 70-ih let preteklega stoletja. Zato sta 2. septembra 1876 prosila Julius Cselley, trgovec na Dunaju, in Johann Lehner, posestnik prav tam, za 4 dvojne jamske mere in s tem pokrila vso okolico vasi Orlje. Ker sta lastnika spoznala, da zaloga premoga ni velika in da je vprašanje, če bo izkop rentabilen, sta sredi februarja 1878 prevzela Orlje Franc Zweck iz Ljubljane (3/4 deleža) in Ignac Čeč iz Himburga oziroma pozneje z Dunaja (1/4 deleža). Toda že leta 1880 ga je priposestvoval Ljubljančan Anton Morgutti, ki ga je pozneje prodal Viktorju Galletu, tovarnarju iz Ljubljane. Dejstvo, da je bila leta 1893 vpisana kot lastnica Helena Meider z Dunaja ne preseneča tako kot drugo dejstvo, da je nastopila naslednjega leta kot lastnica Babette Liebermann iz oddaljenega Arada, ki pa je že poleti 1898 prodala rudnik za skromnih 50 fl Franzu Isaacu, rentniku v Casselu.

Leta 1907 se je ustanovila »Združba Orlje« (Gewerkschaft Orle, Gotha). Podrobnosti o tej združbi še niso znane; tako se ne ve za deležnike, za višino osnovnega kapitala in podobno. Vsekakor pa je podjetje spadalo v vrsto najmanj pomembnih združb. V začetku junija 1917 je rudnik pričelo izkoriščati poveljstvo soške armade.¹⁴⁰

28. Teren okoli Medvod so po premogovniški strani pregledali rudosledci že v terezijanskem času in pozneje še večkrat, vendar so vedno ugotovili, da tam ni nobene večje zaloge premoga in da kopanje ne bo nikoli rentabilno. Zato je prav zanimivo brati, da se je kljub vsemu ustanovila proti koncu 19. stoletja *Kranjska premogokopna družba*, ki naj bi eksploatirala premog blizu Golega brda pri Medvodah.

Golo brdo pri Medvodah so rudarsko prvič podelili 29. aprila 1880 Alessandru Radesichu, trgovcu v Trstu. Ta je mali rudnik prodal konec novembra 1885 Jožefini Winter iz Ljubljane. Lastništvo se je kmalu pričelo deliti, dokler ni del entitete kupil 13. februarja 1892 Josef Hemmerle, trgovec z Dunaja. Ta je nato dokupil še druge deleže, vendar poleti 1892 prodal Evgenu Luschinu-Ebengreuthu

¹³⁷ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—1897, št. 10/1896; ib., 1905—13, št. 1436/1905; Posestna knjiga, str. 235, 240; Rudarske združbe II, stran 33; Združbena knjiga, nepaginirano; Rudar. podelit. listine, povež št. 25; Supplement Band II der verschiedenen Werkskomplexe, fol. 1.

¹³⁸ AS, Posestna knjiga, stran 177; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4/1862, št. 725/1888, št. 925/1895.

¹³⁹ AS, Posestna knjiga, stran 131.

¹⁴⁰ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 369 in 675; ib., 1886—97, št. 868; ib., 1898—1904, št. 872/1898; Posestna knjiga, stran 218; Rudar. podelit. listine, povež št. 24.

1/3 vsega Golega brda. Nizke prodajne cene pričajo o tem, da je bil rudnik skoraj nepomembna entiteta. Toda kljub temu sta Hemmerle in Luschin ustanovila premogovniško združbo.

Združba se je konstituirala na Dunaju 23. oktobra 1893; statute so oblasti koncesionirale šele 26. aprila 1894. Tudi sedež družbe je bil na Dunaju. Imela je premogovnik Golo brdo in prostoslede v davčnih okrajih Ljubljana, Kranj, Kamnik, Škofja Loka.

Statuti podjetja »Kranjska premogokopna združba« (Krainische Kohlen-Gewerkschaft) so določali, da je premoženje razdeljeno na 100 kuksov. Člani podjetniškega sveta so bili: Josef Hemmerle (predsednik, 40 kuksov), Johann Fitz, rudarski direktor v Rokycanu pri Plznu (20 kuksov), Evgen vitez Luschin-Ebengreuth, rudarski inženir na Dunaju (20 kuksov, bil je tudi obratni inženir), Hugo Rittler, centralni direktor rudnika pri Brnu (20 kuksov). Pozneje so se kuksi razdelili takole: 34 kuksov Hemmerle, 20 kuksov Fitz, 14 kuksov Luschin-Ebengreuth, 17 kuksov Rittler, 4 kukse Dunajčan Ernst baron Herring, po 3 kukse dunajski tovarnar Carl Neufeldt in neki Videmčan iz Furlanije, 2 kuksa Dunajčan Filip Wilhelm vitez Schoeller.

Toda vse to je bila v glavnem le improvizacija, kajti rudnik je bil brez prave vrednosti, prav tako prostosledi. Zato nas ne preseneti dejstvo, da se je družba po nekaj več kot dveh letih obstoja razpustila na občnem zboru, ki je bil 25. januarja 1896.¹⁴¹ Presenetljivo je le to, da so bili v družbi rudarski strokovnjaki, pa niso že prej spoznali, da razen leče premoga večjih slojev tega minerala okoli Medvod ni.

29. *Premogovnik pri Veliki Ligojni* blizu Vrhnike sta prva prejela 7. decembra 1872 Tržačana Carlo Marco vitez Murgurgo de Nilma in Carlo Jellerschitz. Do konca leta sta nakopala 112 ton črnega premoga, leta 1874 pa le še 10 ton. Ker rudnik ni dal pričakovanih večjih količin sicer odličnega premoga, sta ga leta 1876 prodala Dunajčanu Ignacu Čeču, ta pa ga je kmalu prepustil someščanu Georgu Brkitsu. Od leta 1884 do 1888 je bil kop v rokah raznih Ljubljancev (trgovec Herman Ahčin, Karel Ahčin, Franc Zweck).¹⁴²

S tem smo se že precej približali terenu, ki je bil mnogim rudosledcem dobro znan, to je okolici Ilirske Bistrice. Ker bistriški sloj premoga ni bil izdaten, so imeli vsi njegovi rudniki pravzaprav krajevnozgodovinski pomen, lastniki pa se nikoli niso mogli povzpeti med pomembnejše podjetnike.

30. Kot prva lastnika *Premogovnika Trnovo* pri Ilirski Bistrici sta nastopila sredi marca 1897 domačin Viljem Stopar in dr. Franc Brelich, advokat z Reke, že leto dni pozneje pa Reška kreditna banka. Rudnik, ki je imel polno ime »Rudnik rjavega premoga Trnovo—Bistrica na Kranjskem« (Braunkohlenbergbau Dornegg-Feistritz in Krain), je prenehal obratovati leta 1908.¹⁴³

31. Na njegovi osnovi je pozneje vzniknila povsem nova premogokopna družba ki se je imenovala *Rudarska združba Ilirija*« (protokolirana samo v slovenskem

¹⁴¹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 492/1880, št. 677/1885; ib., 1886—97, št. 714/1888, št. 974 in 796 de 1890, št. 804/1891, št. 831, 832, 833 in 850 de 1892, št. 888/1893, št. 889/1894, št. 900/1896. — Rudarske združbe I, stran 492; Posestna knjiga, stran 224.

¹⁴² AS, Posestna knjiga, stran 197; ljublj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, št. 52/1872, št. 300/1876; ib., 1877—85, št. 316 in 335 de 1877; ib., 1886—1897, št. 688 in 708.

¹⁴³ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 970/1897; ib., 1898—1904, št. 252/1898; Posestna knjiga, stran 236.

jeziku!). Ustanovna listina nosi datum Trnovo pri Ilirski Bistrici, dne 5. avgusta 1909, in Velike Lašče, dne 8. avgusta 1909.

Lastnik rudoslednih dovoljenj in prstosledov v davčni občini Koseze pri Ilirski Bistrici je bil prvotno le Franc Jontez, kipar v Velikih Laščah, ki je dovolil prepis svojih entitet na združbo. Le-ta je imela sedež v Trnovem pri Ilirski Bistrici in se je delila na 100 kuksov. Največ kuksov, devet, je imel Jožef Smodej, notar v Velikih Laščah; po šest kuksov sta imela Ferdinand Doganec, trgovec v Velikih Laščah, in Ivan Urbančič, posestnik v Trnovem; po tri so imeli Franc Jontez, posestnik v Velikih Laščah, Ivan Zakrajšek, posestnik v istem kraju, Ignac Kozina, privatnik v Dvorski vasi, dr. J.M. Kržišnik, dekan v Trnovem, dr. Konrad Janežič, advokat v Voloski, Ivan Jenko, posestnik v Topolcu pri Trnovem, Mihael Dogan, posestnik v Kosezah, Jožef Frol, posestnik v Jelšanah, Mihael Gulin, občinski tajnik v Jelšanah, Franc Kalčič, posestnik v Novi kračini, Jožef Prebilič, trgovec in posestnik v Pasjaku pri Jelšanah, Marija Surina, posestnica v Jelšanah, in Marija Čekada, posestnica v Dolenjem pri Jelšanah. V lasti združbe kot firme je ostalo 40 kuksov. Torej je imelo 5 Dolenjcev 24 kuksov, 11 Notranjcev pa 36 kuksov. Jontezu je priznala družba 1/10 dobička od prodanega premoga.

Družbo je rudarska oblast priznala 30. marca 1910, statuti pa nosijo datum 17. maja 1910. Ustanovni občni zbor je bil 29. decembra 1910; njen prvi predsednik je bil Ivan Urbančič iz Trnovega.¹⁴⁴

32. Končno s morata omeniti še dve družbi, ki sta eksploatirali premog v krajih, ki so jih rudosledci pregledali že v drugi polovici 18. stoletja in takrat tudi nakopali izdatne količine dobrega premoga. Prva družba se je imenovala *Ilirska rudarska družba*.

Francoski kapital je prišel na slovensko narodnostno ozemlje v glavnem prek Dunaja; le v manjši meri je prodril sem še iz drugih smeri, na primer z Reke. Znano je, da sta že leta 1827, skoraj sredi predmarčne dobe, kupila Anglež Walter Crafton Smith in Francoz Christian Meynier majhno manufakturo papirja v tem pristaniškem mestu.¹⁴⁴ Lastnika papirnice, zlasti Meynier, sta se pričela zanimati za premogovnike na Krasu. Meynier, ki je ustanovil proti koncu leta 1855 manjšo premogovniško družbo, je prosil rudarsko oblast za rudokopno pravico. Zato so podelili 6. decembra 1855 družbi »Compagnie des mines de l'Illyrie« (Ilirska rudarska družba) v Parizu, ki sta jo zastopala Meynier in Bourcart, jamske mere v Vremah, Famljah in Naklem pri Trstu. Družba je kmalu menjala naslov. Nova »Francosko-ilirska premogokopna družba« (Französisch-illirische Kohlen-Bergbau-Gesellschaft) se je konstituirala na osnovi posebne pogodbe z datumom Pariz, dne 17., 19., 20. in 23. julija 1858. Dne 10. septembra 1862 je prejela manjše število jamskih mer premoga pri kraju Davšca v občini Naklo pri Skofljah. Povsod se je sicer pričel premog širokopotezno eksploatirati, toda zaradi precej velikih investicij se je delo v kraškem terenu kmalu opustilo. Zato je edini lastnik te družbe, G. de la Marronière, prodal 9. marca 1867 vse entitete (obe jamski polji in 20 prstosledov) Maksu Deklevi iz Spodnjih Vrem.

¹⁴⁴ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1905—1913, št. 359 in 1263 de 1910; Posestna knjiga, stran 243; Združbena knjiga, stran 165; Supplement Band II der verschiedene Werkskomplexe.

^{144a} Franc grof Scribani-Rossi, lastnik imetja Zemenhof pri Ilir. Bistrici, ki je imel tam tudi svoj premogovnik, je bil sointeresent navedene papirnice. Dne 4. febr. 1832 je želel organizirati v Ljubljani skladišče papirja pod svojim imenom (AS, Ilir. gubernij, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1831—32).

Leta 1870 so registrirali proizvodnjo 95 ton premoga, v poznejših letih pa nič. Dekleva je zahteval 5. februarja 1886, da ugasneta pravici do obeh jamskih polj.¹⁴⁵

33. Druga družba je eksploatirala entiteto, ki se je imenovala *Kranjsko-primorski premogokop »Adria«* (Krainisch-Küstenländischer Steinkohlen-Bergbau »Adria«) in je imel središče v Škofijah pri Vremskem Britofu. Ta kop so po dolgem presledku prvič podelili spet leta 1875 in to Johannu pl. Droffi iz Dunajskega Novega mesta.¹⁴⁶ Proizvodnja je bila skrajno nizka: leta 1875 le 20 ton, naslednjega leta celo samo 15 ton. Zaradi nerentabilnosti je Droffa spomladi 1882 kop prodal višjemu gozdarskemu svetniku Johannu Salzerju z Dunaja. Ker je tudi Salzer spoznal, da je tu premoga zelo malo, se za rudnik ni več zanimal. Posrečilo se mu je, da je sredi julija 1882 od 100 deležev prodal 74 deležev Ivanu Janeschu star., Jožefu Krisperju, Ivanu Koslerju, Emerichu Mayerju, Wilhelmu Linzerju, trgovcu na Dunaju, končno Wilhelmu Fritschu, direktorju rudnika v Dubravici in Veliki glavi (blizu Šibenika). Nam že znani kupci so bili previdni in so se dogovorili, da če bo dovolj premoga, bodo vsi skupaj ustanovili družbo za izkop premoga, če pa se ne bo splačalo kopati, bodo vrnili rudnik oziroma deleže Salzerju. Ker se je izkazalo, da rudnik ni rentabilen, so družbeniki prodali svoje deleže Salzerju za skromnih 300 fl junija 1885.

Tako je ostal Salzer samolastnik od 1886 do 1895. Konec maja 1895 je prodala vdova Antonia Salzer z Dunaja rudarskemu in fužinarskemu podjetniku v Berlinu Sholtu Douglasu Kranjsko-primorski premogokop in 125 prostosledov v občinah Škoflje, Naklo, Milaka, Bazovica, Dane, Spodnje Ležeče, Divača, Rodik, Britof, Famlje, Senožeče, Sinadole; premogovnik je prodala za 3000 fl, prostoslede za 2000 fl. Konec decembra 1895 je Sholto Douglas posebej prejel še nekaj jamskih mer v občini Škoflje. To polje je nosilo ime »Kranjsko-primorski premogokop II«. Sholto Douglas je proti koncu oktobra 1902 prodal vse svoje entitete Angusu Douglasu, rudarskemu podjetniku v Berlinu, za 4600 kron, pa tudi Angus je prodal vse rudarske pravice konec leta 1906 za 7500 kron Richardu Levyju, rudarskemu podjetniku na Dunaju. Ta je ostal lastnik do leta 1916. Nekaj časa v tem letu je bila lastnik teh entitet pruska družba »Rudnik rjavega premoga Barbara d. z o. z. v Gräfenhainichenu« (Braunkohlenwerk Barbara G.m.b.H. in Gräfenhainichen), takoj za njo pa Anton Fischer iz Gradca.¹⁴⁷

34. Končno naj še dodam, da sta v začetku julija 1862 prejela nekaj jamskih mer za *premog pri Lipici* Tržačana Stefano Opnich in mehanik Tomaž Halt. Kaj več kot o tem skupnem lastništvu entitet o nadaljnji usodi te družbice ne vemo.¹⁴⁸

IV. INDUSTRIJSKE DRUŽBE KOT LASTNIKI PREMOGOVNIKOV

Industrijskih in podobnih pridobitnih družb, ki so imele svoje lastne premogovnike, je bilo na slovenskem narodnostnem ozemlju sorazmerno malo, vendar so bile nekatere izmed njih po izkopu tega minerala močnejše od dolge vrste iz-

¹⁴⁵ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 29/1862; ib., 1886—97, št. 694 in 695 de 1886; Posestna knjiga, str. 179 in 181.

¹⁴⁶ Ib., 1872—76, št. 227/1875.

¹⁴⁷ Ib., 1886—1897, št. 901/1894, št. 918/1895; ib., 1898—1904, št. 1348/1902; ib., 1905—13, št. 2016/1906; Posestna knjiga, str. 207, 239.

¹⁴⁸ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 23/1862.

razito premogovniških družb. Vseh premogovniških kompleksov, ki so bili last industrijskega kapitala, je bilo enajst; od tega jih je pet pripadalo raznim železarnam, po eden tekstilni tovarni, prometni družbi, keramični tovarni, steklarni, cementarni in kemični tovarni.

Ker je bil obstoj teh premogovnikov direktno odvisen od delovanja obratov samih, bo prav, da zremo, kdo vse so bili lastniki tega majhnega števila premogovnikov.

1. *Železarna na Prevaljah*. Najvažnejše slovenskokoroške premogovnike je ustanovila industrija; ti so ostali v njenih rokah prav do konca obdobja, ki ga zajema ta razprava. Znan nam je že odnos Rosthornov do največjega premogovnika Leše in vemo tudi, da je leta 1847 pristopil v njihovo podjetje železarnar Dickmann. Leta 1869 je prišla prevaljska železarna z leškim in šentlipškim premogovnikom vred v sklop Hüttenberške železarniške družbe. Delničarji te velike koroške železarniške družbe so na izrednem občnem zboru dne 23. avgusta 1881 sklenili, da se bodo fuzionirali z Alpinko. Sama fuzijska pogodba je bila podpisana 11. oktobra 1881.¹⁴⁹ Ob tej priliki so ocenili valjarno Prevalje z Lešami in drugimi nepremičninami vred na 1,300.000 fl. To je bila ena izmed cenejših tovarn, saj so skoraj vse druge ocenili više.

Alpinkine premogovnike na slovenskem narodnostnem ozemlju lahko delimo v dve skupini: prvo skupino so sestavljali rudniki, ki so prišli v njene roke prek Rosthornov in Dickmannov oziroma Hüttenberške železarniške družbe, drugo skupino pa premogovniki, ki jih je posredno prinesel v veliko družbo Franz pl. Fridau.

Poleg Leš in Št. Lipša se morajo iz prve skupine navesti še premogovniki, ki so prišli v roke prevaljskih podjetnikov po likvidaciji fevdalnega družbenega sistema. To sta predvsem dva premogovnika blizu Sel pri Slovenjem Gradcu. Dne 21. julija 1861 oziroma 30. maja 1862 ju je rudarska oblast najprej podelila Antonu pl. Webernu, rudarskemu upravitelju na Prevaljah. Oba rudnika so 17. septembra 1866 kupili Eugen, Albert in Oskar baroni Dickmann ter Franz pl. Rosthorn. Po kupni pogodbi z dne 10. februarja 1870 sta prešla v roke Hüttenberške železarniške družbe, na Alpinko pa z omenjeno fuzijsko pogodbo.¹⁵⁰

Proizvodnja premoga v Lešah do ustanovitve Hüttenberške železarniške družbe se je gibal med 33.100 ton in 64.400 ton (to je maksimum iz leta 1862). Med ustanovitvijo te družbe in podpisom fuzijske pogodbe z Alpinko se je izkop gibal v glavnem v nekoliko višjih mejah: med minimom 38.970 ton (1876) in maksimumom 67.350 ton (1881). Proizvodnja v okviru Alpinke je dosegla vrh že takoj naslednjega 1882. leta s svojimi 70.442 tonami, potem pa je pričela hitro padati; najnižjo točko je dosegla leta 1889 s komaj 24.457 tonami, v glavnem pa je nihala med 30.000 in 40.000 tonami.

Statistični podatki navajajo, da je znašala proizvodnja vseh drugih premogovnikov v slovenskem delu Koroške leta 1852 skupaj le 3321 ton, kar predstavlja deseti del takratne leške proizvodnje. Pa tudi pozneje se ni izkop koroških rudnikov nikoli bistveno povečal, ker zaloge že same po sebi niso bile znatne.

Fridauovi premogovniki so bili bolj raztreseni po slovenskem ozemlju kot prevaljski rudniki. Sredi februarja 1859 je kupil Franz Baumann iz češke Rothave premogovnik v Sv. Križu pri Rogaški Slatini (bil je od 23. decembra 1853 dalje

¹⁴⁹ Ib., 1878—89, št. 6155/1889 (fuzijska pogodba; tisk).

¹⁵⁰ AS, Rudar. knjiga V B, str. 722, 842.

last Adalbenta Klime, Friderika Kauteka in Antona Friedricha iz Rogatca kot prvih prejemnikov). Nadalje je Baumann kot prvi prejel 18. januarja 1861 še neki drug kop pri Sv. Križu, končno pa priposestvoval kot prvi sredi decembra 1871 še premogovnik Šmohor pri Rogatcu. Vso to skupino rudnikov je kupil za 15.000 fl dne 8 februarja 1872 dr. Karl Maria Faber z Dunaja, ki jo je eksploatiral do svojega konkurza konec januarja 1876. Faber je bil namreč lastnik firme »C. kr. priv. železarska in jeklarska združba v Eibiswaldu in Krumbachu v Štajerski« (K. k. priv. Eisen- und Stahlgewerkschaft zu Eibiswald und Krumbach in Steiermark). Šele 6. decembra 1877 je te tri premogovnike kupil od likvidatorjev Fabrove konkurzne mase za 400 fl Franz vitez Fridau, jih pa izkoriščal le malo časa, kajti tudi ta je šel v konkurz (1. aprila 1879). Kupila jih je Alpinka v smislu pogodbe z dne 1. avgusta 1882.¹⁵¹

Fridau je imel še premogovnik Dobljče pri Črnomlju, kjer je dobil prve jamske mere 28. oktobra 1857, druge 28. novembra 1871. Leta 1866 je tu nakopal 330 ton premoga, leta 1869 izjemoma 2226 ton, sicer pa nikoli prek 850 ton premoga. V letih okoli 1862 je služil črnomaljski premog le za parni pogon pihala v železarni. Alpinka je kupila Dobljče hkrati z drugimi Fridauovimi premogovniki.¹⁵²

Fridauova konkurzna masa je prodala Alpinki celotno podjetje, ki je imelo naslov »Železarne Franza viteza Fridaua« (Die Eisenwerke von Franz Ritter von Fridau) za skupno vsoto 5,200.000 fl. Seveda so pod ta naslov spadali tudi naštetih premogovniki. S tem nakupom se je Alpinka tako izčrpala, da je morala proti koncu maja 1883 najeti posojilo v višini 4,800.000 fl pri Prvi avstrijski hranilnici na Dunaju (I. österreichische Sparkasse, Wien), čeprav je imela v zaledju Länderbanko.

Po določenih pogodb z dne 29. maja 1899 oziroma 3. avgusta 1900 je Alpinka prodala grofom Hugu, Lazyju in Arturju Henckel pl. Donnersmark premogovnike št. Lipš, oba kopa v Selah in rudnik Leše, dalje pudlarno in valjarno Prevalje za skupno vsoto 1,250.000 fl. Nato so 6. julija 1904 isti trije grofje izdražili še premogovnik pri Starem trgu blizu Slovenjega Gradca. Tega so prodali poleti 1913 za 6500 kron civilnemu inženirju v Slovenjem Gradcu Henriku Potočniku (dodam naj, da je bil to tisti kop, ki ga je že leta 1835 prejel Anton Bonaczy pl. Bonazza ter so ga s fužino in gozdovi vred kupovali vsi njegovi nasledniki: zakonca Lohninger, Paumgartnova, Ana in Hugo Poglajen, od 17. februarja 1884 do 6. julija 1904 Jožef Farsky).¹⁵³

2. Grofje Thurni v Mežici. Prve jamske mere okoli Mežice in Prevalj so prejemali ti znani podjetniki že od leta 1815, zlasti pa še od leta 1838 dalje; grofu Juriju Thurnu so podelili premogovnike Meža-tostran, v Langstecku in Libučah 31. maja 1858 in 28. septembra 1860.¹⁵⁴

Statistike ne navajajo proizvodnje premoga vedno po posameznih Thurnovih rudnikih, ampak za več rudnikov hkrati. Vendar se iz mnogih podatkov vidi, da

¹⁵¹ Ib., str. 262, 622; Rudar. knjiga V C, stran 361; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 67/1854; ib., 1878—89, št. 1143/1878, št. 4178/1882 (pogodba; tisk).

¹⁵² AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 20/1858; ib., 1867—72, št. 35—40/1871. — Za rudnike Sv. Križ pri Rog. Slatini in Dobljče—Loko prim. Rudar. podelit. listine, poveza št. 44 in 12.

¹⁵³ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1901, št. 21; ib., 1904—09, št. 3/1905; ib., 1912—13, št. 39/1913; Rudarska knjiga V D, stran 217; Rudar. knjiga V B, str. 722, 842; Rudar. knjiga V A, stran 657; za Sele in Stari trg pri Sl. Gradcu še Rudar. podelit. listine, poveza št. 36 in 37.

¹⁵⁴ AS, Rudar. knjiga V D, str. 229, 247.

je glavno breme proizvodnje nosil premogovnik Homec, le prav majhen del izkopa je odpadel na Mežo ali pa Libuče. Zato je najbolje, registrirati kar skupno proizvodnjo grofov Thurnov. Ta je znašala leta 1869 komaj 2800 ton, maksimum je dosegla leta 1880 z 11.178 tonami, sicer pa se je v glavnem sukala med 6000 in 8000 tonami premoga.

3. *Železarna Store*. Kot vemo, je dobil Andrieu koncesijsko listino za Store 17. novembra 1850, Putzer pa 30. novembra 1853. Kupna pogodba med obema je bila podpisana v Botznu 22. januarja 1852.¹⁵⁵

Putzer je imel naslednje premogovnike: Pečovje, ki ga je pravzaprav kupil že Andrieu 23. januarja 1850; kop pri Laškem, ki ga je prejel Putzer kot prvi 28. julija 1852 (ugasnil 6. marca 1862; točno mesec dni pred ugasnitvijo je prejel nove mere v Breznem in Hudi jami); Briše in Pleše, prvotno erarna kopa, ki sta prišla v Putzerjeve roke 9. aprila 1856; za dvema kopoma v Trobnem dolu v letu 1860 je prejel še dva kopa v Teharjih in enega v St. Lovrencu, ki jih je Putzer prejel kot prvi 23. januarja 1861 (vsi trije ugasnili 23. novembra 1872); Govce so podelili železarnarju 31. julija 1852.¹⁵⁶ Najbliže železarni je bil premogovnik Pečovje.

Leta 1851 so v Pečovju in Govcah skupaj izkopali 1008 ton premoga, naslednjega leta v obeh rudnikih že 1940 ton, vendar so v obeh primerih v Govcah izkopali več kot polovico skupne količine premoga.

Nekaj let pozneje se je firma spremenila v »Rudarsko in železarniško delniško družbo Store« (Berg- und Hüttenwerks-Actien-Gesellschaft Store), ki ji je ministrstvo odobrilo statute 22. decembra 1865. Na rudnik Pečovje so podjetje vpisali šele 6. februarja 1867; sredi decembra 1872 so ga izbrisali. Izbrisali zato, ker so 23. novembra 1872 prepisali na družbo oba že navedena kopa v Teharjih z imenom »Premogovnika Teharje in Kresnike« ali od tedaj dalje »Stare Store«, in pa rudnik pri St. Lovrencu, ki so ga pričeli imenovati »Nove Store«.¹⁵⁷

Zaradi velikih investicij v železarno in rudnike so se delničarji bolj in bolj zadolževali. Upniki so bili tako pomembni, da jih kaže naštet. Dne 25. maja 1871 je posodila Storam 80.000 fl Splošna štajerska kreditna banka (Allgemeine steyerische Creditbank), 10. januarja 1872 Hüttenberška železarniška družba 130.000 fl, končno 23. junija 1873 Heinrich vitez Drasche pl. Wartinberg celó 200.000 fl.¹⁵⁸ Tako se je skupna vsota dolgov povzpela v dveletju 1871—1873 na 410.000 fl. Toda tudi s posojili si obrat ni mogel trajno pomagati: dne 18. junija 1873 ga je priposestvovala z vsemi entitetami vred (Stare Store, Nove Store, Briše in Pleše) znana »Hohenwanška glavna združba« (Hohenwanger Hauptgewerkschaft, Wien).

Nevarnost je bila v tem, da tudi ta združba ni stala na trdnih nogah. Lastnico Stor, Hohenwanško glavno združbo, so koncesionirali 21. marca 1872, torej v že dobro okarakteriziranem obdobju. Ob ustanovitvi v marcu 1872 je imela osnovne glavnice 6.000.000 fl. Dne 6. junija 1874 pa je že bila vpisana Hohenwanger Hauptge-

¹⁵⁵ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5975 de 1853 (koncesijska listina).

¹⁵⁶ AS, Rudar. knjiga V A, str. 221, 312, 693, 733; Rudar. knjiga V B, str. 102, 182, 562, 582, 602, 782, 802; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 2144/1852; za Store Rudar. podelit. listine, povez št. 49, za Briše in Pleše povez št. 4.

¹⁵⁷ AS, Rudar. knjiga V C, str. 481, 501. — Od 1853 dalje je bil tehn. direktor železarne Carl August vitez Frey; rojen je bil 2. febr. 1825 v Donaueschingenu. V Storah je med drugim izdeloval jeklene plošče za oklepe mornarici. Znano je, da je v Storah ustanovil prvo nem. osnovno šolo. Umril 2. febr. 1898 (Oesterr. Zeitschrift, XLVI, 1898, priloga, stran 31).

¹⁵⁸ AS, Rudar. knjiga V B, str. 182, 242.

werkschaft in Liquidation. Likvidacija je ugasnila šele 13. julija 1883.¹⁵⁹ Zaradi likvidacije je bila puđlarna in valjarna Štore na prodaj 27. aprila 1874. Objavili so oglas, naj se kupci zglasijo v centralnem uradu Hohenwanške združbe na Dunaju.¹⁶⁰ Vse kaže, da je k propadu Štor in Hohenwanške združbe prispeval svoj večinski delež borzni polom v maju 1873.

Prostovoljna dražba železarne Štore je bila sredi junija 1876. Zdelo se je, da bo obrat popolnoma propadel, vendar ga je 19. decembra 1877 le izdražil Carl Neufeldt, seveda z vsemi premogovniki.¹⁶¹

Carl Neufeldt je izšel iz družbe z imenom »Delniška družba terniške valjarne in fabrikacije Bessemerjevega jekla« na Dunaju (Ternitzer Walzwerk- und Bessemer-Stahlfabrikations-Actien-Gesellschaft, Wien). Ta družba se je koncesionirala dne 9. januarja 1867. Valjarna v Ternitzu v Spodnji Avstriji je bila od 1862 do 1867 privatna last Alexandra viteza Schoellerja, šefa dunajske grosistične firme (propad grosistov!). V delniško družbo jo je spremenil skupaj s konzorcijem, ki ga je vodil Credit-Anstalt, in ob udeležbi Henmanna Kruppa, Josefa Halla in Carla Neufeldta¹⁶² (Schoeller je bil fabrikant v Berndorfu, Krupp pa v Tristinghofu, oboje v Spodnji Avstriji).

Konec leta 1877 je Carl Neufeldt postal prokurist v Štorah. Ta je organiziral za to železarno novo družbo; zanjo so sestavili statut 11. aprila 1878. Določal je, da se družba imenuje »Rudnik in železarna Štore« (Berg- und Hüttenwerk Store) s sedežem na Dunaju. Družba se je delila na 60 kuksov. Največ deležev je imel Carl Neufeldt sam, druga po moči je bila ustanova Johanna Weitzerja iz Arada, tretji Filip pl. Schoeller; sledili so Gustav Neufeldt, Ludwig Ramor iz Budimpešte, Paul pl. Schoeller, Ema Baumann, Elfriede Weinrich.¹⁶³

Dne 7. decembra 1878 so prepisali na družbo tudi Briše in Pleše ter Stare in Nove Štore. Ta dva premogovnika sta ugasnila 3. avgusta 1915, Briše in Pleše pa sta dočakala prevrat. Prav tako je ugasnil 3. avgusta 1915 tisti novi premogovnik pri St. Lovrencu, ki so ga sicer 14. decembra 1872 prejeli štirje domačini, so ga pa od 2. junija 1885 dalje postopno odkupovale od njih Štore.¹⁶⁴

Proizvodnja premoga je bila najvišja leta 1869, ko je znašala 41.777 ton; leta 1886 je padla na 5813 ton. Pozneje se je spet popravila, vendar ni nikdar več presegla višine 28.500 ton.

4. *Železarska fužina v Mislinji.* Premogovnik pri Sv. Florijanu blizu Slovenskih Konjic je prejel konec novembra 1852 že fužinar Anton Bonaczy pl. Bonazza. Za njim so ga eksploatirali vsi, ki so bili lastniki fužine in celotnega imetja: zakonca Lohninger, Poglajen, Spitzer, Artur Perger.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XIII, 34.

¹⁶⁰ Oesterr. Zeitschrift, XXII, 1874, stran 147.

¹⁶¹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 318/1878.

¹⁶² Dunaj. trg. sodišče, register, Ges VI, 8. — Prim. tudi Oesterr. Zeitschrift, XV, 1867, stran 15. — Prim. še: Heinrich Benedikt, Alexander von Schoeller 1805—1886. Ein Lebensbild. Zum 125 jährigen Bestehen des Hauses Schoeller & Co, Wien. Wien 1958, str. 121—122, 141. — Theodor Hornbostel in Alexander Schoeller sta bila člana prve garniture upravnih svetnikov dunajskega Credit-Anstalta, kjer je imel zlasti Schoeller velik vpliv. Poleg tega sta bila oba še upravna svetnika dunajske Escomptegesellschaft.

¹⁶³ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 6837 in 8239 de 1878; Združbena knjiga III, stran 3.

¹⁶⁴ AS, Rudar. knjiga V C, stran 461.

¹⁶⁵ AS, Rudar. knjiga V A, stran 49; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1 in 12 de 1899.

5. *Fužinar Jožef Steinauer* je prejel premogovnik Podstredo šele sredi julija 1864. Ko so v začetku junija 1872 postale njegove fužine skupna last družin Steinauer in Mulley, je prešel v te kolektivne roke tudi premogovnik.¹⁶⁶

6. *Predilnica v Preboldu*. Nekatere izmed jamskih mer pri Pongracu blizu Zabukovce so prvič podelili Ranzingerjem v začetku januarja 1843, proti koncu septembra 1843 in v začetku junija 1847. Od njih jih je kupil Hausmann oktobra 1849, od njega pa izrazil na javni dražbi sredi februarja 1857 Angelo Gianichesi za 8150 fl. Toda firma »Preboldska predilnica in tkalnica, komercialni zavod v Trstu« (Pragwalder Spinn & Weberei-Commercial Anstalt zu Triest) je kupila že 1. avgusta 1855 polovico pravic na dva premogova rudosleda v občini Zabukovca za 2000 fl od Alojzije Halm.

Gianichesi je januarja 1860 prodal svoj rudnik firmi »Delniška družba preboldske predilnice in tkalnice« (Actien-Gesellschaft der Pragwalder Spinn- und Weberei). Konec oktobra 1864 je dokupila za 40.000 fl »Preboldska bombažna predilnica in tkalnica Cloette & Schwarz« (Pragwalder Baumwoll-Spinn- und Weberei von Cloetta & Schwarz) neki sosednji rudnik. Zaradi te spremembe firme so se aprila 1868 kopii prepisali v enakih delih na tržaška trgovca Wilhelma Antona Cloetto in Isaaca Schwarz. Nad njuno predilniško in rudarsko lastnino pa se je leta 1875 razpisal konkurz in dve leti pozneje, maja 1877 je rudnik kupil tržaški trgovec Jakob Brunner. Že dva meseca nato je premogovnik prešel z nakupom v last firme »Bombažna predilnica Prebold Rafaela Cardahyja« (Baumwoll-Spinnerei Pragwald von Raphael Cardahy).¹⁶⁷

Proizvodnja premoga pod imenom Cardahy se je v glavnem gibala med 6000 in 8000 tonami; maksimum je dosegla leta 1897 z 8451 tonami.

Kot vidimo, sta bila tovarna in določen del entitet trdno v rokah tržaškega kapitala (dolgo časa grosističnega kapitala). Trgovec Cardahy je prodal novo osnovani »Komanditni družbi bombažne predilnice Prebold Rafaela Cardahyja« svojo entiteto v Zabukovci aprila 1891, torej takrat, ko se je komanditna družba utemeljila. Osebo so jamčili za družbo tržaška trgovca Raphael Cardahy in Gabriel Schwarz ter tehnik v Preboldu Hans Stocker; komanditisti so bili dr. Jakob Tonicelli iz Trsta z vlogo 14.000 fl, tržaški tovarnar Julij Schwarz z vlogo 7000 fl, tržaški trgovec Emil Grafenried z vlogo 10.000 fl, Otto Lichtensteiger iz Trsta z 21.000 fl, Eugen Stocker, uradnik v Preboldu, je prispeval delež 7000 fl, Karolina Schwarz, privatnica v Trstu, pa največjo vsoto, namreč 65.000 fl.

Zaradi raznih sprememb se je avgusta 1898 vpisala tvrdka »Bombažna predilnica Prebold Stockerja, Hofmanna & Co« (Baumwoll-Spinnerei Pragwald Stocker, Hofmann & Co), vendar je še vedno močno prevladoval tržaški kapital. Ta firma je proizvedla največ premoga leta 1899, ko je dosegla 8322 ton, v splošnem pa se je izkop spet sukal v mejah med 6000 in 8000 ton.

Medtem je sredi decembra 1897 ugasnila zabukovska entiteta te družbe. Šele konec julija 1900 jo je kupil Ludvik vitez Mašek pl. Bosnadol, podjetnik v Zagrebu. Konec januarja 1914 je prešla na Karla in Aloisa Schelcha, rudarska podjetnika v Gaisereggju pri Brnu. Entiteto v Pongracu je preboldska predilnica prodala v začetku aprila 1903 za 12.500 kron Jožefu Wolfu iz Šempetra. Temu se je

¹⁶⁶ AS, Rudarska knjiga V B, stran 902; Rudar. podelit. listine, povež št. 28.

¹⁶⁷ AS, Rudar. knjiga V A, stran 413; Rudar. knjiga V D, stran 127; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1855—58, št. 5875 de 1855, št. 4570/1857; ib., št. 2485/1880, št. 2288/1891, št. 28/1899, št. 6/1903; Rudar. podelit. listine, poveža št. 55 in 56.

poldrugo leto nato pridružil zabukovski podjetnik Andrej Huszka. Od 1911 dalje jo je imela dunajska družina Schreiber.

7. *Prometna družba*, ki je bila lastnica premogovnikov v slovenskem delu Štajerske, je bila družba Južne železnice. Ker sem jo že omenil, bi tu ne ponavljal znanih dejstev.

8. *Keramična tovarna v Libojah*. Znano je, da je že 18. novembra 1840 prejel Ignac Hefele, lastnik keramične tovarne v Nemškem dolu, blizu svojega obrata del tamkajšnjega premogovega sloja. Prav sredi oktobra 1871 so kupili Moritz Sonnenberg, Johann Sonnenberg, Samuel Moises in Leopold Pulzer tiste jamske mere v Soseskem pri Zabukovci, ki jih je kot prvi prejel v marcu 1862 Tomaž Grilc. Navedeni štirje družabniki so sredi junija 1874 ustanovili »Družbo keramične tovarne in premogokopa v Nemškem dolu« (Deutschenthaler Steingutfabriks- und Kohlenbergbau-Gesellschaft). Družba je pravzaprav že pred konstituiranjem kupila nekaj tistih jamskih mer, ki so bile od decembra 1872 do konkurza v marcu 1874 last dunajske tvrdke Miller & Co (verjetno lastnice tudi keramične tovarne). Družba keramične tovarne in premogokopa se je leta 1876 razšla; lastniki vsega premoženja so od 1. januarja 1876 dalje ostali razni Sonnenbergi, ki so premogovniški fond povečali z nakupi novih kopov v letih 1880, 1881, 1890, 1892 in 1899. Tako je ostalo do prevrata in sekvestracije.¹⁶⁸

9. *Steklarna pri Sv. Neži* blizu Liboj, last Ivana Friedricha, ki je imela svoj premogovnik že precej pred letom 1848, je prejela v drugi polovici 19. stoletja nove jamske mere le še v letih 1852 in — poslednjič — 30. junija 1856. Večji del mer je Friedrich prodal leta 1889 Trtboveljski premogokopni družbi.¹⁶⁹

10. *Cementarna v Laškem*, točneje rečeno, njen lastnik Otto Withalm je prejel nekaj mer 27. septembra 1906 prav v Trobnem dolu. Rudnik je menjal lastnika tako kot ga je menjala tovarna: dne 1. februarja 1912 se je vpisala tvrdka »Szczeny & Hermann, tovarna romanskega in portlandskega cementa Marija Gradec v Laškem« (tovarno in rudnik je kupila za 155.000 kron), od 31. decembra 1912 do oktobra 1917 je bila Hedwiga Hermann iz Laškega sama lastnica (kupila za 142.700 kron), leta 1917 se je vpisal najprej Anton Godetz, posestnik v Gradcu, in takoj za njim še istega dne Anton pl. Avanzini, trgovec v istem zgornještajerskem mestu, ki mu je Godetz prodal vso lastnino za 190.000 kron. Podjetje se je do prevrata imenovalo s kratico »Avawerke«.¹⁷⁰

11. *Kemična tovarna na Reki*. Nekako sredi leta 1851 sta nameravala lastnika reške papirnice Smith in Meynier sezidati na zemljišču svojega obrata za proizvodnjo papirja še obrat za kemične proizvode, čeprav je že obstajala v Mlaki majhna tovarna oziroma manufaktura za žvepleno kislino. V začetku novembra istega leta sta tujca načrt opustila, ker se je tedaj ustanovila komanditna družba z naslovom »Tovarna kemičnih proizvodov na Reki« (Stabilimento dei prodotti chimici in Fiume), ki naj bi proizvajala žvepleno kislino, umetno sodo in druge

¹⁶⁸ AS, Rudar. knjiga V A, str. 621, 633, 833; ib., V B, str. 382, 822; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1068/1892, št. 11/1899; za rudnike keramične tovarne še Rudar. podelit. listine, povež št. 56. — Firma Moritz in Johann Sonnenberg iz Krapine v Hrv. Zagorju je imela od 1. jan. 1876 dalje v Nem. dolu tovarno keramike, premogovnik in apnenico (Celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3077/1887).

¹⁶⁹ AS, Rudar. knjiga V A, stran 93; za Liboje prim. Rudar. podelit. listine, povež št. 20.

¹⁷⁰ AS, Rudar. knjiga V D, stran 151; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1904—09, št. 25/1906; ib., 1910—11, št. 3/1910; ib., 1912—13, št. 3/1912, št. 46/1913; ib., 1917, št. 9/1917; ib., 1919, št. 2/1919; Rudar. podelit. listine, povež št. 52.

kemične produkte. Kapital 100.000 fl se je razdelil na 10 delnic. Po dve delnici sta imela Walter Crafton Smith in Achille Franci, po eno delnico firma Smith & Meynier, T. Sackville Thompson, Federico Thierry in Giorgio Edoardo Smith oba skupaj, Pietro Scarpa, Enrico Meynier in Walter Glenie Smith (tudi oba skupaj eno). Direktor družbe je bil Achille Franci.

Družbi, ki se je imenovala tudi »Družba za kemične proizvode na Reki« (Società dei prodotti chimici in Fiume), je prodal 19. aprila 1852 Nikolaj Ranzinger, steklar nar v Kočevju, dva kopa rjavega premoga pri Spodnjem Zemonu, dalje pepeliko, orodje itd. za 1600 fl.¹⁷¹

Izkop premoga reške družbe seveda ni bil znaten: leta 1855 je nakopala le 461 ton te rudnine. Premogovnik je kmalu ugasnil.

Novembra 1870 je Ranzinger prodal ostala dva kopa Blažu Stadlerju iz Zarečja. Kopa sta kaj kmalu pričela prehajati iz rok v roke.¹⁷²

V. PRIVATNIKI KOT LASTNIKI PREMOGOVNIKOV

Vsebinsko zgodovine premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju dopolnjujejo seveda tudi rudniki, ki so ves čas od »nastanka« do prevrata bili v rokah privatnikov. Ti so si le v majhni meri pomagali z bančnim kapitalom; še največ so operirali s svojim lastnim denarjem in s privatnimi posojili, torej s privatnim kapitalom. Privatnih rudnikov niti ni veliko niti niso predstavljali razen ene same izjeme posebno velikih podjetij. Lahko rečemo, da so privatniki pobrali le ostanke, ki drugače niso našli lastnikov; po tehnični opremljenosti ter proizvodni zmogljivosti so bili enako kot že nekatere omenjene družbe veliko bolj podobni, da se tako izrazim, rudarskemu obrtništvu kot pa industriji.

1. Edini pomembni privatnik je bil *Daniel pl. Lapp*. Po poreklu je bil Bavarec, rojen leta 1836 v Ixheimu. Bil je lastnik graščine Hornegg pri Predingu in gradbeni podjetnik. Ker si je z gradnjo arlberške železniške proge pridobil dober sloves, ga je avstrijski cesar povzdignil 25. septembra 1886 v plemiški stan.¹⁷³

Najprej je Lapp kupil 17. aprila 1885 premogovnik Hrastovec pri Skalah (prvi prejemnik Premogokopna združba v Zagorju ob Savi konec junija 1852). Istega dne je kupil Pesje pri Skalah in to prav tiste jamske mere, ki so jih 18. decembra 1844 podelili Premogokopni združbi v Zagorju ob Savi. Za 5000 fl je kupil to in druge entitete od Franza Magesa, dunajskega podjetnika (entiteta je ugasnila 24. marca 1888). Lapp je kupil 7. novembra 1885 še premogovnike Ključarovec ter Jurovec in Mali dol pri Hrastovcu.

Dne 17. oktobra in 17. novembra 1887 je prejel skupaj 11 dvojnih in eno enojno mero v Skalah, nato pa 20. marca 1888 še 16 dvojnih mer v Velenju. Vse te mere so postale osnova za »Premogovnik Šaleška dolina« (Kohlenbergbau Schallthal), kot je bilo sestavni del istega podjetja 16 dvojnih mer, ki jih je

¹⁷¹ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 10/1854.

¹⁷² Rudnik so podelili Ranzingerjem 31. marca 1851; imenoval se je »Rudnik rjavega premoga pri Zarečju blizu Bistrice«. — AS, Posestna knjiga, stran 157; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 27/1871; ib., 1872—76, št. 102/1873.

¹⁷³ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 24/1910.

prejel Lapp 1. novembra 1889 v Škalah. S tem je bil praktično ves velenjski sloj lignita njegova last.¹⁷⁴

Dne 6. novembra 1913 je Lapp izločil iz tega velikega števila jamskih mer manjši kompleks v občini Sv. Bric pri Škalah in organiziral samostojno entiteto, ki jo je izročil svojim 6 otrokom. Obsežni Premogovnik Šaleška dolina z izločeno entiteto vred in rudnik Zabukovco (od maja 1901 Lappova last) so prodali otroci 30. junija 1914 državnemu erarju za 2,700.000 kron. Še istega dne je erar kupil Hrastovec pri Poljčanah, medtem ko so Lappovi otroci-dediči dobili 29. decembra 1916 rudnike Ključarovec, Jurovec in Mali dol pri Hrastovcu.¹⁷⁵

V začetku je zmagoval Lapp vse investicije v »Premogovnik Šaleška dolina« s svojim denarjem. Približno 20 let pozneje pa je posegel po bančnem posojilu. Štajerska eskomptna banka v Gradcu mu je posodila najprej 360.000 kron, konec avgusta 1910 še 200.000 kron. Denar je posodila pravzaprav tvrdki Daniel von Lapp, Briketts- und Kohlenhandel, Graz. Vendar je za vsoto jamčil Daniel pl. Lapp z gospostvoma Thurn in Šalek, z nepremičninami in premogovniki Hrastovec, Jurovec, Mali dol, Zabukovca itd.¹⁷⁶

Medtem (ko je Lapp proizvedel v Velenju leta 1888 le 12.059 ton lignita, je leta 1896 že dosegel maksimum v vsem času svojega podjetništva v Velenju, ko je izkopal kar 124.473 ton lignita. Tudi od vključno leta 1901, ko je priposestvoval še Zabukovco, ni nakopal več kot 118.399 ton premoga.

Dne 21. novembra 1889 sta prejela Daniel pl. Lapp in Eduard Klemensiewicz, oba takrat v Šoštanj, koncesijo za gradnjo lokalne železnice Celje—Šoštanj—Velenje z dovlačilnico do premogovnika v Škalah. Vendar so koncesijo prenesli 16. aprila 1891 na štajerski deželni odbor. Ta se je dogovoril z Lappom oziroma Premogovnikom Šaleška dolina 20. maja 1891 o plačevanju tovarnine za premog na relaciji Škale—Celje. Določeno je bilo, da se bo od letno prepeljanih 100.000 ton premoga plačala tovarnina 86 kr od tone, pri letnih 150.000 tonah 76 kr od tone, pri letnih 200.000 tonah 74 kr, pri 250.000 tonah le 72 kr od tone. Toda ta pogodba za Lappa ni bila ugodna, ker je količino 100.000 ton dosegel oziroma presegel le štirikrat: 1894, 1895, 1896 in 1902; v drugih letih je bil izkop manjši od najnižje pogodbene količine.¹⁷⁷

Da bi se ta lignit bolje prodajal, se je Lapp odločil za zgraditev tovarne briketov v Velenju. Tovarna je pričela obratovati v februarju 1901. Stroji so izdelali v 24 urah 5 do 5,5 vagona briketov; le-ti so dali 4280 kalonij toplote.^{177a}

¹⁷⁴ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 905 in 1529 de 1854, št. 3513 in 6274 de 1885, št. 5129/1887, št. 1574/1888, št. 6369/1889; Rudar. knjiga V A, str. 329, 453, 489, 681; Rudar. knjiga V D, stran 66; za Hrastovec pri Škalah, Sv. Bric pri Velenju, Velenje, Ključarovec, Jurovec in Mali dol prim. še Rudar. podelit. listine, povezi št. 9, 42, 53, 14, 11, 21. — Franz Mages je pričel širokopotezno vrtati pri Velenju v letu 1875. — L. 1876 so Magesa izvolili v upravni svet deln. družbe Steierische Eisenindustrie-Gesellschaft (Oesterr. Zeitschrift, XXIV, 1876, stran 287).

¹⁷⁵ AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422, 642, 662, 862; Rudar. knjiga V C, str. 181, 261; Rudar. knjiga V D, stran 169; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 38/1914.

¹⁷⁶ AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 26/1910.

¹⁷⁷ Ib., št. 5083/1891. — Klemensiewicz je bil v letih okoli 1876 podpredsednik družbe za proizvodnjo papirja Leykam-Josefsthall AG (Compass... 1876, II. Teil, IX. Jgg, Wien 1876, stran 318).

^{177a} Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für das Jahr 1901. Zweites Heft: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im J. 1901. Zweite Lieferung. Wien 1902, stran 85.

2. *Premogovnik Vrh* pri Radečah je prejel v marcu 1893 Jožef Bauer iz Mattersdorfa, štiri leta pozneje ga je priposestvoval Franc Seidl, trgovec v Novem mestu.¹⁷⁸

3. *Rudnik Zbelovška gora* pri Konjicah je maja 1873 dobil graški tovarnar likerja Hipolit Mlekus; za njim je bila lastnica njegova žena, ki je leta 1898 prodala rudnik za 100 fl Hipolitu Mlekusu ml. z Dunaja. Nekaj časa ga je imel dunajski advokat dr. Julij Wagner, leta 1902 pa je prišel v roke Charlesa pl. Transehe-Rosenecka, posestnika v Selsanu, deset let pozneje tudi Astafa pl. Transehe-Rosenecka, privatnika v Rigi; podedoval ga je René pl. Transehe-Roseneck, prav tako privatnik v Rigi.¹⁷⁹

4. *Premogovnik Kaplja vas* blizu Št. Pavla pri Preboldu sta si, kot že vemo, od poletja 1847 delila Vincenc Gurnigg in Anton Halm. Pol leta pozneje pa je Gurnigg odstopil svojo polovico Halmu. Nato so se zvrstili razni posamezniki, izmed katerih naj omenim kot prvega leta 1852 Maxa Schmidta, pivovarnarja pri Celju, kot poslednjega pa Alexandra pl. Tüköryja, privatnika iz Budimpešte. Devet let pozneje je rudnik ugasnil.¹⁸⁰

5. *Premogovnik Sestrže* pri Ptujju so junija 1861 podelili ptujskemu trgovcu Karlu Baumgartnerju. Toda konec leta 1869 je rudnik prenehal obratovati.¹⁸¹

6. *Rudnik črnega premoga Sv. Bric* pri Šoštanju so podelili februarja 1873 graškemu trgovcu Ernstu Jasseku. Že leto dni pozneje ga je v dveh obrokih odkupil graški zobozdravnik Leopold Pucher. Leta 1881 ga je kupil za 1000 fl inž. Michael Simettinger iz Gradca. Rudnik je ugasnil novembra 1894.¹⁸²

7. *Premogovnik pri Selah* blizu Slovenj Gradca so poleti 1861 podelili Antonu pl. Webernu, rudarskemu upravitelju na Lešah. Vendar je rudnik prenehal obratovati že poleti 1862.¹⁸³

8. *Trojni dol*. Enega izmed kopov je 3. oktobra 1861 prejel Karel Wolfschak sam; po lastništvu še dveh zaporednih privatnikov je rudnik zaradi premajhne zaloge premoga prenehal obratovati 3. marca 1891.¹⁸⁴

9. Del *premogovnika Zabukovca* je prvi prejel 27. aprila 1861 Franc Žuža, ki je dobri dve leti pozneje izročil kop Ivanu Žuži. Za njim so se zvrstili razni lastniki, leta 1900 tudi Ludvik vitez Mašek pl. Bosnadol, podjetnik iz Zagreba; januarja 1914 je prešla entiteta v roke dveh posestnikov iz Gaiseregga.¹⁸⁵

10. *Premogovnik Brezovico* med Trebnjim in Mirno so podelili že konec maja 1857 Moritzu vitezu Vesteneggu. Ker rudnik ni bil posebno izdaten, je Vestenegg dokupil konec julija 1860 gospostvo Mirno z opekarno, mlini, žagami in tamkaj-

¹⁷⁸ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 855/1893; Posestna knjiga, stran 234; Rudar. podelit. listine, povež št. 54.

¹⁷⁹ AS, Rudar. knjiga VC, stran 541; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 32/1898; Rudar. podelit. listine, povež št. 58.

¹⁸⁰ AS, Rudar. knjiga VA, stran 793.

¹⁸¹ Ib., VB, stran 702.

¹⁸² Ib., VC, stran 521; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4267/1881; Rudar. podelit. listine, povež št. 42.

¹⁸³ AS, Rudar. knjiga VB, stran 742.

¹⁸⁴ Ib., stran 756.

¹⁸⁵ Ib., stran 682. — Iv. Žuža se je zadolžil za 5000 fl pri tržaških trgovcih Wilhelmu Antonu Cloetti in Isaacu Schwarzu in je mogel do dec. 1879 vrniti komaj 1200 fl (AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2485/1880). — Že 1874 si je sposodil 10.000 fl pri maribor. inženirju Jožefu Kodeli; ta ga je zato 1884 tožil, ker še ni vrnil (AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2052/1884). Določeno vsoto si je sposodil tudi v šoštanski posojilnici; tudi ta ga je 1882 tožila (Ib., 2430/1882).

šnjim premogovnikom. — Prvotni lastnik Mirne in njenega rudnika je bil Franz vitez Kalchberg, sekcijjski šef v trgovinskem ministristvu, vendar je to ostal le do avgusta 1852, ker je gospostvo prodal Dunajčanu Karlu Fontanelli. Že naslednjega leta pa je Fontanella vse skupaj prodal Leopoldu baronu Haanu, ženijskemu nadporočniku. Tako je Vestenegg združil leta 1860 v svojih rokah kar precejšnje premoženje, vendar pa je treba reči, da oba kopa nista predstavljala posebne vrednosti. — Izmed poznejših lastnikov Brezovice in sosednje Mirne naj omenim le Jožefino Hočevar (od 1888 do 1910), za njo pa kot poslednjega Karla Mulleya.¹⁸⁵

11. *Trato VII* so podelili 20. decembra 1861 in je bila v glavnem last posameznih članov kočevske družine Blut. Šele decembra 1896 je del te entitete kupil ljubljanski katehet in hišni posestnik Ivan Smrekar in ga že naslednjega leta prodal ljubljanskemu trgovcu Jožefu Paulinu.¹⁸⁷

12. *Premogovnik Tratna* blizu Zabukovce je bil od 1852 dalje pravzaprav del Miesbachovih zabukovških entitet, od 1871 dalje last tvrdke Müller & Co. Zaradi konkurza te firme je rudnik prenehal obratovati sredi julija 1872, vendar ga je proti koncu tega meseca na novo pridobil Jenny Müller z Dunaja. Skoraj nepomembni »rudnik« je prenehal obratovati v začetku leta 1890.¹⁸⁸

13. *Stanovsko* pri Slovenski Bistrici je imelo lečo premoga, ki jo je pričel eksploatirati kot prvi šele 21. avgusta 1914 domačin Janž Vouk; jasno je, da tu niso mogli v tem času nakopati več kot nekaj ton premoga letno.¹⁸⁹

* * *

Prav na koncu naj omenim še sedem primerov »nerudarske« eksploatacije premoga, namreč sedem podelitev nadnevnih mer na premogov drobir. Če ne bi šlo za premog, bi se ti primeri sploh ne mogli uvrstiti pod skupni naslov »premogovništvo«. Predmet je interesanten le za to, ker je po separiranju v rudnikih vedno ostala določena količina drobirja, ki ga je voda odplavila in ga je pozneje potok naplavil na primerno oddaljenem prostoru; zunaj podjetja je tak drobir namreč spet postal regal in za eksploatacijo naplavine je bilo treba znova zaprositi za pravico kopanja. Tako naplavino je navadno kar podjetnikov domači hlapec ali delavec (torej ne rudar) naložil na voz in s konjem odpeljal domov.

Kot prvi je prejel pravico eksploatacije premogovega drobinja v obliki nadnevne mere dne 16. aprila 1862 Franc Žuža mlajši, pivovarski mojster v Žalcu. Premog je smel pridobivati na majhnem potoku od Pongraca navzdol do izliva v Savinjo. — Iz dejstva, da mu je ta pravica zapadla po dvanajstih letih, smemo sklepati, da je vso naplavino že prepeljal domov oziroma v pivovarno. Isti Žuža je 7. aprila 1863 prejel še podobno mero v katastrskih občinah Griže, Žalec, Koseze, končno pa 20. junija 1863 v katastrskih občinah Sv. Neža in Koseze (pravica ugasnila 1874).

Malks Kink, lastnik pivovarne v Celju, je smel eksploatirati svojo nadnevno mero od 29. aprila 1863 do leta 1870 v dveh katastrskih občinah pri Celju, v Celju in Celje—gradu, Anton Žuža (trгоvec z vinom v Žalcu) pa svojo mero v občinah Žalec, Petrovče in tam blizu od 8. junija 1863 do 1. decembra 1865.

¹⁸⁵ AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 400/1852, št. 442/1853; ib., 1860—66, št. 36/1860; Posest. knjiga, stran 165; Rudar. podelit. listine, povez. št. 3.

¹⁸⁷ AS, Posest. knjiga, stran 175; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 3/1862; ib., 1877—85, št. 661/1885; ib., 1886—97, št. 781/1887.

¹⁸⁸ AS, Rudar. knjiga V C, stran 441.

¹⁸⁹ AS, Rudar. knjiga V D, stran 175; Rudar. podelit. listine, povez. št. 38.

Po daljšem premoru sta se pojavila dva podobna kandidata v Zagorju ob Savi. Prvi, Ivan Snoj, lastnik apnenice v Zagorju, je prejel nadnevno mero za premogov drobir leta 1877, Anton Wrenk, stavbni podjetnik v Zagorju, pa istega leta podobno mero blizu Snojeve entitete.^{189a}

VI. SKUPNA PROIZVODNJA PREMOGA NA SLOVENSKEM NARODNOSTNEM OZEMLJU

Ko smo se tako seznanili z vsemi proizvajalci premoga na našem nacionalnem teritoriju, moremo posvetiti vso pozornost tržišču. Vendar tržišča ne bom opisal z naštevanjem vseh tovarn, ki so ta mineral konsumirale, in železniških parnih strojev, ki so jih kurili z našim premogom, da o gospodinjstvih sploh ne govorim. Vso potrošnjo premoga navajam s skupno proizvodnjo, izraženo v tonah. Ker rudniki premoga niso proizvajali na zalogo, vsaj za daljši čas ne, je jasno, da so ves izkopani premog takoj ali skoraj takoj tudi prodali. Na našem ozemlju so delno trošili tudi premog, uvožen od drugod. Razumljivo je, da teh količin nikjer ne upoštevam.

Leše, ki so proizvedle leta 1848 še vedno 74 % vsega »slovenskega« premoga, so po tem času hitro nazadovale: leta 1849 so nakopale 70 % vsega tega premoga, leta 1850 približno 63 %, leta 1851 komaj 54 %, leta 1852 pa niso več absolutno prevladovale. Toda med posameznimi podjetji so še vedno imele vodilni položaj. Kaj kmalu jih je začela dohitevati Združba v Zagorju ob Savi, ki je dokončno prevzela vodstvo leta 1863 s svojimi 20 % celotne proizvodnje premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju. Njen odstotek je maraščal (z izjemo leta 1865, ko so Leše proizvedle nekaj več premoga kot ta združba), dokler se ni leta 1871 povzpел na 35 %. Že leta 1874 je prevzela vodstvo Trboveljska premogokopna družba, ki se je štiri leta nato močno približala absolutni premoči. Z nakupom Zagorja in Hrastnika je pa postala monopolna družba v premogovništvu slovenskega ozemlja.

V revolucionarnem letu 1848 je — kot že vemo — nazadovala proizvodnja premoga zaradi splošne neroveze tržišča za približno 15 %, torej od 53.000 na 45.000 ton (skupno proizvodnjo zaokrožujem kar na tisoče ton), toda že v naslednjem letu se je dvignila, čeprav še ne na višino skupnega izkopa v letu 1847. Seveda pomeni pri nizki proizvodnji nazadovanje za nekaj tisoč ton premoga že kar občutno krizo.

Če ne upoštevamo manjšega zastoja proizvodnje v letu 1865, ki je znašal le nekako 3 % proizvodnje prejšnjega leta in gre skoraj izključno na račun železarske industrije, potem vidimo, da je prišlo do prve večje krize v premogovništvu šele v letu 1878. Tudi to krizo v premogovništvu je povzročil zastoj proizvodnje železarske industrije. V vsem tem času in v poznejšem obdobju se je pokazala železnica kot precej zanesljiv in velik potrošnik premoga. Poleg tega je seveda dobro zaslužila tudi s prevozom premoga, saj se računa, da je v letih 1861 do 1869 odpadlo na avstrijskih železnicah od skupnega prevoženega blaga 29—34 % tovora na premog in koks.

Do prvega občutnejšega zastoja je proizvodnja premoga na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju nihala takole:

^{189a} Za vseh 7 primerov AS, Posest. knjiga, str. 214, 216, 260, 294, 299, 301, 304.

Leto	Proizvodnja v tonah	Leto	Proizvodnja v tonah
1849	50.000	1864	320.000
1850	55.000	1865	310.000
1851	65.000	1866	315.000
1852	75.000	1867	350.000
1853	82.000	1868	355.000
1854	105.000	1869	385.000
1855	125.000	1870	395.000
1856	130.000	1871	415.000
1857	150.000	1872	460.000
1858	170.000	1873	525.000
1859	185.000	1874	550.000
1860	195.000	1875	575.000
1861	250.000	1876	590.000
1862	255.000	1877	620.000
1863	280.000	1878	560.000

Medtem ko je leta 1873 proizvedla Združba v Zagorju ob Savi že 189.000 ton premoga ali 36 % celotne »slovenske« proizvodnje, je nakopala komaj leto dni delujoča Trboveljska premogokopna družba 141.000 ton premoga ali 27 % (obe skupaj skoraj 2/3 skupnega izkopa). Po tem letu je TPD napredovala takole:

Proizvodnja Trboveljske premogokopne družbe

Leto	v tonah	v % vse proizvodnje
1874	236.000	43
1875	251.000	44
1876	284.000	48
1877	282.000	45
1878	270.000	48

V letu 1878 je nazadoval izkop premoga na slovenskem ozemlju za več kot 11 % v primeri s prejšnjim letom. Proizvodnja je napredovala samo v Lešah (za približno 12 %), v Kočevju (za okoli 6 %) in v Mežici (za nekako 2 %), povsod drugod je nazadovala; tako so v šentjanški dolini nakopali skoraj za 50 % manj premoga, Združba v Zagorju ob Savi za 22 % manj, za približno isto število odstotkov manj tudi rudnik v Hrastniku, TPD za 5 % manj, itd. Dodam naj, da so v Lešah takrat že proizvajali na zalogo, v Kočevju pa je premog konsumirala steklarna, ki tokrat ni bila v krizi. Ker je TPD nakopala samo za 5 % manj premoga, se je njeno sorazmerje do proizvodnje celo popravilo za 3 %.

Kot vedno je bilo tudi po tej krizi potrebnih več let, da se je dosegla raven prejšnjega konjunkturnega izkopa. Toda komaj se je dobro dosegla, se je že pojavila kriza: leta 1886 je bila proizvodnja za približno isto število odstotkov nižja v primerj iz izkopom v letu 1885:

Leto	Skupna proizvodnja	Od tega Trboveljska premog. družba	
	v tonah	v tonah	v %
1879	570.000	269.000	47
1880	600.000	490.000	83

Leto	Skupna proizvodnja	Od tega Trboveljska premog. družba	
	v %	v tonah	v %
1881	610.000	489.000	80
1882	615.000	468.000	76
1883	640.000	470.000	74
1884	650.000	487.000	75
1885	665.000	540.000	82
1886	615.000	510.000	83

Zelo velik skok proizvodnje premoga TPD tako v tonah kot v odstotkih gre na račun nakupa rudnikov v Zagorju in Hrastniku. Zaradi raznih reorganizacij strokovnega rudarskega dela je pričela proizvodnja te družbe rahlo padati in to kljub splošni konjunkturi. Ko so se preuredbe končale, se je popravila tudi proizvodnja, vendar jo je kriza nekoliko znižala.

Po nekaj kritičnih letih je opaziti nadvse pomemben dvig proizvodnje tako v letu 1890 kot v letih 1893 in 1894. Če si ogledamo krivuljo proizvodnje premoga na diagramu, spoznamo, da je z letom 1877 nastopila depresija, ki se je končala pravzaprav z letom 1890. Če bi se namreč tempo potrošnje premoga nemoteno večal v istem sorazmerju kot v letih 1850—1877, bi te depresije ne bilo.

Po manjšem zastoju v letu 1896 (padec za nekaj več kot 4 % v primeri z letom 1895) se je izkop hitro večal in dosegel naslednji višek prav leta 1900:

Leto	Skupna proizvodnja	Od tega Trboveljska premog. družba	
	v tonah	v tonah	v %
1887	630.000	540.000	86
1888	650.000	553.000	85
1889	700.000	595.000	85
1890	880.000	704.000	80
1891	886.000	750.000	85
1892	900.000	683.000	76
1893	1,010.000	838.000	83
1894	1,100.000	970.000	88
1895	1,106.000	895.000	81
1896	1,060.000	829.000	78
1897	1,070.000	896.000	84
1898	1,115.000	960.000	86
1899	1,150.000	990.000	86
1900	1,270.000	1,080.000	85

Naslednji vrh, hkrati sploh absolutni maksimum proizvodnje v okviru habsburške monarhije, je premogovništvo na našem ozemlju doseglo prav leta 1913. Toda diagram proizvodnje nam pove, da se je splošni tempo izkopa že umiril: kljub konjunkturi, ki se je pričela uveljavljati z letom 1904, se krivulja ni dvigala več tako strmo kot pred letom 1900. Če zvežemo tri tipično konjunkturne vrhe, torej leta 1877, 1895 in 1900, bi se — merjeno idealno — moral izkop premoga v letu 1913 sukati okoli količine 1,640.000 ton, moral bi biti torej skoraj za 200.000 ton večji kot je dejansko bil (idealnemu izkopu se je proizvodnja približala šele v konjunkturi po prevratu, leta 1924, preseglala pa jo je leta 1929).

Nakopane količine premoga v dvajsetletju 1901—1920 so bile naslednje:

Leto	Skupna proizvodnja	Od tega Trboveljska premog. družba	
	v tonah	v tonah	v %
1901	1,260.000	1,050.000	83
1902	1,200.000	970.000	80
1903	1,160.000	950.000	82
1904	1,200.000	1,000.000	84
1905	1,260.000	1,030.000	81
1906	1,215.000	997.000	82
1907	1,315.000	1,080.000	82
1908	1,335.000	1,095.000	82
1909	1,360.000	1,129.000	83
1910	1,340.000	1,110.000	83
1911	1,410.000	1,190.000	84
1912	1,420.000	1,182.000	83
1913	1,530.000	1,219.000	80
1914	1,285.000	1,080.000	84
1915	1,355.000	1,160.000	86
1916	1,475.000	1,190.000	81
1917	1,515.000	1,020.000	68
1918	1,210.000	936.000	77
1919	1,155.000	930.000	80
1920	1,230.000	950.000	77

Razumljivo je, da je prvo leto svetovne vojne zaradi mobilizacije rudarjev in splošnih motenj na tržišču ter v prometu registriralo krizo (z ozirom na leto 1913 za približno 13 %), vendar sta naslednji dve leti pripomogli k nekakšni vzpostavitvi ravnotežja, gotovo tudi zaradi dolge vrste izrednih vojaških vlakov. Vendar je bilo ravnotežje kratkotrajno: leta 1918 je bila proizvodnja približno za 20 % nižja v primeri s proizvodnjo leta 1917! Takega nazadovanja izkopa vsa naša moderna zgodovina premogovništva do takrat še ni registrirala.

Naravnost katastrofalna pa je bila kriza v letu 1933, ko je bila proizvodnja premoga skoraj za 50 % manjša v primeri s konjunktornim vrhom v letu 1929. Obravnavanje te krize je seveda kompleksnega značaja in tudi sicer ne sodi več v okvir te razprave.

VII. KARTELI

Bolj ko je v poslednji četrtini 19. stoletja raslo število podjetij in se spopolnjevala njihova mehanizacija, teže je postajalo vprašanje plasiranja blaga na tržišče. Konkurenca, torej boj za dobiček, je zaostriła njihove medsebojne odnose. Zaradi tega se je znašla industrija v precej spremenjenih okoliščinah glede svojega delovanja v primeri s položajem nekaj desetletij prej. Bitka za tržišče je silila podjetja, da so zaradi hitrejšega in večjega nihanja cen svojih izdelkov zviševala storičnost delavcev pri isti ali rahlo se dvigajoči mezdi.

Da bi se regulirala in ublažila čedalje ostrejša konkurenca in stalno prisotna nevarnost hudega padca cen, so podjetniki istih industrijskih panog pričeli sklepati med seboj pogodbe, imenovane kartelne pogodbe ali kratko karteli. V njih

so določali ali prodajne (tudi nakupne) rajone za posamezne tovarne ali najnižje cene, pod katerimi se določeno blago ni smelo prodajati, ali vrsto blaga, ki naj ga izdeluje določena tovarna. Določbe kartelne pogodbe so bile obvezne za vse podpisnike. Zaradi tega so pogajanja za sklenitev kartela trajala vedno dolgo, redno je prišlo do nesoglasij in mnogokrat so pogajanja odložili za določen čas ali so se tudi razbila. Vsak podjetnik je seveda hotel iztisniti iz pogodbe zase maksimum ugodnosti in minimum obveznosti. Ko se je pogodba le podpisala in so se uveljavili njeni paragrafi, se je stanje precej spremenilo: cene so se popravile in tržišče se je moralo prilagoditi določbam kartelne politike. Ker je vsak kartel težil za tem, da bi monopolno obvladal tržišče, ni bilo vseeno, koliko je bilo outsiderjev, torej podjetnikov, ki niso podpisali kartelne pogodbe. Outsiderji so namreč kvarili cene, ker so prodajali svoje izdelke po nižji tarifi. Kartel se je proti njim boril na razne načine.

Delavci so medsebojno konkurenco podjetij močno čutili, ker so pač bili njihov bistveni sestavni del. Zaradi nepreglednosti razmer na tržišču so bile njihove mezde izpostavljene pritisku odnosa med ponudbo in povpraševanjem na tem tržišču. V primeru zastoja prodaje je redno prišlo do zniževanja mezd in tudi odpusta delavcev z dela. Proizvodnja blaga na zalogo se pa tako ni mogla dolgo prakticirati.

I. Karteli v premogovništvu. Svetovna proizvodnja črnega in rjavega premoga se je v poslednjih 50 letih pred svetovno vojno skoraj podeseterila. Razlogi so jasni: pomnožitev industrijskih obratov, podaljšanje železniških prog, vse več in več ladij in tako dalje. Izkop se je sunkovito dvigal zlasti od 1895 dalje do krize v letu 1908. Takrat je proizvodnja nazadovala za 50.000.000 ton, vendar se je prav hitro popravila. Razpredelnica o proizvodnji govori o tem takole:

leta 1860	138.000.000 ton	leta 1900	768.000.000 ton
„ 1870	210.000.000 ton	„ 1905	941.000.000 ton
„ 1880	344.000.000 ton	„ 1907	1.117.000.000 ton
„ 1885	413.000.000 ton	„ 1908	1.068.000.000 ton
„ 1890	514.000.000 ton	„ 1909	1.113.000.000 ton
„ 1895	584.000.000 ton	„ 1912	1.245.000.000 ton
		„ 1913	1.337.000.000 ton

V svetovni proizvodnji črnega premoga je bila Velika Britanija vodilna država prav do poslednjih let 19. stoletja: medtem ko je proizvedla leta 1895 še 192.696.000 ton, ZDA le 175.184.000 ton, je leta 1899 nakopala Velika Britanija 223.607.000 ton, ZDA pa že 230.178.000 ton. Od tedaj dalje se je razlika večala iz leta v leto v korist ZDA. Tako na primer so leta 1913 proizvedle ZDA 517.142.000 ton premoga, Velika Britanija pa komaj 292.010.000 ton. Vidimo, da je prav začetek 20. stoletja pomenil preselitev »premogovniškega centra« iz Evrope v Severno Ameriko.

Izmed evropskih kontinentalnih držav je bilo zaporedje v proizvodnji črnega premoga naslednje (v tisoč tonah):¹⁹⁰

	1885	1895	1900	1905	1913
Nemčija	58.301	79.143	109.290	121.299	191.530
Francija	19.063	27.574	32.722	34.314	40.129

¹⁹⁰ Compass 1916, II, str. 49—50.

	1885	1895	1900	1905	1913
Belgija	17.432	20.443	23.463	21.844	22.858
Rusija	4.254	8.988	16.151	17.508	30.754*
Avstro-Ogrska	8.332	10.788	12.360	13.673	17.756

Opomba: * Rjavi in črni premog skupaj.

V dvajsetletju 1885—1905 je Rusija svojo proizvodnjo premoga skoraj po četverila, vendar je to za tako veliko državo z ogromnimi zalogami premoga odlične kvalitete skromen rezultat (spričo slabo razvite industrije pa razumljiv pojav). Približno podvojile so izkop Nemčija, Francija in habsburška monarhija. Dvig je seveda najpomembnejši prav v Nemčiji, ki je leta 1885 izkopala približno 9 milijonov ton premoga več kot vsa ostala Evropa, leta 1905 kar 34 milijonov ton več, leta 1913 celo že 81 milijonov ton več kot ves ostali kontinent skupaj. In kljub temu je Nemčija v poslednjem mirnem letu pred prvo svetovno vojno proizvedla za 100 milijonov ton premoga manj kot Velika Britanija in za 326 milijonov ton manj kot ZDA.

Vendar so na evropskem kontinentu prvi organizirali premogovniške kartelev prav francoski proizvajalci. Že leta 1842 so podpisali lastniki premogovnikov v loirskem bazenu dogovor, ki se je imenoval Société charbonnière de la Loire. Njim so približno 15 let pozneje sledili s podobno pogodbo belgijski podjetniki v Monsu, decembra 1859 še lastniki premogovnikov v srednji Belgiji s kartelom cen.¹⁹¹

* * *

V splošnem ni bilo za časa habsburške monarhije vse do prevrata v premogovništvu kartela, ki bi obsegal vso državo. To pomeni, da je tržišče v glavnem sproti pokupilo vso proizvodnjo premoga. Kolikor je prišlo do zastoja prodaje, je bil le-ta vedno kratkotrajen in je bil odvisen od tiste industrije, ki je konsumirala premog in je bila v določenem času v krizi. Ker sta največ premoga kupila železarska industrija in železniški promet, je premogovništvo čutilo krize teh dveh gospodarskih panog, predvsem seveda krize železarske industrije. Vendar si v primeru zastoja prodaje premogovniki niso mogli ustvarjati večjih zalog, ker je premog hitro izgubil svojo kalorično vrednost, se drobil v prah in podobno.

Pred prevratom je obstajal v monarhiji za proizvodnjo premoga en sam kartel, ki pa je bil pokrajinskega pomena. Kartel se je uradno imenoval o s t r a v s k a p r e m o g o v n a k o n v e n c i j a. Ta konvencija je veljala za ostravsko-karvinski premogovniški revir. Utemeljili so jo šele v začetku leta 1903 (torej precej pozno v primeru z drugimi karteli v cesarstvu) in jo pozneje obnavljali, poslednjič 1. januarja 1912. Veljala naj bi do 31. decembra 1917. V času od 1906 do 1911 je bil eden izmed največjih tamkajšnjih premogokopnih podjetnikov outsider, vendar se je končno tudi ta vključil v konvencijo z dne 1. januarja 1912. Zato pa se temu dogovoru ni tedaj pridružil nek drugi proizvajalec.

Namen konvencije je bil, združiti sile proti premočni gornješlezijski konkurenci. Proizvodnja ostravskega revirja je namreč znašala okoli 10.000.000 ton premoga letno (pol so prodali tržišču, pol je ostalo pri rudnikih za lastno porabo in za koksanje), medtem ko je bila šlezijska proizvodnja več kot šestkrat večja.

¹⁹¹ Oesterr. Zeitschrift, XLVII, 1899, stran 137 sl.

Proizvajalcem so sledili še avstrijski veletrgovci s premogom. Leta 1906 so sklenili kondicijski kratel (kartel prodajnih pogojev) glede gornješlezijskega premoga za porabo v hišnih gospodinjstvih.

Namen društva je bil omejitev kredita ter pravilno deklariranje znamk in vrst premoga. Dogovori so se sklepali vsakokrat za eno leto naprej in so jih upoštevale tudi firme, ki niso bile članice dogovora. Društvo je vodilo 11 dunajskih tvrdk.¹⁹²

2. Karteli v proizvodnji cementa. Na prvi pogled se zdi, da nimajo naša premogovniška podjetja nobene zveze s karteli cementne industrije. Toda to ni tako, kajti Trboveljska premogokopna družba je imela tudi tovarno cementa. Prav zaradi nje se je tudi kartelirala.

Karteli v proizvodnji cementa so bili obsežnejši in važnejši kot karteli v premogovništvu. Že leta 1901 je pričel veljati prvi kartel za cement in je trajal do 31. decembra 1910. Imenoval se je »Zveza avstrijskih tovarn portlandskega cementa« (Verband österr. Portland-Zementfabriken). Ko se je iztekkel, so proizvajalci cementa prodajali po svobodnih cenah. Zato so cene, ki so zelo padle že leta 1910, v letu 1911 še bolj nazadovale. Proizvajalcem cementa seveda to ni bilo po volji, zato so 7. aprila 1911 po dolgotrajnih in za njih mučnih pogajanjih ustanovili »Glavni prodajni urad avstrijskih cementarn, d. z. o. z.« (Hauptverkaufsstelle österr. Zementfabriken, G. m. b. H. in Wien) s starimi člani in tistimi novimi podjetniki, ki so bili prej outsiderji.

Novi cementni kartel je temeljil na geografsko razvrščenih skupinah tovarn. Delno je bilo tako že prej, že pred letom 1911. Južna skupina je bila najštevilnejša, saj je štela enajst tovarn, med njimi cementarno na Dovjem, cementarno Trboveljske premogokopne družbe, podjetje Alojza Prašnikarja iz Kamnika, štiri splitske cementarne itd. Za prirodno prodajno področje te južne skupine so razglasili Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško, ožje Primonje, Trst, Istro in Dalmacijo.

Dogovorili so se, da bo novi kartel trajal 3 leta. Če se ne bo odpovedal do določenega roka, bo veljal avtomatično dalje, vendar največ do konca leta 1917.¹⁹³

Zaradi vojnih razmer (vojno gospodarstvo) od poletja 1914 dalje je kartel kmalu zvodenel in je proti koncu veljavnosti obstajal bolj formalno kot faktično.

VIII. DELAVSTVO V NAŠIH PREMOGOVNIKIHIH

Vsa prejšnja poglavja so obravnavala razrast podjetnikov v premogovništvu po ukinitvi fevdalnega družbenega sistema, pritegnitev domačega in tujega kapitala v to panogo gospodarstva in podobna vprašanja. Govor je bil tudi o proizvodnji in prodaji premoga, torej o širjenju tržišča za ta mineral — še nič pa nismo slišali o delavcih kot o tistem bistveno važnem elementu v proizvodjalnem procesu, ki je s pomočjo kapitala in zaradi vse večje potrošnje premoga iz leta v leto povečeval izkop in dvigal proizvodnjo »črnega zlata«.

¹⁹² Compass 1916, II, stran 57.

¹⁹³ Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete. — VII. Portlandzement. — 3. Juni 1912, Wien 1912, str. 4—91.

Vendar je veliko teže napisati podrobno zgodovino dejavnika »delo« kot pa dejavnika »kapital«, kajti viri, ki se tičejo delavskega vprašanja, so precej časa dokaj »enostranski«. To se pravi, da je struktura virov za zgodovino kapitala že po provenienci takšna, da zrcali natančno sliko sprememb v lastništvu rudnikov, pogojev pri najemanju posojil, tehničnega spopolnjevanja premogovnikov, poslovanja rudarskih sodišč, rudarskih uradov itd., ne dajejo pa več kot splošnih politikov o dolžini delovnega dne, o višini mezde in tako dalje. Zakoniki seveda le načelno določajo in urejajo nekatere probleme in niti najmanj ne predstavljajo pravega dogajanja ali »zgodovine« delavskega vprašanja v katerikoli izmed habsburških kronovin. Tiskani viri in statistike le generalno navajajo pri pomembnejših rudnikih število delavstva, poročila inšpektorjev anonimno (torej brez točnejših navedb podjetij) komentirajo stanje v pregledanih rudnikih in podobno. Zaradi vsega tega za določeno število manjših in najmanjših rudnikov nikoli ne zvedemo o fluktuaciji delovne sile, o tem, kje so bili delavci socialno zavarovani, katera opravila so namenili pri njih zaposlenim otrokom, kolikšno boleznino so prejeli otroci v primeru bolezni itd.

O velikih rudnikih so vodili državno in rudarskoglavarstvo statistiko, za manjše se dolgo časa nihče ni skoraj nič brigal; njihova skromna proizvodnja uradno ni bila registrirana v raznih poročilih in razpredelnicah o proizvodnji. Ker tudi niso ohranjeni arhivi teh manjših podjetij, je vrzel toliko občutnejša. Zato bodo vse številke o zaposlenih delavcih v premogovniških podjetjih le približne in nekajkrat celo blizu dvomljivosti.

Že na tem mestu moram pripomniti, da sem seveda izločil iz števila zaposlenih kategorijo uradnikov, jamskih nadzornikov in paznikov, strojnih in drugih inženirjev ter tudi delavcev, ki so za podjetje le občasno opravljali dela v režiji drugih podjetij (na primer zidarski ali gradbeni delavci nekega podjetja, ki ga je premogovnik angažiral zato, da opravi določeno delo). Prav tako je iz te razprave izločen problem, ki se imenuje »cene in mezde«, torej cene življenjskih potrebščin in višina delavskih mezd. Ta problem je kompleksnega značaja in ga je treba obravnavati v posebni zelo obsežni razpravi, nikakor pa ne kaže, da bi ga razbili in posamič objavljali sedaj tu sedaj tam.

Prav tako je opaziti, da se ta razprava ne loteva vprašanja stavk. To delo sta dobro opravila Janko Orožen v že navedeni monografiji in Dušan Kermavner v svoji knjigi Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, Ljubljana 1963. Ker se bodo ta in podobna dela nadaljevala, ni naloga naslednjih odstavkov, da se ukvarjajo z že načeto in dokaj obdelano temo.

1. Število delavcev v premogovniških podjetjih. V določenem številu rudnikov je delo imelo bolj kot v podjetjih nekaterih drugih industrijskih panog značaj sezonskega dela: v jeseni in pozimi so bili nekateri premogovniki bolj zaposleni kot spomladi in poleti. To je vplivalo na dotok delavcev v tem času oziroma na njih odtok od pomladi dalje. Eksploatacija premoga je bila odvisna tudi od kriz druge industrije, zlasti železarske in prometnih podjetij. Kriza tu je povzročila depresijo tam.

Že leta 1859 se je zmanjšalo število rudarjev zaradi krize v železarstvu; konkretnega števila reduciranih delavcev niso navedli. Pač pa so precej konkretni podatki za naslednjo krizo. Depresija v industriji in prometu leta 1863 je povzročila nazadovanje v proizvodnji premoga; razmere so se zboljšale šele v drugi polovici naslednjega leta. Ugotovili so, da se je število delavcev v celjskem ru-

darskem glavarstvu (ki je obsegalo tudi del ozemlja današnje republike Avstrije severno od Maribora) skrčilo za 321 ljudi in da jih je nekaj reduciralo tudi erar v Trbovljah ter podjetnik Franc Steirer v Laškem; reducirale so tudi Leše. V vsej Koroški so znižali število rudarjev za 845 ljudi, v Kranjski za 358 ljudi. Seštevek dá več kot 2000 reduciranih, kar je bilo za takratne čase gotovo znatno število začasno brezposelnih. Pri majhnem številu profesionalnih delavcev se je že zmerna depresija močno občutila, kaj šele nenadne in ostre čeprav kratkotrajne knize! — Ker je bila leta 1865 dobra letina, se je železniški promet občutno povečal, to pa je precej zaposlilo vsaj glavne premogovnike; ti so morali hitro najeti nove delavce.

Leta 1861 je stalo skoraj vse delo v rudniku Hrastnik, spet pa steklo v naslednjem letu. Prekinitev obratovanja je lahko posledica zmanjšanja proizvodnje, lahko seveda tudi rezultat kakršnihkoli drugačnih ovir. Nas neprimerno bolj kot to zanima odgovor na vprašanje, kaj se je zgodilo z rudarji v letu 1861 in kdaj so v letu 1862 spet pričeli z delom. Ker je izključeno, da bi rudnik plačeval delavce za čas praznovanja, je jasno, da je skoraj vse odpustil razen tistih, ki so opravljali vzdrževalna dela (črpanje vode, popravljanje opažev, vrat in tirov, zračenje rogov itd.). Če je imela Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu zaposlenih 245 moških in 22 žensk in otrok (nikjer ni povedano, kakšna opravila so dodelili otrokom), potem bi moglo biti zaposlenih pred redukcijo leta 1861 morda 300 ljudi. Od tega števila so mogli obdržati za vzdrževalna dela šestino ljudi, to se pravi nekako 50 delavcev. Tako se more tolmačiti stavek, da so »v Hrastniku odpustili ogromno število delavcev, obdržali pa le peščico za najnujnejša dela«. Vsaj del odpuščenih ljudi se je mogel zaposliti v sosednjih rudnikih, nekateri pa so se morali vrniti na kmetije in tam čakati na ponovni sprejem v službo.

Manj boleče je bilo reševanje delavskega vprašanja v Francosko-ilirski premogokopni družbi v Famljah (takrat že v Deklevovi lasti). Ko je 1870 nakopala 95 ton premoga, je imela 6 rudarjev, ko pa na primer v letih 1873 in 1875 ni proizvedla nič premoga, je bila brez kopačev. Leta 1881 je spet imela — 4 kopače. V splošnem je šlo torej za minimalno število delavcev. Takih šibkih rudnikov je bila dolga vrsta, toda vsota le predstavlja neko kvantiteto, na primer nekaj desetih rudarjev.

Leto 1873 je bilo kritično še za vrsto drugih premogovnikov: msta obratovali dve podjetji v Šemniku, še vedno tudi ne Grutschreiberjev Motnik, potem Šentjanž II, kopi v Kočevju, premogovnik Trnovo — v glavnem torej spet vrsta šibkih podjetij.

Ob likvidaciji fevdalnega družbenega sistema leta 1848 je v premogovnikih na slovenskem narodnostnem ozemlju delalo okoli 500 rudarjev, konec leta 1913 (v poslednjem mirnem letu v habsburški monarhiji) pa približno 7600 delavcev. Treba je torej odgovoriti na vprašanje, kako se je gibaló število delavcev v našem premogovništvu med obema navedenima datumoma.

Od 1848 dalje je imela vrsto let Koroška več rudarjev v premogovnikih kot Kranjska zase ali slovenski del Štajerske zase: seveda je največje število rudarjev pripadalo premogovniku na Lešah; ostali slovenskokoroški rudniki so imeli skupaj, — kot kažejo mnogi podatki, — od 75 do 80 rudarjev, kar je deseti del leškega števila. Slovenski del Štajerske je Kranjsko prehitel glede števila delavcev v rudnikih že leta 1852, Koroško pa leta 1860, medtem ko je Kranjska prehitela Koroško šele leta 1869 ali morda celo naslednjega leta. Od tedaj dalje je

bila Koroška vedno na zadnjem mestu, Štajerska pa daleč spredaj čisto sama na prvem mestu. Izmed kranjskih podjetij je bila tako po proizvodnji kot po številu delavcev najmočnejša Združba v Zagorju ob Savi, v Spodnji Štajerski pa Tržaška premogokopna združba, po letu 1873 seveda Trboveljska premogokopna družba. Ta je absolutno prevladala šele proti koncu leta 1880, ko je že imela nekaj več kot polovico vseh slovenskih rudarjev v svojih obratih. Kras je bil ves čas od 1848 do prevrata v premogovništvu skoraj nepomembna enota: statistike navajajo zanj zelo skromne številke, po 6, 10 ali kvečjemu 20 rudarjev.

Statistike štejejo vse delavce v rudnikih in fužinah v »montanisticum«. Za Kranjsko na primer navajajo podatki naslednje število »montanističnih« delavcev (omejujem se le na dvajsetletje 1857—1876):

Leto	Število delavcev	Leto	Število delavcev
1857	1941	1867	2331
1858	3182	1868	2497
1859	2525	1869	2761
1860	2640	1870	2905
1861	2746	1871	2916
1862	2411	1872	2890
1863	2053	1873	2815
1864	2108	1874	2735
1865	2116	1875	2724
1866	2240	1876	2580

Predvsem se vidi močna konjunktura za montanisticum v letu 1858, takoj nato pa nazadovanje. Konjunktura in nazadovanje gresta na račun železarstva, na isti račun tudi kriza v letu 1863. Njej je sledila več kot desetletna konjunktura z mihanji, ki v splošnem ne signalizirajo nobene večje depresije. Zložno padanje zaposlenosti montanističnih delavcev od leta 1871 dalje pa je treba pripisati dejstvu, da so opustili nekaj železarskih in neželezarskih fužin.

Toda za nas je važnejše, da iz teh števil izločimo število delavcev v premogovniških podjetjih. Za primer bom navedel razpredelnico za leto 1875. Takrat je imel montanisticum v Kranjski takšnotele strukturo:¹⁹⁴

v rudnikih rjavega premoga	878 delavcev
v rudniku črnega premoga	1 delavec
v rudniku živega srebra	819 delavcev
v rudnikih železove rude	352 delavcev
v rudnikih cinkove rude	12 delavcev
v rudnikih svinčeve rude	4 delavci
v drugih rudnikih	68 delavcev
S k u p a j	2134 delavcev

Statistika ne detajlira skupine »drugih rudnikov«, čeprav vemo, da so takrat kopali tudi baker, srebro in antimon. Toda kljub temu ostane še vedno nekaj desetlin delavcev, za katere še ne vemo, v katerih in kakšnih rudnikih so delali.

¹⁹⁴ AS, Deželna vlada, fasc. 28, 1— de 1875.

Fužinarstvo je imelo manj delavcev. Za navedeno leto v statistikah navajajo naslednje številke:

v fužinah za železo	265 delavcev
v fužini za živo srebro	180 delavcev
v fužinah za cink	143 delavcev
v fužinah za svinec	2 delavca
S k u p a j	590 delavcev

Od skupnega števila rudarjev je potemtakem odpadlo na premogovništvo že 41 % delavcev, na rudnik živega srebra 38 % delavcev.

Tako je bilo v Kranjski. Podoben postopek izločevanja za kronovino Štajersko ne bi pripeljal do dobrih rezultatov, ker so mnogo premoga nakopali tudi v srednjih in severnih deli Štajerske, so pa sešteli proizvodnjo tega minerala za vso kronovino. V Koroški se pa tako ali tako navajajo Leše v mnogih statistikah ločeno. Zato je bolj praktično za slovenska dela Štajerske in Koroške, da seštevamo delavce kar po vrstnem redu rudnikov tega ozemlja. Čeprav manjkajo podatki za šibkejšje in najšibkejšje rudnike (zanje moremo število le suponirati), je mogoče izračunati skupno število rudarjev za vsa leta od 1848 do 1918. Zaokroženo število bi potemtakem za to obdobje bilo takole:

Leto	Število	Leto	Število
1849	580	1852	850
1850	640	1853	920
1851	720	1854	1000

Prvo povečanje števila rudarjev v Zasavju, — drugje tako ni opaziti večje zaposlitve teh delavcev, — gre prav gotovo na račun železniške proge, ki je funkcionirala že do Ljubljane. Šest let po ukinitvi fevdalnega sistema se je število rudarjev podvojilo, potem se je večalo bolj umirjeno. Dodati pa je treba, da je v teh šestih letih pripadalo Lešam ves čas okoli 50 % delavcev.

Leto	Število	Leto	Število
1855	1040	1861	1220
1856	1160	1862	1500
1857	1240	1863	1580
1858	1340	1864	1750
1859	1380	1865	1830
1860	1440	1866	2000

Kriza nekaterih industrijskih obratov v letu 1858 je sicer vplivala na nekatere premogovnike, da so zmanjšali število delavcev, toda na zasavske ne; ti so še naprej najemali nove rudarje. Nazadovanje v letu 1861 je treba pripisati na račun Hrastnika, ki takrat ni obratoval.

Odstotek delavstva na Lešah je pričel v razmerju s celotnim številom rudarjev na slovenskem ozemlju počasi nazadovati in leta 1858 je Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu s svojimi 28 % rudarjev od skupnega števila skoraj dohitela Leše. Združba v Zagorju ob Savi ni imela takrat niti 18 % vseh zaposlenih rudarjev.

Do časa, ko se je v Zasavju zasadrala Trboveljska premogokopna družba, je zaposlenost napredovala takole:

Leto	Število	Leto	Število
1867	2090	1870	3270
1868	2250	1871	3320
1869	2900	1872	3630

Leta 1869 je že imela Združba v Zagorju ob Šavi okoli 27 % vseh rudarjev in je s tem presegla tako Leše kot Tržaško premogokopno združbo, Združba vodenskega rudnika pa, ki je takrat imela le 7 % vseh rudarjev, se je v naslednjih treh letih povzpela na 12 % vseh rudarjev.

Trboveljska premogokopna družba je takoj najela večje število delavcev za svoj dnevni kop na Dobrni. Čutiti pa je tudi priliv delavcev v rudnike drugih spodnještajerskih premogovnih družb:

Leto	Število	Leto	Število
1873	3800	1880	4370
1874	3820	1881	4400
1875	3900	1882	4480
1876	4220	1883	4500
1877	4250	1884	4510
1878	4270	1885	4590
1879	4310	1886	4620

Že v prvem letu delovanja je imela Trboveljska premogokopna družba približno 28 % vseh zaposlenih rudarjev, leta 1875 pa več kot 31 % teh delavcev. Kmalu po nakupu rudnikov v Zagorju in Hrastniku so se odstotki močno povečali in nekoliko presegli številko 47 %, toda absolutne premoči TPD še ni dosegla. Po nakupu Kočevja in Sarga v Ojstrem je pa družba že imela 55 % vseh rudarjev na slovenskem ozemlju.

Število delavcev je v tem času raslo nekoliko počasneje zato, ker so večja premogovniška podjetja uvajala parne stroje, gradila industrijske tise do rudnikov in hkrati opuščala transport premoga s konjsko vleko. Izkop premoga, preračunan na enega rudarja, se je povečal, ker so vse bolj uvajali vrtnalne stroje na stisnjen zrak (kompresorje), uporabljali učinkovitejše eksplozive, modernizirali seperacije in podobno.

V splošnem so bila glede števila zaposlenih v rudnikih 90-a leta dinamičnejša od 80-ih let:

Leto	Število	Leto	Število
1887	4690	1894	5570
1888	5000	1895	5660
1889	5030	1896	5740
1890	5100	1897	5850
1891	5350	1898	5980
1892	5430	1899	6200
1893	5500	1900	6300

Predvsem vidimo, da se je v teku 40 let od 1848 do 1888 število delavstva v rudnikih podeseterilo. To pomeni, če govorimo v jeziku aritmetike, da je bilo treba zgraditi desetkrat več stanovanj, pospešiti dovoz hrane in podobno, da pa se je po drugi strani zaradi večje koncentracije delavstva okoli rudnikov zelo povečalo zanimanje teh ljudi za politiko, za delavske organizacije itd.

Z močnejšo proizvodnjo premoga v Kočevju po sklenitvi pogodbe z dolenjskimi železnicami in državno železnico se je odstotek rudarjev, zaposlenih pri Trboveljski premogokopni družbi, precej povečal; dosegel je nekaj več kot 80 % delavcev. Potem je število družbinih rudarjev nihalo in včasih zdrknilo celo pod 76 % vseh rudarjev.

V začetku 20. stoletja je opaziti rahel zastoj v prilivu rudarjev, ki pa je bil sorazmerno kratkotrajen. Sledilo mu je ponovno povečanje zaposlenosti:

Leto	Število	Leto	Število
1901	6350	1910	6800
1902	6200	1911	6950
1903	6200	1912	7400
1904	6270	1913	7600
1905	6300	1914	7600
1906	6350	1915	7500
1907	6450	1916	7300
1908	6550	1917	7200
1909	6700	1918	7000

Prav z začetkom 20. stoletja je TPD že imela domala 82 % vseh rudarjev na slovenskem narodnostnem ozemlju, vendar je pričelo število spet padati. Na vrhuncu konjunktura leta 1913, ko se je močno povečala proizvodnja skoraj vseh rudnikov na naših tleh, ni Trboveljska premogokopna družba nič več dosegla številke 80 % vseh rudarjev.

Gibanje zaposlenosti v prvi svetovni vojni pa je skrajno težko zasledovati zato, ker se ne ve, koliko rudarjev so mobilizirali v posameznih letih, in zato, ker so podjetja zaposlovala vojne ujetnike kot priložnostne delavce in ne kot profesionalce.¹⁹⁵

2. Bratovske skladnice. Blagajna, ki je izplačevala vsem delavcem, spadajočim pod montanisticum, podpore za čas bolezni, za invalidnost in za pokojnine, se je imenovala bratovska skladnica (Bruderlade, Knappschaftskasse, Versorgungsanstalt; Marija Verbičeva navaja v zvezi z idrijskim rudnikom v drugi polovici 17. stoletja termin »bruderlad oder püxen«).¹⁹⁶ Podpore iz te blagajne so prejemale tudi vdove in sirote. Izplačevanje vseh podpor iz ene same blagajne se je ohranilo v Avstriji tja do začetka 70-ih let preteklega stoletja. Šele takrat se je pričel sistem socialnega zavarovanja modernizirati.

Načelo o obveznem zavarovanju delavcev v rudarstvu in fužinarstvu za primer nesreče, bolezni in upokojitve se ni prakticiralo v vsej Evropi enako in sočasno. Kako je bilo z bratovskimi skladnicami v premogovništvu na slovenskem

¹⁹⁵ Sestavljeno na osnovi literature, navedene v op. 37.

¹⁹⁶ Marija Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953 («Kosov zbornik»), stran 550.

narodnostnem ozemlju do sredine 19. stoletja, že vemo. Prav rudarski zakon iz leta 1854 pa je vpeljal v Avstriji obvezno zavarovanje za vse rudarje. Obvezno zavarovanje je veljalo tudi v Prusiji, Alzaciji—Lotaringiji, Saški, Bavarski in Srbiji. V vseh teh deželah razen v Avstriji oziroma pozneje Avstro-Ogrski so morali participirati pri financiranju bratovskih skladnic podjetniki z vsoto, ki je bila enaka vsoti knapovskih vlog. V Avstriji je torej smela podjetniška vloga neomejeno zaostajati za skupno vsoto delavskih oziroma rudarskih vlog.

V Belgiji so predpisali organiziranje skrbniških blagajn (caisses de prévoyance), ki so morale imeti posebne knjige. Podjetnikova vloga je morala biti enaka delavskim vlogam. V začetku 50-ih let 19. stoletja so že ločili bolniško in invalidsko zavarovanje od pokojninske blagajne. Bolniško in invalidsko zavarovanje je obsegalo določeno število podjetij skupaj, pokojninska blagajna pa se je raztezala na večje okrožje in jo je vodila oziroma nadzirala vlada. Delavske pokojninske blagajne je uvedel zakon z dne 8. maja 1850. V smislu člena 1 je nudila država tudi jamstvo za pravilno in neokrnjeno izplačevanje pokojnin. S tem je postala belgijska zakonodaja najnaprednejša delavskozavarovalna zakonodaja in vzor tudi drugim podobnim zakonodajam v Evropi.

V Grčiji je rudarski zakon dovoljeval, da se od vsake drahme podjetnikovega čistega dobička odtrga 1 centim v korist fonda, ki je bil namenjen podpori ponesrečenih delavcev in njihovih družin. Svobodneje je bilo v Rusiji, kjer je bilo določeno, da ustanovitev rudarskih blagajn ni obvezna, da pa jih morajo privatni rudniki, ki jih že hočejo ustanoviti, prilagoditi (priliciti) tistim blagajnam, ki obstajajo pri državnih rudnikih.

Po vsej ostali Evropi je bilo organiziranje društev za podpiranje in oskrbovanje rudarjev povsem prosto. Tako so na primer v Angliji in Franciji bili mnemnja, da so bratovske skladnice sicer zelo koristna ustanova, da pa nikakor ne mora biti vse, kar je koristno, tudi že predpisano z zakonom.¹⁹⁷

3. Oris razvoja bratovskih skladnic v Avstriji. Avstrijski splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854, ki je pričel veljati s 1. novembrom tega leta, ima 10 paragrafov, ki govore o odnosih rudarskih podjetnikov do svojih uradnikov in delavcev (§§ 200—209), in 5 paragrafov, ki se tičejo bratovskih skladnic, njihovega organiziranja, statotov in podobno (§§ 210—214). Nikjer ni določbe o obveznih vlogah podjetnikov v blagajno skladnic.

Paragrafi najprej govorijo o obveznem organiziranju bratovskih skladnic kot blagajn za podporo pomoči potrebnih rudarjev, njihovih vdov in sirot. Zato je bil sleherni rudarski podjetnik dolžan organizirati samostojno bratovsko skladnico v svojem podjetju ali se z dovoljenjem rudarske oblasti priključiti skladnici drugega podjetnika (§ 210 rudarskega zakona). Člani skladnice so morali postati vsi rudarji in nadzorniki (§ 211 zakona). Vsaka skladnica je morala imeti statute, ki jih je sestavil podjetnik ali direkcija rudnika s sodelovanjem odbora, ki so ga izvolili rudarji; statute je morala odobriti rudarska oblast (§ 212). Statut je moral imeti določbe o matični knjigi skladnice, o načinu in višini izplačevanja podpor itd. (§ 213). Vsi podjetniki, ki še niso ustanovili skladnice, so morali za tisti čas, ko so jo pripravljali, dajati obolelim ali ponesrečenim delavcem pomoč po splošnih postavah delodajalcev do delojemalcev (§ 214).

¹⁹⁷ Fritz v. Ehrenwerth, Ueber Bruderladen und deren Reform (Oesterr. Zeitschrift, XXXII, 1884, str. 17—19; z literaturo).

Na boljšo organizacijo sistema bratovskih skladnic seveda ni vplivala samo zakonodaja in obvezna izdelava statutov za skladnice, ampak tudi pritisk rastočega števila delavcev v rudarstvu in njihova razredna zavest.

Skupna vsota vplačil v blagajne skladnic se je hitro večala. Ker se je smel po določilih § 210 rudarskega zakona kapital skladnic naložiti zaradi obrestovanja, tudi v vrednostne papirje in podobno, je bilo važno, kako so kotirali na borzi tisti papirji, ki so jih skladnice kupovale.

Konec leta 1856 je znašalo skupno premoženje približno 400 bratovskih skladnic v Avstriji 3,597.031 fl. Od te vsote je pripadlo 1,954.215 fl skladnicam erarnih rudnikov in 1,642.816 fl skladnicam privatnih rudnikov. Torej so bile v času, ko je država imela še precej svojih rudnikov, njene skladnice bogatejše od skladnic privatnikov. Z likvidacijo erarnih rudnikov in okrepitevijo privatnih podjetij se je sorazmerje hitro obrnilo v korist privatnih podjetij. Dvajset let pozneje (leta 1877) je znašalo premoženje vseh avstrijskih skladnic 7,429.126 fl, od tega erarnih le še 1,070.906 fl, privatnih že 6,358.220 fl. Statistike navajajo za vsako leto posebej tudi premoženje vseh skladnic, zato ne kaže, da bi tu ponavljal že znana dejstva. Skoraj 40 let pozneje (glede na leto 1856) se je premoženje skladnic skoraj podeseterilo; do začetka prve svetovne vojne je seveda še bolj naraslo. Pri vsem tem pa se je število blagajn zdržema krčilo: leta 1877 je bilo skladnic 374 (od tega 20 v solarnah), leta 1880 še 363 (od tega 19 v solarnah), leta 1895 le 274 (od tega enako število v solarnah), leta 1912 komaj 144 (število v solarnah nespremenjeno). Manjšanje števila gre na račun združevanja šibkejših blagajn v močnejše enote.

Vloge v skladnice so naraščale tudi zaradi večanja števila članov skladnic. Leta 1877 je bilo 83.585 rednih in 21.412 plačujočih (skupaj 104.997 vlagateljjev), leta 1888 že 115.780 vseh deležnikov, leta 1912 blizu 145.000 vlagateljjev.¹⁹⁸

Vsakodnevno poslovanje skladnic je bilo še dolgo po letu 1848 precej domače, cehovsko, — neurejeno in zato nepregledno ter neredno. Ker so se iz iste blagajne plačevale boleznine (ki so seveda naraščale iz leta v leto) in pokojnine, je prišlo do velikih neskladnosti. Dokazano je, da so v nekaterih predelih Avstrije še sredi 70-ih let znašale povprečne letne pokojnine za invalide 65,44 fl, za vdovo 31,99 fl, za sirote 9,96 fl, torej mesečno za invalida 5,45 fl, za vdovo 2,67 fl, za siroto 83 kr! Vsem je bilo jasno, da to ne zadošča niti za eksistenčni minimum. Za primerjavo naj dodam, da so takrat zaslužili v premogovniku Leše aktivni kopači približno 20 fl na mesec, ženske pa nekaj manj kot 10 fl v istem času, — pa še ti so živeli zelo skromno.

Spričo takega načina izplačevanja pokojnin oziroma odpravnin so se vnele povsod v državi obsežne debate o nujni spremembi vsega zavarovalnega sistema. Ker je bilo povsem nemogoče pričakovati zakon o eksistenčnem minimumu invalidov in upokojencev, ker ni bilo nikjer normirano, koliko odstoten mora biti invalid, da je za neko delo nesposoben, ker je ponekod določal delovno nesposobnost rudniški predstojnik, ponekod celo obratovodja, ponekod pa vendarle že zdravnik, ker ni bilo obvezno dogovorjeno, kako naj se določi nesposobnost za neko delovno mesto, je prišlo zavoljo vsega tega do kar številnih zlorab in samovolje. Krivda za to, da so bile nerednosti in malverzacije zelo pogoste, zadene v določeni meri tudi državno oblast. Ta se sicer zaradi prevladujočega liberaliz-

¹⁹⁸ Prim. op. 195.

ma ni veliko vmešavala v razmerje med delodajalci in delojemalci, vendar bi mogla slutiti, da se zaradi tega več delavsko nezadovoljstvo in odpor do malo-brižne države. Šele precej pozneje, v glavnem v zadnjih 10—15 letih pred koncem 19. stoletja je država morala zaradi naraščajočega pritiska delavcev in njihovih organizacij pa tudi zaradi agitacije njihove politične stranke vse pogosteje objavljati razne zakone in odredbe v korist delavcev.

Zato se je pričela velika agitacija tudi za reformo bratovskih skladnic. Nekatera redka češka premogovniška podjetja so se lotila modernizacije rudarskih blagajn že v začetku 60-ih let. V avstrijskem alpskem svetu so se vodje skladnic dogovorili, da bo imela reformirana skladnica predvsem točnejše in obsežnejše statute, zlasti pa naj se do tedaj enotna blagajna razdeli v blagajno za izplačevanje bolnih in blagajno za starostno zavarovanje. Bistvo reforme je bilo torej v ločitvi obeh blagajn, kajti naraščajoče bolezni so odjedale denar upokojencem, invalidom, vdovam in sirotam. Uveljavila se je tudi misel, naj temelji sistem izplačevanja denarja na modernih zavarovalnotehničnih načelih.

Ce že ni bila v Notranji Avstriji prva reformirana, je bila pa vsekakor najboljše organizirana ravno bratovska skladnica Hüttenberške železarniške družbe. Že v začetku 70-ih let ji je sestavil obsežen statut Carl August Frey, leta 1878 pa je izdelal sistem za vplačevanje vlog in izplačevanje deležev Fritz pl. Ehrenwerth, tehnični direktor te družbe in predstojnik bratovske skladnice v koroškem Heftu. Oprl se je na Kaanovo zavarovalnotehnično metodo, ki je bila takrat najmodernejša izmed vseh podobnih.

Nekaj let pozneje se je debata o potrebi reformiranja vseh skladnic prenesla tudi v parlament. S tem je problem postal politikum, predmet političnega manevriranja. Spomladi 1882 je poslanec dr. Krofita zahteval v parlamentu ločitev bolniške blagajne od blagajne za starostno zavarovanje. Dalje je zahteval, da podjetniki obvezno vplačujejo prispevke v bratovske skladnice. Komaj februarja 1884 je vlada res predložila poslanski zbornici osnutek zakona o nezgodnem zavarovanju delavcev. Rečeno je bilo, da mu bo sledil tudi zakon o bolniškem zavarovanju. Oba zakona bi koristila predvsem delavcem tistih gospodarskih panog, ki takšnega zavarovanja še niso imeli. Šlo je torej za to, da se obvezno zavarovanje razširi na vse delavce. Avstrijski osnutek je imel za vzor podoben nemški zakon, ki je bil že izdelan.

4. Funkcioniranje bratovskih skladnic na slovenskem ozemlju. Kadarkoli študiramo nastanek in razvoj skladnic, moramo najprej spoznati službene rede podjetij. Ti redi govore o odnosu delodajalca do delojemalca in obratno, o dolžnostih delavcev, o delovnem času, o prispevkih za primer bolezni in nesreče, o denarnih kaznih za prekršek delovnega reda in o tem, kam se steka tako zbran denar in podobno (§§ 200—209 avstrijskega splošnega rudarskega zakona z dne 23. maja 1854).

Zato se bom tu dotaknil najprej nekaterih najstarejših službenih redov (poznejši so tako že tiskani in zelo obsežni), razen seveda tistih, ki sem jih že obravnaval. Glede prvih modernih statutov bratovskih skladnic se v tem poglavju omejujem le na tiste, ki so jih sestavili v času med objavo navedenega rudarskega zakona in delom za reformirano skladnico približno sredi 70-ih let.

V službenem redu za premogovnik ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah pri Zagorju iz leta 1854 vidimo tudi že določbe za tamkajšnjo knapovsko kaso.

Svojega posebnega statuta le-ta še ni fiksirala, ker je imela čistilnica takrat komaj 66 rudarjev in delavcev.

Prav tako je znan službeni red prevaljske železarne z dne 15. septembra 1852, ne pa tudi statut njene skladnice. Od vseh 19 paragrafov tega službenega reda edino poslednji direktno omenja bratovsko kaso in to v določilu, da se denar, ki se kasira od kaznovanih delavcev, steka v skladnico ter je namenjen plačevanju delavskih boleznin. Da bomo spoznali vse oblike denarne kazni in pa tiste člene službenega reda, ki jih je poznejši statut skladnice upošteval, bom na kratko rekapituliral službeni red ali — kot pravi naslov — »Postave sa tajiste delavze pri fushini, ktore na dan, ali po shihte delajo«.¹⁹⁹ Delovni dan je trajal 13 ur (od 6. do 13. ure); vmes je bilo odmora 1 uro 15 minut. Čas za odmor se je naznanil z zvonjenjem. Kdor ni bil pri svojem delu 5 minut po zvonjenju, so mu za kazen odtegnili prvič četrtno dnevne mezde (»četr štita«), drugič vso dnevno mezdo, tretjič so ga odpustili z dela. Pol dnevne mezde je izgubil, kdor je: 1. med delovnim časom opravljajl drugo delo, ki ni bilo službeno; 2. zapustil delo, ne da bi se prej oglasil pri mojstru; 3. polomil kakšno napravo ali povzročil nepotreben ropot; 4. med delom govoril kaj drugega kot to, kar je spadalo k delovnemu opravilu; 5. bil brez dela, a se ni oglasil pri mojstru, da bi mu dodelil drugo opravilo; 6. med delom sprejemal privatne obiske ali se pogovarjal s tujimi obiskovalci fužine. Ves dnevni zaslužek je zgubil tudi delavec, ki je zakuril ogenj brez podjetnikovega ali mojstrovega dovoljenja znotraj fužine ali blizu nje ali med poslojji.

Delavec pa je zgubil službo tudi v naslednjih štirih primerih: 1. ko je obolel doma, pa ni s pomočjo domačih obvestil predstojnika (ta primer je podjetje tretiralo kot samovoljno zapustitev dela); 2. ko je izostal z dela, ne da bi za to navedel dovolj verjetnih razlogov ali je izostal z dela brez dovoljenja svojega predstojnika; 3. če je zagrešil tak prestop, ki se je kaznoval z odpustom; 4. če se je kregal s sodelavci in jih sovražil. — Seveda je moral delavec, ki je polomil orodje ali storil kakršno koli škodo, škodo povrniti.

Razen poslednjega paragrafa govori kar 17 paragrafov o dolžnosti delavcev, le en sam omenja tudi pravico; to je bila pravica do pritožbe v pisarni v primeru, ko je delavec domneval, da se mu je s kaznijo zgodila krivica. Vendar pa je mogel prejeti še večjo kazen, če se je pokazalo, da je res pravi krivec.

Službeni red torej govori o odpustih delavcev iz podjetja, ne pa tudi o tem, da je odpuščen delavec avtomatično prenehal biti član bratovske skladnice. Ko se je pozneje tak statut sestavil, je ta seveda moral upoštevati delavčevo redukcijo kot vzrok za prenehanje članstva pri skladnici.

Delovni red za voitsberški rudarski revir, ki ga je odobrilo celjsko rudarsko glavarstvo 31. julija 1860, ne določa samo 12-urnega delavnika z vmesno uro odmora, ampak tudi kazen 1 fl za vinjenost; tudi kdor je napravil »plavo«, je prvič plačal kazni 1 fl, drugič 2 fl in se — glede na okoliščine — tudi takoj odpustil z dela. Tudi tu je šel denar v prid bratovske skladnice.

Podobne kazni je vpeljal tudi Lappov premogovnik v Velenju. Interna odredba št. 5 z dne 28. septembra 1893 namreč pravi: Dogaja se, da delavci po prejemu predujma ali plače »praznujejo shiht«. To vpliva slabo tako na tisto osebo kot

¹⁹⁹ Postave je objavil dr. Franc Sušnik v Koroškem fužinarju, III, 1953, št. 1—3, str. 16—17, z naslovom Od šestih zjutra do sedmeh zvečer.

na podjetje. Kdor se bo prvič zalotil pri praznovanju, bo plačal kazni 1 fl, drugi 2 fl, tretjič bo pa takoj odpuščen.²⁰⁰

Fužina v Mislinji pod Pohorjem je sestavila »Statute bratovske skladnice pri rudniku in fužini Mislinja na Štajerskem« z datumom Dunaj, dne 26. januarja 1857. Vsebina statotov se deli na 28 paragrafov. Statuti fiksirajo, da je skladnico ustanovil še Anton Bonaczy pl. Bonazza; namenjena da je delavcem in uradnikom (posebnost!; zavarovanje tu torej še ni bilo ločeno, ampak za obe kategoriji delojemalcev skupno), vendar se pripominja, da mora biti vsak paznik in delavec član skladnice, uradniki in gozdarski mojster pa morejo pristopiti. Vplačila znašajo 3 kr od zasluženega goldinarja, vendar le do višine 400 fl letnih prejemkov; za vsote, višje od 400 fl, se vplačila niso pobirala. Le gozdni in ogljarski delavci kot periodični zaposlenci so vplačevali po 1 kr od zasluženega goldinarja.

Konec decembra 1855 je imela ta skladnica kapitala 33.140 fl 46 kr, vendar statut ugotavlja, da ta ni lastnina članov in se nikakor ne sme razdeliti mednje. S to določbo so se hoteli zavarovati pred morebitnim razbitjem skladnice in razgrabljenjem njenega denarja. Ta naj bi služil le socialnemu zavarovanju. Zato si je pridržal nadzorstvo in kontrolo nad skladnico fužinar sam; ta je tudi predsedoval njenim obnim zborom in ji za računovodjo določil enega izmed fužinskih uradnikov; njeno upravo je brezplačno oskrboval odbor, ki se je volil letno. Če pa bi se podjetje ukinilo, bi bilo treba — ugotavlja statut — premoženje skladnice zavarovati predvsem za pokojnine. Kapital, ki bi še ostal, bi se moral vinkulirati kot ustanova; iz njenih obresti bi se štipendirali pridni in npravni študentje iz Štajerske, predvsem potomci mislinjskih članov skladnice, potem Bonaczyjevi potomci, končno tisti, ki bi študirali montanistiko.

Kakšno podporo je nudila skladnica svojim deležnikom? Bolni člani so imeli pravico do brezplačne zdravstvene pomoči in zdravil, do proste oskrbe v špitalu ter — če sprejem v špital ni bil mogoč — do tako imenovanih »bolniških šihtov«, ki so znašali 15 kr dnevno. Tudi otroci in žene ter upokojnenci so imeli pravico do zdravstvene pomoči in zdravil. Delavec se je upokojil po 10 letih, če je postal za delo nesposoben, upokojil pa se je lahko tudi ne oziraje se na leta. Pravica do pokojnine se je izgubila pri prostovoljnem izstopu iz službe (nekdanje vandrovstvo se je s tem zaviralo), pri upravičenem odpustu, pri odpovedi pokorščine in pri sodnem kaznovanju. V primeru prostovoljnega izstopa je član izgubil zase, za ženo in otroke pravico zahtevkov do bratovske skladnice. Ob morebitnem ponovnem vstopu se mu prejšnja službena doba ni štela; upoštevala pa se je, če je obrat začasno ustavil delo in so delavce ob tej priliki odpustili. V času »praznovanja« niso smeli imeti nobenih terjatev do skladnice. Ko se je obratovanje ponovno pričelo, se jim je prejšnja službena doba štela in tudi skladnica je znova funkcionirala dalje.²⁰¹

Iz pravil se jasno razbere takratni splošni odnos do delojemalcev: kdor je prostovoljno izstopil, je ob ponovni zaposlitvi izgubil prejšnja službena leta (odlok proti fluktuaciji delovne sile). Pravica do pokojnine se je izgubila pri odpovedi pokorščine (ta pojem je zelo širok in neopredeljen; delodajalčeva samo-

²⁰⁰ Muzej slovenskih premogovnikov, Velenje, arhivska zbirka, knjiga Verordnungen und Vorschriften, odredba št. 5 z dne 28. septembra 1893 (knjigo je pisala uprava velenjskega rudnika).

²⁰¹ Oesterr. Zeitschrift, VI 1858, stran 354 sl.

volja je tu mogla priti precej do veljave). Vloge takih delavcev so pripadle tistim članom skladnice, ki so ostali v podjetju, ki niso fluktuirali, in v korist delavcev, ki so bili poslušni podjetniku. Bratovska skladnica je funkcionirala samo v času, ko je podjetje delalo. Ob vsakem zastoju se je »ustavila« tudi skladnica. Če se je torej delavec poškodoval zunaj tovarne ali v času, ko tovarna ni obratovala, ni smel upati na podporo bratovske skladnice.

V primerjavi s cehovstvom fevdalnega družbenega sistema se v tem statutu že kaže vsa velika razlika: tam še vandrovtvo in potnina (Reisepfening), tu le še stalnost, tam vloge za pobožne namene (maše in podobna opravila), tu le še izplačevanje za zdravila, boleznino in pokojnino. Če smo v službenem redu za premogovnik ljubljanske cukrarne iz leta 1854 še brali, da skladnica plača duhovnika za pogreb, se tu o tem ne govori več. Torej je kazno, da so v 50-letih preteklega stoletja pričeli izginjati patriarhalni odnosi iz službenih redov in statutov bratovskih skladnic.

Vendar pa z denarjem skladnic niso vedno ravnali preudarno. Na primer po leti 1859 je celo tisk svaril vodstva skladnic, da v smislu § 210 rudarskega zakona ne smejo dajati denarja za armado, ki se bori (sc. v Italiji), čeprav bi iz patriotskih razlogov rade to storile in čeprav si nekateri to žele. Zato so predlagali, naj se ima vsak rudar, ki je vpoklican na fronto, še dalje za člana skladnice (torej naj se ne črta) in naj bi mu ta v primeru invalidnosti izplačevala invalidnino. Tudi s tem se lahko dokažejo — pravi pisec — visoka patriotska čustva, pri vsem tem pa bi se ohranila zakonitost postopka! Dokazano je, da je nekaj skladnic res prispevalo za borečo se armado, na primer tiste v Wieliczki in Bochnii, da pa so vodstva vseh drugih blagajn ostala gluha za želje po podporanju armade z denarjem bratovskih skladnic.

Prevaljska železarna in njen leški premogovnik sta dobila statute za bratovsko skladnico šele 21. maja 1858. Imajo naslov »Statuti bratovske skladnice pri Rosthorn-Dickmannovem podjetniškem kompleksu Prevalje.²⁰² Razdeljeni so na 88 členov. Tudi tu piše, da so bili ti statuti pred kratkim na novo redigirani in to na osnovi določil rudarskega zakona. To in pa dejstvo, da ima fond, v katerega vplačuje 1200 delavcev in rudarjev, kapitala blizu 90.000 fl, jasno priča, da je morda bila skladnica ustanovljena že zelo zgodaj, verjetno že v 30-ih ali 40-ih letih 19. stoletja.

Statut prevaljske bratovske skladnice se je razlikoval od mislinjskega, saj je določal, da ima kontrolo nad skladnico rudarska oblast, da je fond nedotakljiva lastnina vseh članov, da uradniki ne morejo biti člani skladnice, da se je podjetje obvezalo prispevati skladnici nekatere bonitete (o njih več nekoliko pozneje).

O organizaciji skladnice velja reči tole: Prevaljsko blagajno so upravljali predstojnik, njegov namestnik in 12 odbornikov; 6 so jih izbrali med rudarji, 6 med fužinskimi delavci. Izvolitev predstojnika in namestnika je moral potrditi lastnik podjetja. Kdor je bil izvoljen v odbor, je brezpogojno moral sprejeti dolžnost. Volilo se je po načelu absolutne večine. Odbor se je sestajal četrletno. Vse obravnave in sklepi so se vpisovali v posebno protokolno knjigo.

Materialna stran članstva pri prevaljski skladnici je seveda bila močno podobna pogojem pri drugih skladnicah. Član je bil lahko le tisti, ki je bil stalno zaposlen in je redno plačeval mesečno 3 krajcarje od vsakega neto zasluženega goldinarja, torej od mezde, od katere so že odračunali odtegljaje za smodnik, delov-

²⁰² Ib., stran 313 sl.

no orodje, razsvetljavo; drugi odtegljaji niso vplivali na nominalni neto prejemek, na primer odtegljaji za plačilo sredstev za življenje, predujmi, stroški za čiščenje in podobno. Drugi viri dohodkov bratovske skladnice so bili: kazni zaradi disciplinskih prekrškov ter prostovoljna direktna in indirektna vplačila podjetja. Za nastavljenega zdravnika namreč je dajala skladnica letno 600 fl plače in 90 fl draginjske doklade. Podjetje je primaknilo zdravniku še posebej 230 fl (torej ni zdravil samo delavcev) kot svoj prispevek bratovski skladnici, dalje prosto stanovanje, vrt, kurjavo, 2 konja. Nastavljenemu lekarnarju je dala skladnica letno 400 fl plače, podjetje pa spet kot donesek k skladnici prosto stanovanje, vrt in kurjavo. Dalje je podjetje plačalo ureditev lekarne in špitala ter nakup kirurških instrumentov.

Fond prevaljske skladnice so ob podpisu statuta sestavljali naslednji elementi:

obrestujoče se posojilo	21.054 fl 39 kr
nepremičnine	58.253 fl 39 kr
vrednostni državni papirji	0 fl 0 kr
zaostale obresti	2.202 fl 11 kr
gotovina	5.999 fl 2 kr
S k u p a j	87.509 fl 31 kr

Pravice članov skladnice so bile v glavnem iste kot drugje: bolnik je prejemal medikamente brezplačno, enako tudi zdravniško pomoč in nego v bolnišnici; tudi uporaba kirurgičnih aparatov se ni zaračunavala. Pravico do pokojnine je imel vsak član, ki je delal v podjetju najmanj 8 let neprekinjeno, pa je po tem času postal nesposoben za delo. Pokojnine so se računale na osnovi povprečnih mesečnih zaslužkov v aktivnih službenih letih. Tudi pokop članov in njihovih žena (verjetno tudi otrok, čeprav se ne navajajo) je plačala skladnica.

Poleg uradnikov niso mogli biti člani skladnice delavci, ki so bili ob sprejemu na delo starejši kot 40 let, dalje vajenci, mlajši kot 15 let, ter začasno zaposleni pomožni delavci. O izjemah pri delavcih, starejših kot 40 let, je odločal odbor. Sicer pa so vsakega delavca pred sprejemom v bratovsko skladnico zdravniško pregledali.

Seveda se je v statutu določil tudi postopek za primer, ko je delavec odpovedal delovno razmerje ali ko se je upokojenec pregrešil proti zakonom in podobno. Kdor je odpovedal delovno razmerje, se je s tem tudi že odpovedal zahtevam do bratovske skladnice. Če so ga v teku 3 mesecev spet sprejeli na delo, so zanj računali čas članstva pri skladnici od dneva ponovnega sprejema na delo (torej prejšnje službene dobe niso upoštevali), ker so s tem hoteli zavezati prepogosto menjavanje dela. Delavec pa, ki so ga odpustili z dela zaradi nesposobnosti ali nasprotovanja veljajočemu službenemu redu ali iz razlogov, ki jih navajata §§ 202 in 203 rudarskega zakona (zločini, zakonolomstvo, nezvestoba delodajalcu), je izgubil pravico do pokojnine v tem podjetju. Pri poročenih delavcih so v tem primeru izgubili vse pravice tudi njihove žene in otroci. Vso pokojnino ali njen del so izgubili tudi upokojenici, ki so bili kaznovani po kazenskem zakonu z dne 27. maja 1852. Član bratovske skladnice (upokojeni član?), ki se je pregrešil proti §§ 202 in 203 rudarskega zakona in je bil za to kaznovan, je izgubil vse pravice zase; le žena in otroci so uživali pravico do podpore ves čas mozeve oziroma očetove kazni.

Statut je predvideval tudi redukcije delavcev za primer krize v podjetju. Za ta primer je veljalo, da niso za čas redukcije (in služenja vojaškega roka) uživali podpore skladnice. Pri ponovnem sprejemu na delo ob konjunkturi (in po povratku iz vojaške službe) so se jim prejšnja službena leta priznala.

Precej statutow bratovskih skladnic in pa službenih redov (le-ti se nekajkrat imenujejo knapovski redi) so odobrili prav v prvi polovici 60-ih let preteklega stoletja. Zaporedje odobritev je bilo naslednje:

1. Leta 1860 so odobrili oboja pravila (sc. skladnic in službenih redov) za rudarje v Pečovniku, samo službeni red pa za rudarje tako v Hrastovcu kot v Jurovcu. — 2. Leta 1862 oboja pravila za rudarje v Sv. Mihaelu pri Laškem ter za rudarje v Kuschlovih rudnikih premoga in cinka z delavci v cinkarni vred, končno samo službeni red za rudarje v Senovem in okolici. — 3. Leta 1863 samo pravila za bratovsko skladnico Žužovega rudnika v Pongracu. — 4. Leta 1864 so odobrili še največ pravil. Najprej oboja pravila za rudarje Tržaške premogokopne združbe (pri njih so razen pravil bratovske skladnice odobrili še pravila službenega reda in kazenskega regulativa; ta regulativ je izjemna posebnost), potem za rudarje Millerjevih kopov v Zabukovci, Nemškem dolu, Kaplji vasi, dalje za rudarje Štor okoli Laškega in Teharij; za rudarje rudnikov v Brišah in Plešah; za rudarje rudnika svinca Tržaške premogokopne združbe pri Zidanem mostu. — 5. Leta 1865 so odobrili oboja pravila za rudarje tovarne kameninaste posode, za rudarje preboldske tovarne pa le pravila bratovskih skladnic. Ko je ta tovarna prevzela še Žužovo entiteto, so za obe entiteti odobrili službeni red leta 1866. — Kdaj so senovski rudarji prejeli pravila bratovske skladnice, še ni točno ugotovljeno, zelo verjetno pa 1862; zanesljivo vemo le to, da so 1872 prenesli — v času Draschejevega lastništva — skladnico v Brezno.²⁰³

Potemtakem so odobrili leta 1860 pravila za 3 rudnike, leta 1862 pravila za rudarje 3 lastnikov, leta 1863 samo za Žužove delavce, leta 1864 za rudarje 8 rudnikov šestih lastnikov, leta 1865 za rudarje dveh podjetij (1 dodatna potrditev 1866); senovski rudarji so tu zaradi nezanesljivosti podatka izpuščeni. Dolga vrsta majhnih podjetij pa je obratovala brez napisanih pravil, torej precej po domače. Njihovi delavci niso mogli nikjer prebrati, kako je prav za prav pri njih. Veljala je tradicija in izkušnje od drugod.

Z napredujočim kapitalizmom in liberalizmom se je splošni položaj delavcev slabšal, državna oblast pa jim ni učinkovito pomagala. Neposredni predstojniki rudarjev so videli situacijo, v kateri so se znašli njihovi delavci in jo hoteli spremeniti, a doseči niso mogli ničesar. Zato je marsikaj ostalo pri načrtih. Tako se je na občnem zboru rudarskega in fužinarskega društva za Spodnjo Štajersko, ki je bil v Celju 19. decembra 1868 in mu je predsedoval direktor štorske železarne Carl August Frey, mnogo govorilo o sestavi splošnega statuta za bratovske skladnice, vendar so zborovalci sklenili, da bodo debato nadaljevali in sklepe sprejeli na naslednjem občnem zboru.

Podobno je bilo na drugem zborovanju montanistov Kranjske, ki je bilo v Ljubljani 31. oktobra in 1. novembra 1869. Tudi tu se je mnogo govorilo o izboljšanju rudarskih in delavskih razmer, a so sprejeli vsaj naslednje sklepe: 1. vpelejo naj se revirske bratovske skladnice z imperativno udeležbo vseh rudarskih podjetnikov; 2. ti morajo vplačati vsaj polovico vsote skupnih delav-

²⁰³ AS, Posest. knjiga, str. 69, 71, 84, 100, 107, 115, 119, 127, 140, 145, 152, 180, 185, 222, 252, 292.

skih vlog (ker je bilo marsikje rudarjev malo, so bile vloge prav skromne); 3. obseg revirja bratovskih skladnic naj določi deželna rudarska oblast; 4. vsi rudarji in delavci določenega revirja participirajo pri skladnici z enakimi pravicami in dolžnostmi; 5. samo v primeru stiske sme podjetnik dati rudarjem hrano z avtomatično odtegnitvijo primernega dela mezde, sicer pa naj se rudarjem izplačujejo polne mezde v gotovini brez odtegljajev (kot je bila ponekod še praksa iz fevdalnih časov); 6. izplačil bratovskih skladnic in zahtev po izplačilih ni mogoče niti prepovedati niti cesionirati; 7. pri uporabi kapitala bratovskih skladnic naj se ne gleda na to, da bi se predvsem nalagal na obresti, ampak naj se uporabi zlasti za zboljšanje položaja rudarjev in njihovih družin. Rezervni fond naj bo obvezen in naj se uporabi za zadovoljitev intelektualnih potreb delavcev in njihovih otrok, toda paziti je treba, da se ne preseže; 8. vpeljejo naj se službeni redi, ki bodo imeli enako veljavo v vseh rudnikih določenega skladničnega revirja (imperativ, ki naj odpravi poslovanje »po domače«); 9. posamezni rudniki ali skupine rudnikov naj stremijo za tem, da a) omogočijo ustanovitev delavske kolonije bodisi da gradijo hiše, bodisi da odstopijo parcele graditeljem; b) ustanavljajo rudniške šole; c) organizirajo cenena konsumna društva; č) zidajo špitale in hospitale. Sledilo je sicer še nekaj amandmajev in dodatkov, toda v glavnem je ostalo pri navedenih sklepih.²⁰⁴

Ti sklepi so za naš zelo poučni, ker vidimo iz njih, na kakšni stopnji razvoja je bilo takratno premogovništvo v Kranjski, zelo verjetno pa še v znatnem delu slovenske zemlje sploh. Zelo nagli dotok delavcev v rudarska središča je imel za posledico, da so morali ti stanovati v barakah in da so bili otroci brez šol, da je za delavce veljal kar domači poslovni red iz prejšnjih desetletij in podobno. Ker se je podjetnik brigal samo za investicije v rudnik in za dvig proizvodnje, ga je delavčevo »privatno življenje« spričo prodirajočega liberalizma bolj malo zanimalo. Zato je splošni razvoj nujno prehitel ustaljeno prakso. Rešitev konflikta so videli v tem, da bi bratovske skladnice pomagale zboljšati položaj rudarjev. Revirske bratovske skladnice bi bile finančno močnejše kot posamezne skladnice v rudnikih, od katerih so nekateri bili — kot smo videli — majhna podjetja. Tudi imperativna udeležba vseh podjetnikov v revirski skladnici ima isti smisel: združene sile so močnejše kot pa posamezne. Seveda je bila zahteva po prispevanju polovice podjetnikove vloge glede na delavska vplačila v takratni liberalni resničnosti utvara. Pač pa je bila povsem stvarna zahteva, naj se rudarjem izplačujejo polne mezde v gotovini in naj se jih ne vara s truck sistemom. Ponekod so prakticirali tudi sistem plačevanja mezd s kovinskimi znamkami. Še spomladi 1913 je sporočil Alojzij Kraker, odposlanec rudarjev v kočevskem premogovniku, da se izplačujejo rudarjem mezdna predplačila (predujmi) v »Blechmarkah« namesto v gotovini, čeprav je bilo to nezakonito. Ne more se še točno pojasniti vzroka za vpeljavo kovinskih znamk; le domnevamo lahko, da se je mogla taka kovinska znamka vnovčiti oziroma vtržiti edinole v konsumu; drugod ni imela veljave. Kaj drugega kot hrane in obleke z njo nisi mogel kupiti. Da bi »Blechmarke« nadomeščale pomanjkanje kovanega drobiža je toliko kot neverjetno. Če so s temi kovinskimi znamkami lahko kupili rudarji tudi alkoholne pijače (ta problem je bil za rudarje vedno in povsod zelo aktualen), bo treba še ugotoviti.

²⁰⁴ Oesterr. Zeitschrift, XVII, 1869, stran 373 sl.

Točka 8 navedenih sklepov o enotnih službenih redih ima v sebi težnjo po unifikaciji le-teh. Tako bi rudar, ki bi menjal gospodarja, poznal službeni red, ker bi bil novi enak staremu oziroma prejšnjemu; nesporazumov bi bilo manj. Kot je Trboveljska premogokopna družba pokazala v Kočevju samovoljo pri kovinskih znamkah, tako je v Labinu dokazala podobno težnjo s tem, da še poleti 1913 ni dala delavcem v roke niti službenega reda niti pravil bratovske skladnice. Ker delavci tu in še marsikje drugod niso bili poučeni o svojih pravicah in dolžnostih ter niso dobro poznali funkcioniranja bratovskih skladnic, so bile tako rekoč dnevno možne malverzacije s knapovskimi mezdami in vlogami.²⁰⁵

Kar se tiče duševnega izobraževanja rudarskih in fužinarskih delavcev, naj se doda, da se je v začetku 70-ih let o tem povsod že prej na široko govorilo in pisalo (vpliv zakona o koaliciji in prvih delavskih izobraževalnih društev!). Vendar so marsikje ugotovili, da bi delavci praktično mogli zaradi dolge službene obveznosti obiskovati pouk ali tečaje le ob nedeljah in še to največ poldrugo uro do dve uri. Mnogi delavci niso imeli osnovne izobrazbe, zato bi — so trdili — delo v tečajih napredovalo le počasi. Dalje so se močno agitirala konsumna društva, kritizirala slaba delavska stanovanja, pomanjkljiva skrb za rudarske otroke in sploh za družinsko življenje rudarjev in podobno. Naglašalo se je — to naj podčrtam — naj ima po pravilu v s a k o podjetje bolniško blagajno, če pa je ni zmožno organizirati, naj se priključi najbližjemu sorodnemu podjetju.

Taki in podobni glasovi v strokovnem časopisju so pač najboljši dokaz za to, da se več kot 15 let po objavi avstrijskega rudarskega zakona niso izpolnjevale njegove določbe, pa tudi dokaz za to, da so vsi s skrbjo opazovali razvoj delavskega gibanja, da pa mnogi niso mogli ali hoteli investirati denarja za boljša delavska stanovanja, za špitale, za šole; hoteli so prevaliti to breme na bratovske skladnice, ki pa niso imele — kot bomo videli — kaj prida kapitala.

Agitacija za ustanavljanje konsumov in raznih humanitarnih ustanov je imela določen vpliv. Do leta 1868 je bilo v Avstriji samo 7 konsumnih društev, leta 1872 pa že 39 takih ustanov (Češka 9, Moravska in Šlezija 7, Zgornja in Spodnja Avstrija vsaka po 5, Štajerska 5, Tirolska 4, Koroška 3, Kranjska 1, Primorska in Istra nič). V Kranjski je imela takrat konsum samo bratovska skladnica v Zagorju ob Savi. Neko poročilo pravi, da so ga ustanovili v drugi polovici leta 1871. Seveda bi bilo točneje reči, da so ga ponovno ustanovili, reorganizirali ali kaj podobnega, ker vemo, da je deloval že v prvih letih 19. stoletja.

Humanitarnih ustanov v širšem smislu besede, ki so skrbele za prehrano, za stanovanja, za podporo v bolezni, za pouk delavcev in njihovih otrok, pa je bilo seveda več. Štajerska jih je imela 80 z 12.324 delavci-člani, Koroška 43 s 7.276 delavci, Kranjska 9 z 2663 delavci, Primorska 1 s 454 delavci.

Reforma skladnic, o kateri je že bil govor, se ni dala izpeljati hitro. Ko se je na primer ustanovila Hüttenberška železarniška družba, so se znašle v okrilju tega velikega podjetja kar štiri do takrat samostojne bratovske skladnice. Leta 1878 so najprej reformirali tisto skladnico, ki je imela sedež v železarni v Heftu in ji je bil predstojnik tamkajšnji tehnični direktor Ehrenwerth. Reformirana bratovska skladnica, ki je bila zgrajena na strogo zavarovalnotehnični osnovi, je pričela poslovati s 1. januarjem 1879. Reforma je bila v tem, da so ločili bolniško blagajno od pokojninske blagajne. Leta 1880 so tej reformirani in precej

²⁰⁵ Tätigkeitsbericht der Bergbaugenossenschaft in Laibach für das Jahr 1913. — Poročilo o delovanju rudarske zadruga v Ljubljani za leto 1913. Ljubljana 1914 — v celoti.

okrepljeni skladnici priključili še ostale tri skladnice. Tako je nastala ena izmed najboljše organiziranih in finančno najmočnejših bratovskih skladnic vse Notranje Avstrije.

Po njenih statutih je znašala boleznina 35 kr za bolniški dan, a po odbitku prvih treh dni. Bolniški izdatki so znašali za vsakega aktivnega delavca letno 7,20 do 7,50 fl. Od tega je prispeval vsak delavec približno polovico, namreč 3,60 fl (12 mesecev × 30 kr). Pred reformo so plačevali člani skladnice po 3 % od čistega zaslužka, po reformi pa rudarji 4,8 %, fužinarji 4,3 %. Vloge so bile sicer višje, zato pa zavarovanje stabilnejše in bolj sistematično. Delavci so ga — pravi sporočilo — sprejeli brez odpora.

Pokojninski prejemki so znašali za člana mesečno minimalno 10 fl, za vdovo 5 fl, mogli pa so biti višji, če je član pred upokojitvijo vplačeval višji delež. Pravica do uživanja pokojnine ni bila odvisna od trajanja članstva pri skladnici ali od delovne dobe ali od zakona (poroke), če je član postal na kakršen koli način za delo nesposoben ali pa je umrl. Sicer pa je pripadala pokojnina članu najpozneje z dopolnjenim 60. letom starosti.

V letu 1883 je delalo za Alpinko 19.500 delavcev. Njena bratovska skladnica je izkazala ob koncu leta premoženja za 1.393.272,26 fl, to je za 80.753,15 fl več kot leto dni prej.

V začetku 80-ih let so vsi dobri poznavalci evropskega in še posebej avstrijskega delavskega socialnega zavarovanja soglasno izjavljali, da je treba avstrijske bratovske skladnice temeljito reformirati. Glavna napaka je bila, da se je uporabljala ista blagajna za izplačevanje bolezni in za starostno oskrbo, zlasti pa je bilo nevarno to, da skladnice niso fungirale na zavarovalnotehnični osnovi. Zato so leta 1884 sestavili zastopniki vseh društev avstrijskih rudarskih strokovnjakov in podjetnikov spomenico o reformi bratovskih skladnic in jo 20. decembra izročili vladi z namenom, da bi jo upoštevala pri sestavljanju bodočega zakona o delavskem socialnem zavarovanju. Osnovna načela spomenice so bila naslednja: 1. v vseh rudnikih je treba obvezno vpeljati skladnice za bolniško, nezgodno in invalidsko zavarovanje. 2. Treba je ločiti bolniško zavarovanje od nezgodnega in invalidskega zavarovanja. 3. Tako tarifo za bolniške prispevke kot tarifo za pokojninske prispevke je nujno treba organizirati na zavarovalnotehničnem računu. 4. Zbiranje statističnih podatkov, nanašajočih se na skladnice, je treba vpeljati na odredbodajalen način. 5. Pokojnine in boleznine naj se odmerijo na osnovi tistega minima, ki ustreza tako krajevnim eksistenčnim pogojem kot faktičnim mezdnim razmeram. 6. Prispevki podjetnikov v bratovske skladnice so nujno potrebni. 7. Za prehod od dosedanjih k reformiranim skladnicam je treba določiti po možnosti dolg rok. 8. Dosedanje norme za ugotavljanje invalidnosti še ustrezajo. 9. Pri izstopu delavca iz skladnice je treba izločiti iz blagajne tisti fiksni del vloge, ki je v pravem sorazmerju z zahtevami izstopajočega delavca; pri tem je treba upoštevati varnost skladnice. Izločeno vlogo je treba nameniti tisti skladnici, kateri se bo delavec priključil. 10. Dopusča se določena čakalna doba; dosedanje določbe o izgubi članstva zadoščajo. 11. Izplačilo celotne glavnice za invalide, vdove in sirote je dovoljeno samo v posebnih primerih. 12. Skladnico upravljajo podjetniki in delavci skupno. 13. Spore rešuje razsodišče. 14. Tiste skladnice, ki so že do sedaj dobro funkcionirale, naj ostanejo intaktne, vendar se dovoljuje združevanje skladnic.

Na osnovi izkušenj glede reformiranih skladnic drugje v Avstriji in na osnovi spopolnjene avstrijske rudarske zakonodaje so sestavljali podjetniki-lastniki na-

ših premogovnikov nove statute, ki jih je rudarska oblast potrjevala v naslednjem zaporedju:²⁰⁶

Rudnik	Datum potrditve
Kočevje	30. januarja 1894
Ojstro	22. marca 1894
Liboje	26. julija 1894
Zelena trava, Šink; sedež v Zagorju	30. julija 1894
Rimske Toplice—Huda jama	12. septembra 1894
Trbovlje	21. septembra 1894
Združene bratovske skladnice Daniela pl. Lappa v Velenju in Rudarskega društva Savinjske doline v Zabukovci, sedež v Velenju	31. oktobra 1894
Rudnika Hrastovec in Šega Eduarda Candolinija, Henrika in Franca Hartnerja ter Gustava Sparovitza, sedež v Poljčanah	12. decembra 1894
Štore	30. aprila 1895
Rudnik Rabelj in cinkarna Celje	21. septembra 1895
Hódiški revir	12. decembra 1895
Združba Bohemia	31. marca 1896
Rajhenburg, Oppersdorff	23. maja 1896
Premogovnik in cinkarna Zagorje ter rudnik svinca in cinka v Javorju, sedež v Zagorju	23. julija 1897
Šentjanž I	20. maja 1903

Kot vidimo, je potrdila rudarska oblast 15 statotov, medtem ko vrsta podjetij še vedno ni imela skladnice. Verjetno so bila taka podjetja priključena drugim skladnicam ali pa se zaradi maloštevilnih delavcev niso zanimala niti za priključitev.

Iz anketne pole, ki jo je rudarski zadrugi v Ljubljani poslalo dunajsko predsedstvo poslanske zbornice v maju 1908, je videti, da so se razne delavske strokovne skupine že prav živahno potegovale za vodstvo bratovskih skladnic, da je to načelstvo že postajalo politikum. Anketa sprašuje, če preganjajo (namreč delodajalci) rudarje, ki pripadajo načelstvu bratovskih skladnic, zaradi njihovega delovanja v prid vseh ostalih rudarskih delavcev. Uradni odgovor vsaj iz Kranjske se je glasil, da tu ni takih primerov.

5. Premoženje bratovskih skladnic na slovenskem narodnostnem ozemlju. Vse tiste skladnice, ki so delovale na našem ozemlju, so bile razen dveh vse šibke, pet ali šest pa izrazito šibkih. Število tistih podjetij, ki sploh niso imela skladnice, je težko fiksirati, ker ne vemo, koliko podjetij se je priključilo sosednjim močnejšim obratom. Jasno je, da take premogokopne »družbe« kot na primer Halm—Schmidtova v Zabukovci, Gall—Wolfschakova v Trobnem dolu in druge miniaturne družbe nikdar niso imele svoje knapovske kase.

²⁰⁶ Oesterr. Zeitschrift, XLIII, 1895, dodatek, stran 38, in XLIV, 1896, stran 706; dalje XLVI, 1898, stran 108; končno LI, 1903 stran 86.

Statistike navajajo za leta okrog 1870, torej tik pred ustanovitvijo Trboveljske premogokopne družbe, naslednje bratovske skladnice in njihovo premoženje (krajcarji zaokroženi na cele forinte):²⁰⁷

Podjetje	1867	1868	1869	1871
Idrijski rudnik	97.544	98.193	96.239	77.435
Prevalje—Leše	84.588	84.647	92.755	102.766
Mislinja	29.220			
Hrastnik, Tržaška združba	20.441			
Zagorje, Premogokopna	15.761	17.000	18.000	26.485
Štore	10.250			
Thurnova podjetja	8.419	9.893		12.174
Dvor na Dolenjskem	8.106	8.255	8.358	9.056
Škofje, rudnik in talilnica	7.550	8.033	8.500	9.508
Zois, Javornik—Bistrica	5.751	5.423	5.273	6.220
Ruard, Sava	5.735	5.661	5.779	6.200
Sentjanž, premog-cink	2.274	3.500	5.000	8.987
Friedrich, Liboje	3.204			
Knapovže, svinec	3.147	3.007	3.086	2.961
Rajhenburg, Drasche	2.532			
Maurer, Trbovlje	2.105			
Franc Miller, Zabukovca	2.091			
Hódiški revir	775	800	1.126	
Lipica na Koroškem, premogovnik	813	773		973
Motnik, premogovnik	39	102	185	182

O bratovski skladnici, ki so jo ustanovili v Šentjanžu leta 1866, ni znano drugega kot to, da je njena začetna glavница znašala 1435 fl 33 kr.

Pač pa je v vse podrobnosti znano finančno poslovanje bratovske skladnice Združbe v Zagorju ob Savi v letu 1874. Iz njega zremo, da je aktivna stran bilance izkazovala vsoto 43.727 fl 87 kr, pasivna pa 2552 fl 59 kr. Aktivno so sestavljale naslednje postavke: gotovina 673 fl 27 kr, posojila 17.114 fl 12 kr, realitete 19.437 fl, razno pa 6503 fl 48 kr; po odbitju pasive od aktive je ostalo premoženje v višini 39.175 fl 28 kr. Dohodke so sestavljali naslednji elementi: vplačila članov 4200 fl, vplačila deležnikov 7981 fl, vplačila podjetja 1200 fl, vplačila kazni 1139 fl 87 kr — itd. Izdatki so bili tile: trajne podpore, ki so jih izplačali za delo nesposobnim, vdovam in sirotam, so znašale 3731 fl 55 kr, tako imenovani bolniški denar je znašal 2612 fl 72 kr, za zdravnika in zdravila je blagajna skladnice plačala 3492 fl; za šolski pouk so izdali 4736 fl 67 kr, za upravne stroške 1475 fl 13 kr, začasne podpore 230 fl — itd.

Skladnica je imela 215 pravih članov, torej takih deležnikov, ki so imeli polno pravico, zahtevati od nje vse ugodnosti; plačujočih udeležencev je bilo 642 (ti so uživali le delne ugodnosti), skupino upravičencev pa je sestavljalo 214 žena in 375 otrok. Skladnica je podpirala 11 upokojenecv, 27 vdov in 26 sirot.

Zanimivo je, da je bilo v tem letu 1050 bolniških primerov z 9299 bolniškimi dnevi; registriran je bil le 1 primer nesrečne smrti v službi, sicer pa 18 primerov naravne smrti.

²⁰⁷ Prim. op. 195.

Točnejše stanje bratovske skladnice pri Trboveljski premogokopni družbi še ni podrobneje raziskano. Zanesljiv je le podatek, da je premoženje provizijske in bolniške blagajne skupaj znašalo konec leta 1894 že 751.194 fl 16 kr. Družba sama je vložila do takrat 85.209 fl 57 kr, potemtaka približno eno devetino. Nedvomno je bila ta skladnica najbogatejša blagajna na našem ozemlju.

V zvezi z bratovskimi skladnicami je nastopilo tudi vprašanje zdravnikov za njihove bolniške blagajne.

V novi statut skladnice za erarni rudnik v Rablju so pritegnili erarno cinkarno v Celju in erarni rudnik cinka v Šoštanju (tega le formalno, ker takrat ni obratoval). Ta skladnica je imela leta 1894 premoženja 23.798 fl (od tega je odpadlo 851 fl na bolniško blagajno), leta 1897 že 49.209 fl (2057 fl v bolniški blagajni). Za obe enoti je bila skladnica skupna, toda cinkarna je imela lastnega zdravnika za svojih 130 delavcev, rabeljski rudnik pa lastnega zdravnika že za 360 rudarjev. Idrija je bila spričo tega precej na slabšem: 1894 je imela njena skladnica 177.722 fl (4986 fl v bolniški blagajni), leta 1897 celo že 252.079 fl (6669 fl v bolniški blagajni), toda njenih 1300 delavcev je imelo le dva zdravnika (torej 1 na 650 delavcev). Problem gotovo ni bil v tem, da bi ta bogata skladnica ne mogla imeti več zdravnikov, pač pa v tem, da je bilo takrat sploh še malo zdravnikov. Ob ta problem je verjetno zadela večina skladnic, toda rešiti ga ni mogla.²⁰⁸

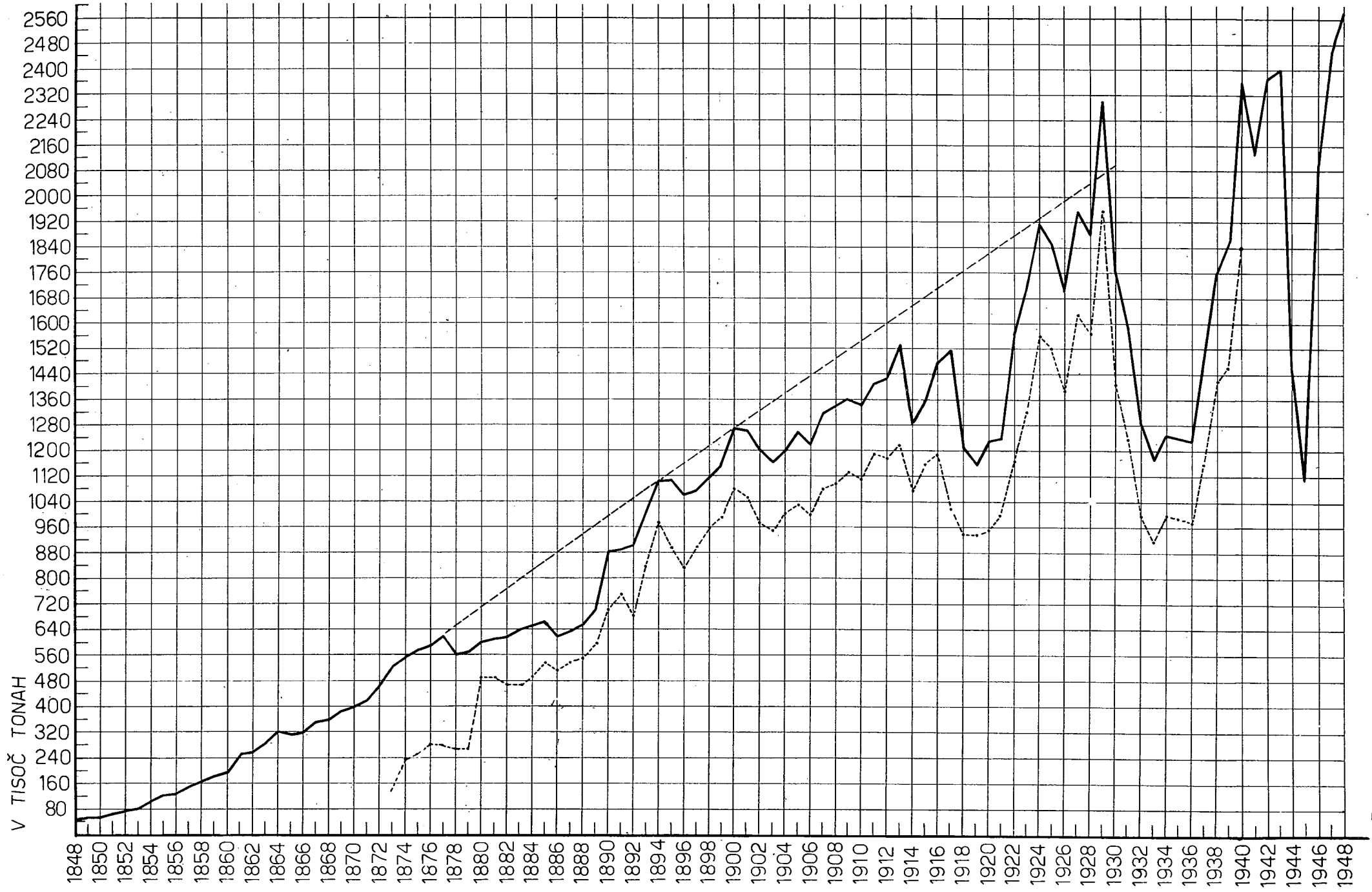
Šibke skladnice so imele še vrsto drugih težav. Navaja se, da je 3. avgusta 1883 prišlo do stavke v Sargovem premogovniku Ojstro in da so takrat delavci zahtevali razpustitev bratovske skladnice. Ne vemo še točno, zakaj so zahtevali njeno razpustitev, domnevati pa moremo, da iz dveh razlogov: ali so imeli tako nizke mezde, da so si hoteli pomagati z denarjem razpuščene skladnice, ali pa so opazili, da so v ozadju malverzacije z delavskimi vlogami in da podjetnik noče sploh ničesar prispevati v skladnico.²⁰⁹

Rudarski in steklarski podjetnik v Libojah Franc Julij Friedrich se je pričeni z letom 1880 vse bolj zadolževal. Prišel je tako daleč, da je 24. maja 1882 priznal v obliki zadolžnice, da dolguje bratovski skladnici svojega rudnika vsoto 6811 fl 83 kr (toliko se je do takrat nabralo članskih prispevkov). Obvezal se je, da ji bo od 1. januarja 1882 dalje vračal letno po 5 % obresti od navedene vsote. Povračilo je jamčil skladnici s svojimi entitetami. Vračal pa je zelo neredno in je 1. marca 1889, ko je prodal svoj rudnik Trboveljski premogokopni družbi, skladnici še vedno dolgoval. Zato je TPD prevzela tudi ta dolg in ga v redu plačala knapovski kaši. Ta oziroma njen predsednik Ivan Kubias, rudarski inženir v Laškem, je potrdila 20. februarja 1893, da ji je družba vrnila celotno glavnico in vse obresti, ki so se nabrale do tega dne.

Naslednja skladnica, ki ni dobro gospodarila, je bila skladnica tistega zabukovškega premogovnika, ki mu je bil lastnik Franc Janesch. Njena blagajna je imela na dan 1. januarja 1892 premoženja 2250 fl 87 kr. Toda ta vsota se je delila v smislu zakona z dne 28. julija 1889 njeni provizijski ali penzijski blagajni. Dohodki so naraščali in na dan 31. decembra 1896 dosegli višino 8032 fl 98 kr. Vanjo so se namreč stekale obresti z dveh hranilnih knjižic (Celjska hranilnica in pa Vorschussverein v Celju) ter obresti, ki so jih plačevali Julija

²⁰⁸ Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbau-Ministeriums in der Zeit vom 1. Jänner 1894 bis 31. Dezember 1897, Wien 1899, str. 490—491.

²⁰⁹ Janko Orožen, O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih (Celjski zbornik 1951, Celje 1951, stran 125).

Zuža, Jernej Turk, Jožef Rom; poleg tega je bilo še nekaj drugih dohodkov. Izdatki so bili manjši: Franc Golčer je prejemal letno 120 fl pokojnine, Barbara Wild pa 96 fl. pokojnine; drugi izdatki so bili majhni. — Bolniška blagajna te skladnice je vstopila v novo leto 1892 z vsoto 0 fl 0 kr prav zato, ker je morala svojih 2250 fl 87 kr dodeliti penzijski blagajni. Deficit se je večal iz leta v leto in je v začetku 1896 znašal že 1823 fl 88 kr. Pokril ga je podjetnik Franc Janesch s tem, da je dal blagajni prav toliko predujma. Deficit pa je še naraščal in je 31. decembra 1896 znašal 2262 fl 14 kr. Zaradi sanacije je upravo te bratovske skladnice prevzel 12. januarja 1897 revirni rudarski urad v Celju. Zahteval je in tudi dobil vse blagajniške knjige, račune, kapital provizijske blagajne itd. in se resno trudil, da bi obdržal obe kasi v suficitu.

Nič bolje se ni godilo skladnici premogovnika Globoko pri Brežicah. Lastnik rudnika je bila družba, ki ji je bil predsednik Marko Kohn iz Zagreba. Ta predsednik osebno je dolgoval bolniški blagajni od začetka maja 1913 dalje 362 K 69 h. Ker ni vrnil, so ga marca 1914 s posredovanjem velenjske bolniške blagajne, ki je bila del združenih spodnještajerskih bratovskih skladnic, tožili okrajnemu glavarju v Slovenjem Gradcu.

Tudi Avanzini v Laškem je precej dolgoval svojim delavcem. Kdaj se je začel zadolževati, še ni znano, res pa je, da so ga poleti 1921 terjali: bratovska skladnica v Velenju za prek 13.000 jugokron, bolniška blagajna v Laškem za skoraj 17.000 jugokron, zavarovalnica zoper nezgode v Ljubljani za nekaj več kot 20.000 jugokron. Dolg ima morda začetek že v letu 1917, ko je Avanzini postal lastnik cementarne, morda pa je nastal šele po prevratu, zanesljivih namigov pa nimamo.^{209a}

Ne glede na to, da so propadle knjige verjetno pretežne večine bratovskih skladnic, smemo že na podlagi gornjih podatkov domnevati, da se je nepravilno poslovalo še marsikje. Določen del krivde je odpadel tudi na rudarske zastopnike v upravi skladnic, ki so dovoljevali posojila podjetnikom (ne glede na kritje sposojene vsote z entitetami), ki so se dalje strinjali s prenosi celotnih saldov brez pridržkov ali na prvo ali na drugo blagajno skladnice — in podobno.

Podobnih zlorab v drugih predelih avstrijske polovice monarhije je bilo morda manj prav zaradi boljše organizacije skladnic in drugih načinov kontrole. Posebno znana na primer je bila v premogovnikih organizacija »Kohlengraber« (Kopači premoga), ki je bila v letih okoli 1890 najbolj razvita v severozahodni Češki in severni polovici Stajerske. Tam in tu je organizacija ustanovila strokovna društva, ki so stalno napredovala in navajala rudarje na skrb za čiste račune pri bratovskih skladnicah. Na slovenskem narodnostnem ozemlju ta organizacija sploh ni bila zakoreninjena.^{209b}

* * *

Rudarska zavarovalnica proti nezgodam na Dunaju je za naše kraje, ki so prišli v meje kraljevine SHS, ustavila svoje poslovanje z 31. decembrom 1919. Zato je njene posle prevzela začasna delavska zavarovalnica proti nezgodam v Ljubljani.²¹⁰

^{209a} Za Friedricha AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4862/1882 in 1254/1893, za Jenescha ib., št. 4273/1897, za Globoko ib., št. 29/1914, za Avanzinija ib., št. 2 in 3 de 1922.

^{209b} Oesterr. Zeitschrift, XXXIX, 1891, stran 591.

²¹⁰ Muzej slov. premogovnikov, Velenje, arhivska zbirka, »Rudnik Stranice«.

6. Teritorialna razdelitev bratovskih skladnic na našem narodnostnem ozemlju. Proti koncu 19. stoletja so se skladnice res pričele združevati v nekakšne teritorialne enote, da so bile administrativno, operativno in finančno močnejše od prejšnjih nepovezanih enot, ki so delovale, kakor so vedele in znale. Povezovanje je pomenilo velik plus tudi za delavce same: laže so spoznavali problematiko sosednjih skladnic in zavestneje so se pričeli potegovati za ostrejšo kontrolo nad skladničnim denarjem.

Okoli leta 1895 se je že izoblikovala naslednja struktura: v določeni tako imenovani »krajevni bratovski skladnici« so bili včlanjeni rudniki ali obrati manjšega zemljepisno zaokroženega ozemlja. Na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju se je do prve svetovne vojne izoblikovalo 18 krajevnih bratovskih skladnic. Ker je ta sistem veljal potem še naprej v kraljevini SHS, je prav, da ga spoznamo že v njegovih primarni obliki:

1. Krajevna bratovska skladnica v Ljubljani je imela za člane premogovnike Šemnik, Motnik, Dobljče—Loko, Orlje, Klanc (pozneje last »Mirne«), Globoko, antimonova rudnika Trojane in Medijo, talilnico antimona, Rudnico pri Bohinjski Bistrici, rudnik svinca Knapovže s talilnico, rudnik grafita Brežnik. — 2. Krajevna bratovska skladnica na Jesenicah je imela včlanjene: železarno na Jesenicah, elektrodno tovarno na Dobravi in kamnolom (za pridobivanje apnenca in kvarcita) ter žago. Kot vidimo, se je omejevala izključno na obrate Kranjske industrijske družbe okrog Jesenic. — 3. Krajevna bratovska skladnica v Kočevju je obsegala premogovnika Kočevje (TPD) in Otočec. — 4. Krajevna bratovska skladnica v Krmelju je imela oba šentjamska premogovnika ter podobna rudnika v Mirni in Črnomlju. — 5. Krajevna bratovska skladnica v Litiji je imela včlanjena le dva obrata, rudnik svinca ter talilnico svinca in srebra. — 6. Krajevna bratovska skladnica v Zagorju je imela tri člane in sicer premogovnika v Zagorju in Šemniku ter apnenico. — 7. Čeprav sama je bila zelo močna krajevna bratovska skladnica v Trbovljah, ki je imela v svojih vrstah le rudarje tega rudnika (TPD). — 8. Krajevna bratovska skladnica v Hrastniku je imela rudnika v Ojstrem in Hrastniku. — 9. Krajevna bratovska skladnica v Rajhenburgu je obsegala premogovnik, kamnolom z opekarno in »Wochleitova« vrtalna dela v Koprivnici. — 10. Močnejša je bila krajevna bratovska skladnica v Laškem, ki je imela premogovnika v Laškem (TPD) in Ljubojah (TPD). — 11. Krajevna bratovska skladnica v Celju je obsegala samo dva obrata: cinkarno v Celju in cinkov rudnik v Šoštanjju (tega bolj formalno, ker so ga malo eksploatirali). — 12. Krajevna bratovska skladnica v Štoreh je tudi bila v glavnem omejena na en sam večji obrat, to je na železarno; priključena sta ji bila premogovnika Jurovec ter Mali dol. — 13. Najobsežnejša je vsekakor bila krajevna bratovska skladnica v Velenju, ki se je imenovala tudi »Združene spodnještajerske bratovske skladnice«, saj je obsegala 23 enot: Lappove premogovnike v Velenju, Zabukovci, Jurovcu in Malem dolu, premogovnik keramične tovarne v Zabukovci, Pečovnik, Stranice, Zreče, Tolsti vrh, Hrastovec, Globoko, Stari trg, Ključarovec, Trobni dol, Sv. Ano, Konjiško vas, rudnik žvepla v železnem, Sv. Križ pri Rogatcu, Roginsko gorco, Stanovsko, Zbelovo, Presiko, Zreče—Konjice. — 14. Krajevna bratovska skladnica v Mislinji je imela samo gospodarske obrate veleposestva Mislinja. — 15. Močnejša je bila krajevna bratovska skladnica na Ravnah, ki je imela pet enot, vse last grofa Thurna, in sicer premogovnik Holmec, jeklaro in elektrarno na Ravnah, kamnolom Zelovec

in kovačnico v Mežici. — 16. Krajevna bratovska skladnica na Lešah je obsegala premogovnik, elektrarno in žago. — 17. Spet močnejša je bila krajevna bratovska skladnica v Mežici, ki je obsegala rudnik svinca v Mežici, talilnico v Žerjavu, elektrarno, žago, tovarno cevi in šiber, valjarno. — 18. Krajevna bratovska skladnica v Hódišah je obsegala hódiški revir.^{210a}

7. Načini določanja mezd in vprašanje trajanja posade.

Po uveljavitvi Franc Jožefovega rudarskega reda, s splošnim večanjem proizvodnje in obsežnim sistematičnim urejanjem tehničnih problemov v rudnikih se je pričelo tudi z reševanjem delikatnega vprašanja o določanju mezd rudarjem. Nekdaj so rudarji še mogli delati zmerno, z vse večjim povpraševanjem po premoгу pa se je od njih zahteval iz leta v leto večji fizični napor.

Ze leta 1858 so rudarski podjetniki predlagali, naj se rudarji ne plačujejo več po delovnem času, posadi ali šihlu (Schichtenlohn), ker bi bila v tem primeru delavčeva storilnost zavestno nižja, pač pa na akord, torej po dogovoru (das Gedinge), ker je to najučinkovitejši način nagrajevanja po delu, po storilnosti. Pri tem so predlagali dve vrsti akorda: 1. akord po dolžinski meri rudninskega ležišča (Klaftergedinge), 2. akord po uteži ali volumenski meri nakopanega minerala (Erzgedinge). Vsaka skupina se je seveda delila še v podvrste; pri drugi vrsti so na primer upoštevali stroške za lomljenje minerala (potrošeni eksploziv!), izvoz, separacijo in podobno. Kar ni spadalo v nobeno izmed skupin merjenja storilnosti dela, so imenovali prosti ali neomejeni akord: kolikor si nakopal, toliko si zaslužil — ne glede na dolžino, širino in višino nastale jame (prva vrsta akorda) oziroma ne glede na kvaliteto pridobljene rude oziroma rudnine in na najrazličnejše stroške, zvezane z izkopom.²¹¹

Nekateri rudniki so v tem času že odpravili staro navado, da so rudarjem pri izplačevanju mezd odbili določeno majhno vsoto za eksploziv in razsvetljavo. Z odbitkom za eksploziv so namreč prej prisilili rudarje, da so varčevali z dragim pomagalom vseh rudarjev; v drugi polovici 19. stoletja je cena eksplozivom pričela padati, obenem pa naraščati njegova kvaliteta, njegova udarna moč. Povečala se je tudi varnost pri delu, ker so nova eksploziva razvijala le malo nevarnih plinov in ustvarjala majhen plamen. Razsvetljava se je modernizirala tako, da so oljenke zamenjali z lučmi na nafto, petrolej in druga sredstva.

Leta 1865 je sporočila Wolfsegg-Traunthalska družba, da je vpeljala akord po izkopanem centu premoga (Centnergedinge; tu so morali torej zapisovati število napolnjenih vozičkov). S tem in z drugimi tehničnimi novostmi je povečala storilnost kopača od 26,32 — 27,28 centov v posodi na 32,81 — 34,63 centa (24—27 % povečanje). Idrija je dve leti pozneje vpeljala neomejeni akord, kajti kamešina je vsebovala različne, neenakomerne količine živosrebrne rude. Medtem ko so rudarji v premogovnikih kopali v več metrov debelih in več desetih metrov širokih slojih lepega, dobrega premoga, so rudarji v rudnikih raznih rud naleteli na odseke, kjer je bilo rude manj ali je bila ta slabše kvalitete, drugje spet na odseke boljše rude. V primeri z njimi bi bili rudarji v premogovnikih na boljšem, če ne bi drugi rudniki (na primer Idrija) plačevali tudi odkop jalovine.

^{210a} AS, knjiga Bratovske skladnice — v celoti. Knjigo so sicer začeli voditi leta 1924, ko so prenesli centralo Trboveljske premogokopne družbe z Dunaja v Ljubljano, vendar nima za leto 1924 še nobenih novosti ali sprememb, pač pa le fiksira dejansko stanje, kakršno se je razvijalo in razvilo že v času habsburške monarhije.

²¹¹ Oesterr. Zeitschrift, VI, 1858, str. 177—180.

Tudi v Zagorju ob Savi so bila v tem času vsa dela že na akord. Kopači in vozači so prejeli po 4 do 5,5 krajcarja za metrski cent ali 100 kg kosovca, za drobnejšo vrsto («Schutt»), ki so jo separirali šele na prostem, pa za rudarski voziček ali hunt 18—20 kr. Za par opažev je prejel tesar 0,5 do 1 fl. Vsa stranska dela so se plačevala posebej.

Pred vpeljavo akorda za vsa dela so mnogokje prakticirali izplačevanje mezde na posado, na šiht. Menjava posadk se je opravila pred samim vhom v rov. Čas, potreben od tu do delovišča, se je že vračunal v šiht. Že od 16. stoletja dalje je pomenila beseda posada, šiht določen čas, v katerem so delali rudarji. Dan 24 ur se je delil na 3 šihte po 7 ur, vmes so bile 3 ure (3 × 1 ura) časa za menjavo posadk. Prva posada je trajala od 4. do 11. ure, druga od 12. do 19. ure (to sta bili dnevni posadi), tretja posada — nočna — je trajala od 20. do 3. ure. Po noči niso kopali, le posebna posadka je dvigala vodo.²¹²

Tako je bilo pred industrijsko revolucijo, ko ni bilo neizmernega povpraševanja po rudah in rudninah. Industrijska revolucija v predmarčni dobi je zabrisala staro pojmovanje šihta. Sedaj je posada pomenila delovni čas v nekem dnevu sploh, čeprav so posado raztegnili na 12 ur in več. Praksa je namreč pokazala, da se izkoplje več premoga v taki posadi kot pa v dveh posadah po 7 ur; pri menjavi se nekoristno potroši določen čas, kar pride dražje pa tudi manj se napoklje, pridobi minerala. S tem sta bila prizadeta podjetnik in potrošnik.

Avstrijska rudarska novela z dne 21. junija 1884 (RGI št. 115) je prvič postavno uredila delovni čas odraslih rudarjev s tem, da je omejila trajanje šihta na 12 ur in efektivni delovni čas na 10 ur. Toda mednarodni rudarski kongresi, ki so bili menjaje se v raznih mestih zahodne Evrope (in pod njihovim vplivom avstrijski kongresi) so že bili korak naprej: zahtevali so 8-urni šiht, v jamah s slabim zrakom, z visoko temperaturo ali z vlago, škodljivo zdravju, pa celo le 6-urni delovni dan. Zakonodajno uresničitev te zahteve so v 19. stoletju izpeljali samo v Franciji.

S tem, da so rudarji pozneje, v Avstriji zlasti v 20. stoletju do prve svetovne vojne, zahtevali skrajšanje delovnega dne na 9 ur in tudi na 8 ur, v posebno nezdravih jamah pa celo na 6 ur (šiht je pričenjal ob vhomu v rov; efektivnega dela je bilo 30 pa tudi 60 minut manj), so se v bistvu bližali staremu sistemu 7-urnega šihta. Praksa je pokazala, da se spričo dobro organiziranih in budnih delavskih organizacij in vse učinkovitejših tehničnih spopolnitev ter modernizacij to dá doseči.

Zaradi večajoče se potrošnje premoga so morali rudarji pospešeno kopati ta mineral. Posledice so bile med drugim tudi te, da se je precej zanemarjala varnost pri delu, da so bile higijenske razmere čimdalje slabše, itd. Zato je zakon z dne 31. decembra 1893 ukazal, da se namestijo pri rudnikih obratvodje in obratni nadzorniki. Kaj kmalu se je pokazalo, da primanjkuje primernih ljudi, ker sta bili za to službo predpisani določena izobrazba in večletna praksa. Pokazalo se je, da ima v Avstriji samo 26 % rudarskih paznikov primerne rudarske šole. V premnogih rudnikih so zato delali naprej kar po starem, čeprav so se zaradi samovolje delavske pritožbe množile iz leta v leto. Da bi se pritožbe lokalizirale kolikor se le dá, so 14. avgusta 1896 objavili še zakon o utemeljitvi zadrug (Genossenschaften; ljubljanska zadruga je imela svoj ustanovni občni zbor

²¹² Erich Mládek, Einige historische Daten über Schicht und Schichtdauer (Osterr. Zeitschrift, LI, 1903, stran 371 sl.).

julija 1898). Zadrugam so pripadali vsi delodajalci in delojemalci določenega rudarskega glavarstva. Njihov namen je bil, gojiti složnost in rudarskega duha, skrbeti za mladoletne delavce, posredovati delo, izravnovati nasprotja, itd. Vsaka zadruga je bila sestavljena iz dveh skupin: prvo so sestavljali delodajalci, drugo delojemalci. Sestajali sta se vsaka zase, imeli pa sta tudi skupne seje. V teh zadrugah so delavci sprožili vrsto zelo aktualnih zahtev.

Leta 1904 je na primer II. skupina (torej delojemalska) rudarske zadruga v Ljubljani zahtevala slovenski prevod rudarskega policijskega reda (tak prevod je dejansko izšel v začetku leta 1906), leta 1908 pa so se pri zadrugi pritožili kočevski rudarji zaradi raznih pomanjkljivosti v jami in zaradi nerednosti pri bratovski skladnici. Obljubili so jim, pomanjkljivosti odstraniti, glede bratovske skladnice pa so jim odgovorili, da to ne spada v delovno področje zadruga. Vendar so s protestom delavci le opozorili delodajalce, druge delavce, pa tudi javnost, da je tudi še v 20. stoletju kljub res veliki tradiciji skladnic in boljši kontroli poslovanja še vedno prihajalo do zlorab denarja in podobnih nerednosti.

Proti zakonu z dne 27. junija 1901, ki je zapovedal 9-urno delo za vse rudnike, je prva protestirala Idrija, ker so tu rudarji že delali 8 ur. Razumljivo je, da ti niso privolili v podaljšanje šihtha, pač pa se je začela živa agitacija za vpeljavo 8-urnega delovnega dneva povsod.

V Avstriji so sprožili veliko in dobro pripravljeno agitacijo za reformo zakonodaje o zaščiti rudarskih delavcev v letu 1908. Začetne oblike te agitacije pripadajo poslednjim letom 19. stoletja, toda šele v dneh od 26. do 29. oktobra 1908 je potekala anketa, ki jo je sklical pododbor socialnopolitičnega odbora parlamenta. Ankete so se udeležili razen zastopnikov vlade in članov pododborja še zastopniki podjetij in delavcev, ki so jih delegirale rudarske zadruga, dalje zastopniki podjetniških zvez in delavskih strokovnih organizacij, končno tudi zastopniki društev rudarskih uradnikov. Delavci so bili za skrajšanje šihtha in podaljšanje počitka, podjetniki iz Češke, Moravske in Šlezije pa proti temu, češ da se bodo zaradi tega povečali lastni stroški proizvodnje; to bo premog podražilo. Dalje so delavci zahtevali tedensko izplačevanje mezde, podjetniki so privolili le v tedensko izplačevanje predujma. Zaradi tega je nastal v praksi precejšen nered in so mnogi delavci sami zahtevali ukinitvev tedenskih izplačil mezd.

Iz Kranjske so že poleti 1908 sporočili, da traja šihth v vseh rudokopih 8 ur, v premogokopih pa 8,30 do 9 ur. Le delavci v nadnevnikih kopih so imeli še 11-urni delavnik z enournim odmorom oziroma 12-urni delavnik z dveurnim odmorom. Po novi praksi se šihth ni več pričel s pristopom v rov, ampak že v klicalnici v trenutku, ki so pričeli molitev, prebrali imena in izročili potrebni material, kar je trajalo 5—15 minut. Z vsemi temi težko priborjenimi ugodnostmi je efektivno delo v rudokopih trajalo od 6 ur 15 minut do 7 ur, v premogokopih 7 ur do 8 ur 30 minut. Rudarji so si s trdom priborili tudi tako imenovano »36-urno nedeljo«, se pravi, počitek od sobote od 18. ure dalje do ponedeljka do 6. ure. Vsaj od 1900 dalje so na območju ljubljanske rudarske zadruga tako nedeljo že upoštevali.²¹³

Toda povsod ni bilo tako. V koroških rudnikih je šihth že trajal 8 ur, v štajerskih in čeških rudnikih pa je bil 10—12 urni šihth še pravilo.

²¹³ Tätigkeitsbericht der Bergbaugenossenschaft in Laibach für das Jahr 1903. — Poročilo o delovanju rudarske zadruga v Ljubljani za leto 1903, Ljubljana 1904, str. 29, 41; Tätigkeitsbericht oz. Poročilo za leti 1908 in 1909, Ljubljana 1911, str. 15, 17 sl.; Tätigkeitsbericht oz. Poročilo za leto 1904, Ljubljana 1905, str. 27, 29.

LES HOUILLÈRES ET LEURS MINEURS DANS LA PÉRIODE 1848—1918

Résumé

L'exploitation des houillères dans le système social féodal enregistrerait certes une hausse continue, mais la véritable opportunité ne commença qu'après le milieu du siècle passé, au moment où s'introduisait le libéralisme économique. Alors l'Etat vendit toutes ses mines aux particuliers, et de nombreuses sociétés minières furent fondées. Aucune d'elles n'avait de supériorité appréciable car toutes manquaient de capitaux à investir.

A la fin de 1872 fut créée la »Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft« (Les Charbonnages de Trifail) qui bientôt absorba quelques autres importantes sociétés analogues et prit en peu de temps une position dominante. Elle possédait tout d'abord les houillères du triangle Zagorje—Zidani most—Laško—Zagorje et acquit en toute propriété les bassins de Kočevje, Labin, etc. En raison de ses emprunts internationaux, la société viennoise primitive passa en peu de temps aux mains du capital français, suisse et autr.

Tout le temps de leur durée, les Charbonnages de Trifail (Trifail = Trbovlje) fournissaient les 75 à 85 % de la houille et employaient à peu près le même pourcentage de mineurs. Le pourcentage complémentaire, 25 à 15 % en production et en main d'oeuvre était réparti entre toutes les autres houillères sur le territoire slovène.